

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

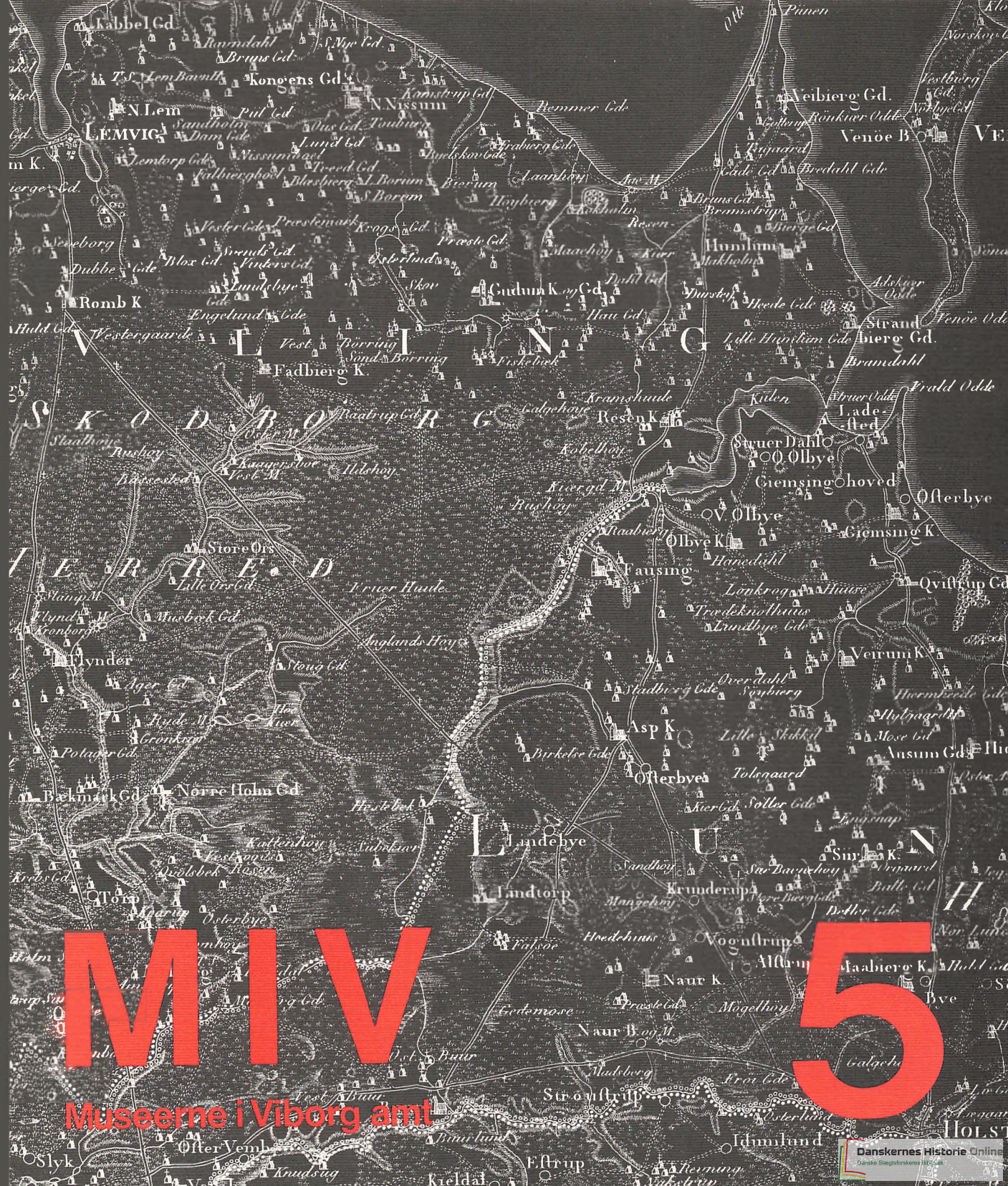
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

M I V

Museerne i Viborg amt

5

MIV

5

1975

Museerne i Viborg amt

MIV 5

er udgivet af museerne i Viborg amt.

Sat med Baskerville og trykt hos

Special-Trykkeriet, Viborg a.s.

Papir: Paladincote

fra Havreholm, København

Oplag 1000 eksemplarer

© Copyright Viborg Stiftsmuseum 1975

Tekstredaktion Marianne Bro- Jørgensen

Tilrettelæggelse Hans Langballe

Printed in Denmark 1975

Omslaget er et udsnit af Det kongelige
Videnskabernes Selskabs kort fra 1789.
Reproduceret med tilladelse (A. 62/76)
af *Geodætisk Institut*.

Indhold

<i>Jens Ole Lefevre: Til Peter</i>	5
<i>Jørgen Hjelme: Undersøgelser af jordskælv mærket i Jylland</i>	7
<i>B. Eske Koch: Træk af brunkulsbrydningens historie i Danmark</i>	10
<i>H. Ditzel: Den gamle bog -</i>	20
<i>H. Ditzel: Bondemanden fra Vejby - en 110 år gammel dukke</i>	36
<i>Jens Velleu: Erik Glippings grav i Viborg Domkirke, supplerende oplysninger</i>	50
<i>Fritze Lindahl: Gemme med Gudslam i Erik Klippings grav</i>	52
<i>Else Østergård: Textilfragmenter fra Erik Klippings grav i Viborg Domkirke</i>	56
<i>Per Noe: En kvindegrav fra ældre romersk jernalder, og skyggen af en forbryder</i>	58
<i>Mette Iversen: Fire slags grave</i>	62
<i>Per Noe: Problemer omkring en flagstang, grubehus fra yngre germansk jernalder</i>	64
<i>Karsten Davidsen: En kommentar til mosepotterne fra Klosterlund</i>	66
<i>M. Breiner: Aalefiskeri fra Fur før 1920</i>	68

Til Peter

Trods gentagne klipninger af næsten chokerende brutalitet er det aldrig lykkedes at få tøjlet hårpragts krøllede vitalitet.

Som antenner, der til stadighed modtager og afsender, er krøllerne for omverdenen det synlige tegn på, at det ikke er et helt almindeligt pindsvin, man står over for.

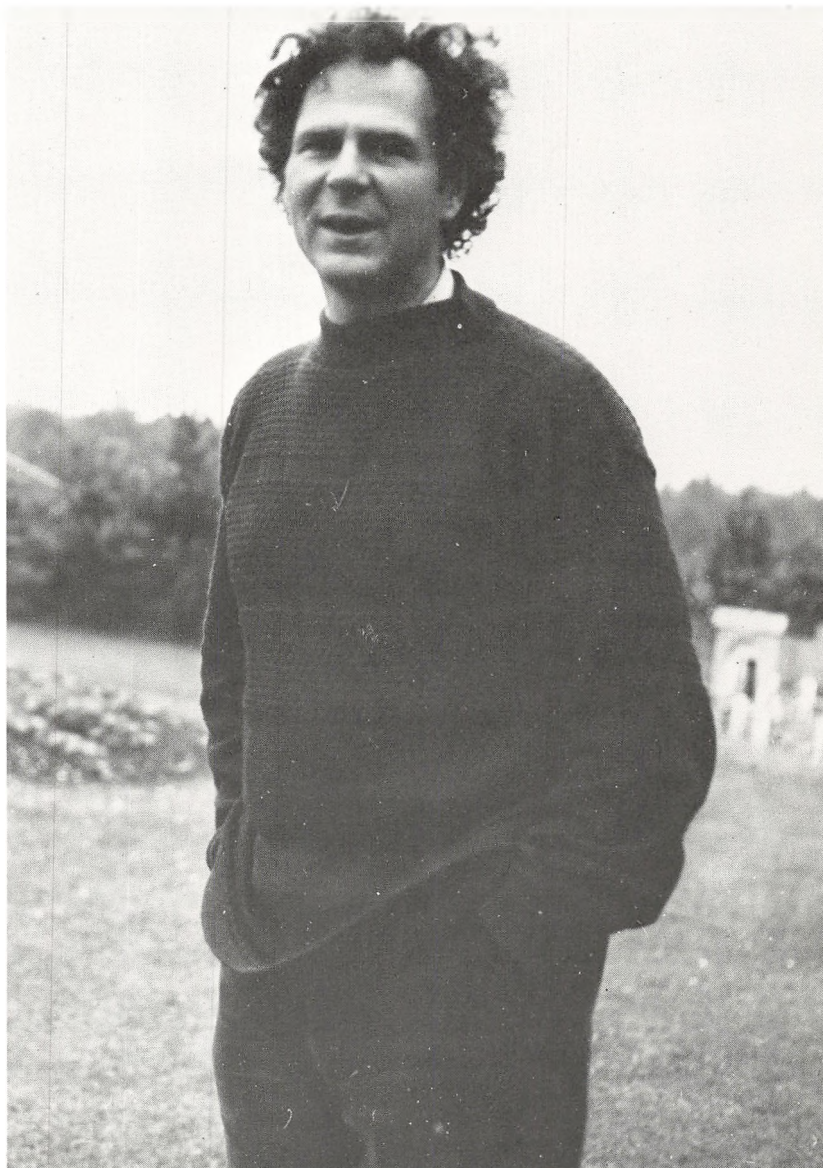
- et mylder af ideer, som for den uforberedte kan virke lammende,
- en undertiden hårdnakket påpegen af detaljens betydning, der ofte forvirrer de fanatiske dyrkere af det hellige, almindelige overblik,

- en til kærlighed grænsende forståelse for det irrationelle,

- en befriende evne til med en høj latter at give afkald på ét princip til fordel for et andet, men ligeværdigt,

- en misundelsesværdig fysik og lyst til hver gang, når al rødvinen er drukket (og der er som regel rigeligt), at foreslå en kold bajer til godnat.

En Broder blandt Søstre og Brødre er Peter Seeberg, der i år blev 50.

af Jens Ole Lefevre

Undersøgelser af jordskælv mærket i Jylland

af Jørgen Hjelme

Den 30. oktober 1973 mærkede mange mennesker omkring Jambug og i det vestlige Himmerland en kortvarig rystelse. Den mest sandsynlige forklaring er, at der havde fundet et jordskælv sted. Selvom det ikke er tit, der her i landet sker jordskælv, som kan mærkes, findes der dog et antal beretninger herom.

I. Lehmann (1956) har givet en oversigt over jordskælv, der indtil da var mærket i Danmark. Hun gennemgik den foreliggende litteratur kritisk og skabte på dette grundlag suppleret med egne undersøgelser i marken en fortegnelse omfattende 63 jordskælv, som har været mærket i tiden 1073-1954. Blandt disse jordskælv undlod Lehmann at nummerere 13, som hun anså for usikre. Yderligere 8 er uden angivelse af den lokalitet, hvor de er mærket, og 4 jordskælv var mærket kraftigst uden for Danmark. Af de resterende 38 var de 22 mærket i det vestlige og nordvestlige Jylland.

I de egentlige jordskælvzoner forekommer hyppigt så voldsomme jordskælv, at de udsendte elastiske bølger kan registreres på hundreder af seismografer spredt verden over. Det har vist sig, at udbredelsen af de elastiske bølger kan forklares, hvis man antager, at der sker en pludselig forkastning i et forholdsvis begrænset

område, jordskælvets centrum. Stedet, hvor dette centrum findes, kan beregnes, hvis der foreligger tilstrækkelig mange observationer af ankomsttiden for de elastiske bølger til de forskellige seismiske stationer. I mange tilfælde er det vanskeligt at bestemme, hvor dybt under jordens overflade jordskælvcentret har befundet sig. Man nøjes da ofte med at bestemme epicentret, det sted på jordoverfladen, som befinder sig over forkastningsområdet. I almindelighed vil jordskælvs virkninger være størst i epicentrum og aftage væk derfra som følge af den voksende afstand.

Denne variation i rystelsernes styrke kan benyttes til at bestemme epicentrets placering, især når der ikke er tilstrækkelig mange seismiske stationer, som har registreret jordskælv. Det kan være tilfældet, når jordskælvene er små, og de finder sted i et område, hvor der er forholdsvis langt mellem stationerne. Da den seismiske station i København blev oprettet i 1926, var Hamburg nærmeste station mod syd, medens Bergen og Uppsala var nabostationerne mod nord.

Lehmann undersøgte de gamle beretninger og tegnede kort over rystelsernes udbredelse. Det ældste jordskælv, hvorom der var tilstrækkeligt materiale, var fra 1841.

Lehmann anfører selv, at den kurve, som angiver grænsen mellem to niveauer af rystelsesintensitet, er åben ud mod Vesterhavet. Om dette jordskælv skriver Lehmann, at det antagelig har haft sit epicentrum i Thy. Dernæst nævnes 3 jordskælv, som har næsten samme form for disse kurver. I alt 14 jordskælv henføres af Lehmann til at være »opstået« i Limfjordsegnene, de fleste i Thy og på Salling. Imidlertid indtraf i 1969 et jordskælv, hvis undersøgelse kan ændre dette billede.

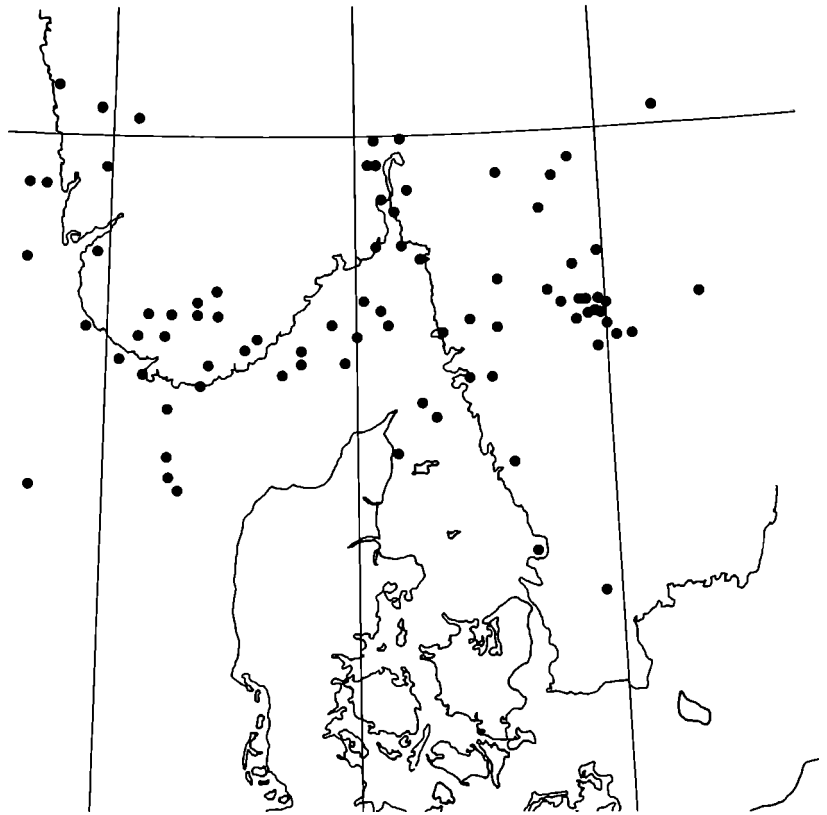
Det fandt sted påskelørdag den 5. april ved 20-tiden. E. Hjortenbergs (1972) tog en tur rundt i området straks efter for at få et så nøjagtigt materiale som muligt. Fremgangsmåden var den samme, som da Lehmann i 1929 cyklede rundt for at samle oplysninger, blot foregik det nu pr. bil, og en transportabel båndoptager sikrede den originale oplevelse af nogle af de beretninger, som det lykkedes Hjortenbergs at samle. Udviklingen siden 1929 havde også forbedret tidsangivelsens sikkerhed betydeligt. I flere tilfælde kunne det med stor bestemtthed oplyses, at rystelserne kom lige i begyndelsen af det krobale, der den aften udsendtes i TV.

Trods ihærdige forsøg lykkedes det ikke at finde så sikre variationer i rystelsesintensiteten, at

Fig. 1. Instrumentelt bestemte epicentre 1964-70.

der kunne tegnes kurver gennem intensitetsgrænser. Kun grænsen mellem mærket og ikke mærket kunne fastlægges. Den viste sig at være nært sammenfaldende med de kurver, Lehmann havde fundet for »Limfjordsjordskælvne«.

Imidlertid er bølgerne fra dette jordskælv registreret på så mange seismiske stationer, at epicentret blev instrumentelt bestemt til $57^{\circ}13'N$, $7^{\circ}4'E$, et punkt, der ligger 80 km ud for Vorupør. Men når rystelsesbillederne er sammenfaldne, er det nærliggende at antage, at epicentrene også må være sammenfaldende eller nært sammenfaldende. Denne betragtning fører da til den antagelse, at de 14 jordskælv, Lehmann mente må være opstået i Limfjordsegenen, også kan have haft deres epicentre i havet mellem Danmark og Norge. I figur 1 er afsat de epicentre, som det internationale jordskælvs-katalog ISC medtager fra dette område i perioden 1964-1970. Alle bestemmelserne er baseret på data fra seismiske stationer. På figuren ses netop en klynge af epicentre vest for Vorupør. Positionerne kan være behæftet med en vis usikkerhed, som ikke fremgår af figuren. Især må man regne klyngen af epicentre lige nord for Hirtshals for meget usikre. Jordskælvne er her så små, at de kun er registreret på meget få statio-

ner. De kan meget vel have fundet sted inde på den norske kyst og måske vise sig at være menneskefrembragte eksplosioner, som fejlagtigt er opfattet som jordskælv. Da vi åbenbart ikke kan få oplysninger nok fra det seismiske stationsnet alene, må vi, når lejlighed gives, supplere de instrumentelle iagttagelser med undersøgelser i de rystede områder.

Det senest mærkede jordskælv fandt som nævnt sted 30. oktober 1973 kl. ca. 10.16 dansk tid. Det var nær undgået optagelse i listerne over danske jordskælv. Kun fordi en enkelt person fandt, at det var en så usædvanlig oplevelse, at han rettede forespørgsel til Geodætisk Institut, blev undersøgelsen iværksat.

Det var et usædvanligt jordskælv. De fleste jordskælv, der er så store, at de bliver mærket i Jylland, vil også blive registreret på den seismiske station i København. Til trods for at registreringen den dag foregik helt normalt, og baggrundsroen var ganske normal, kunne dette jordskælv ikke spores i København. Imidlertid indeholdt beskrivelserne af det iagttagne for jordskælv så karakteristiske træk, at der næppe var nogen tvivl. Men så måtte andre også have mærket det. Ålborg Stiftstidende blev spurgt, men ingen havde henvendt sig der med oplysninger eller forespørgsler. Imidlertid skrev bladet om hændelsen, og i såvel Ålborg Stiftstidende som i Vendsyssel Tidende

opfordredes læserne til at give oplysninger til Geodætisk Institut, hvis de havde mærket jordskælvet. Det bevirkede, at instituttet modtog 34 breve og 8 telefonopringninger. På figur 2 er vist de lokaliteter, hvor der er mærket rystelser fra jordskælvet. Det er vanskeligt på grundlag af de modtagne beretninger at skelne mellem forskellige styrkegrader af rystelserne, men både antal henvendelser og de virkninger, der omtales, kunne tyde på, at rystelserne var kraftigst i Hirtshals og Løkken. Dette sammenholdt med, at det rystede område går helt ud til Jammerbugt, kunne tyde på, at epicentret også i dette tilfælde må søges til havs. Områdets lidt aflange form er usædvanlig. Man kan overveje, om grænsen ved Klim er grænsen for rystelsesområdet, eller om den er grænsen for udbredelsen af de to aviser, som skrev om jordskælvet.

Århus Universitet har en feltstation ca. 2 km nord for Mønsted. I denne station er opstillet en seismograf udlånt af Geodætisk Institut. Denne station var den eneste, som registrerede dette jordskælvet.

På det tidspunkt var stationen netop kommet i regelmæssig drift. I løbet af det halvandet år, der er gået siden, er der kun forekommet ét bølgetog, som minder om jordskælvet, men udslagenes størrelse 2

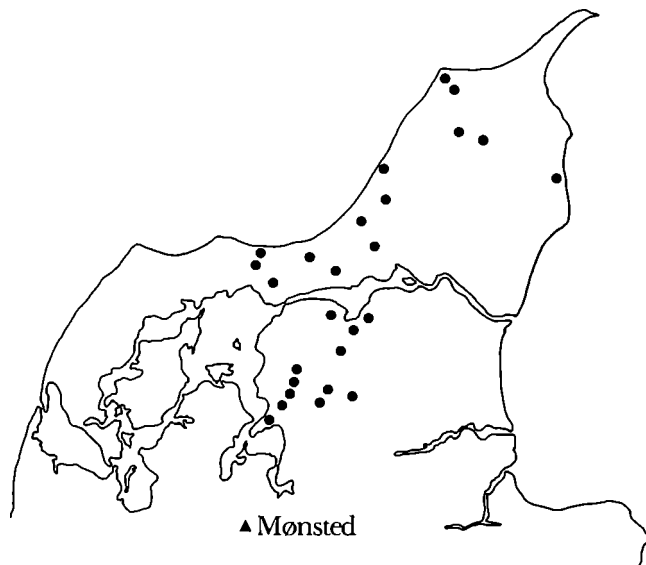
var væsentlig mindre. To andre bølgetog, der også må have en ikke særlig fjern oprindelse, er registreret. Men, da de alle er for små til at blive registreret på fjerne stationer, kan epicentrene ikke bestemmes.

Det er åbenbart, at der er en vis seismicitet i området. Selvom alle jordskælv hidtil har været små, ville det dog have stor interesse at få fastlagt inden for hvilke grænser, epicentre kan forekomme. Hvis jordskælv kun forekommer i de seismisk aktive områder, som fremgår af fig. 1, vil selv de største skandinaviske jordskælv kun kunne frembringe mindre skader i Nordjylland.

Fig. 2. Lokaliteter, hvorfra det er meddelt, at jordskælvet 30. oktober 1973 blev mærket. Feltstationen i Mønsted er markeret med

For at fastlægge epicentre nøjagtigt må der etableres et tættere net af seismiske stationer. Man må derfor håbe, at det initiativ, Laboratoriet for Geofysik ved Århus Universitet har taget ved oprettelsen af den seismiske station i Mønsted, vil skabe en sådan interesse for seismiciteten i Nordjylland, at der kan skaffes midler til et sådant stationsnet.

I. Lehmann (1956): Danske jordskælv. Dan. Geol. Foren. Bd. 13, pp 88-103.
E. Hjortenberg (1972). Upubliceret manuskript.
Geodætisk Institut arkiv.

Træk af brunkulsbrydningens historie i Danmark

af B. Eske Koch

Mens naturaliehusholdningen spillede en rolle for landbefolkningen, har brunkullene fundet lokal udnyttelse i lighed med tørv (fig. 1), om end i stærkt begrænset omfang på grund af de få naturlige blotninger. Brøndgravninger har i gammel tid oftest været årsag til registrering af overfladisk forekommende brunkul. Om sådanne tidligt kendte og udnyttede fore-

komster findes der oplysninger i Johnstrup (1875) og Hartz (1909). Eksempelvis oplyser Hartz (1909), at der i 1850 blev »bearbejdet« et ca. 1 m tykt brunkulslag v. gaarden Ellemose, Hygom Sogn NV for Lemvig. Endnu nordligere på Tyholm og ved Helligsø er der registreret fund af brunkul. Ved brøndgravning er brunkul registreret så langt mod NØ som ved

Vinge gd. v. Tjele og mod SØ ved Tørring og på Grindsted egnen. Der er også et eksempel på, at en købstadsindustri har udnyttet brunkul: Guldberg's klædefabrik i Viborg benyttede et helt år (ca. 1853-1854) brunkul som brændsel. Disse angives at være brudt i et leje v. nordenden af Hald Sø.

Det første offentligt bekostede forsøg på igangsættelse af brun-

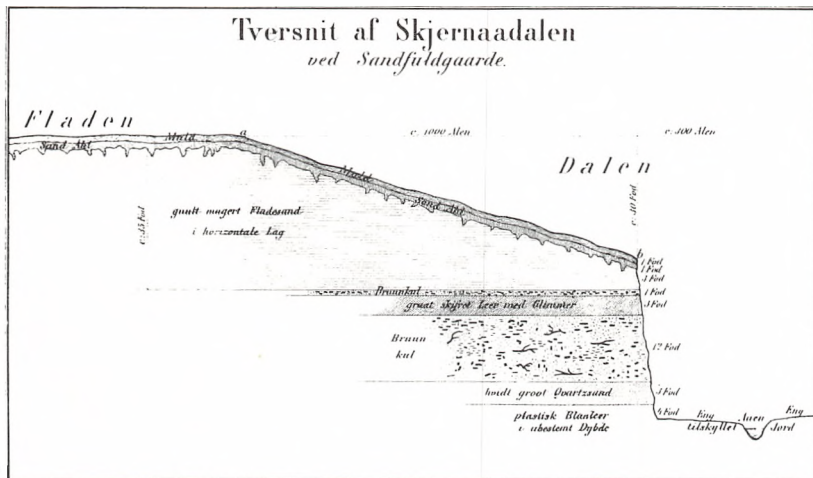

Fig. 1: Lokal tørvegrav ved Høllund Søgaard, 1904. (Fot. DGU).

Fig. 2: Dalgas' profiltegning af brinken i Skern A ved Sandfeldgaarde, 1868. (Efter E. Dalgas 1868).

Fig. 3: »Kulminen« ved Sandfeldgaarde NV for Brande, 1906. (Fot. DGU).

Fig. 4: Brande-Harrild brunkulsgrav, 1917. (Fot. DGU).

kulsbrydning skete i 1861. Forsøgene foregik i Silkeborg Vesterkov og Sønderskov. Der oprettedes en stolle i nordsiden af Thorsø dalen (Jenskjær) i Vesterkoven kort vest for Gjessø savværk. Arbejdet lededes af C. Ring (ingeniør, senere landinspektør i Hjørring) for Finansministeriet. Der arbejdedes fra 10.8-9.11. 1861, og stollen blev ca. 70 m lang, men forsøget fik ikke nogen praktisk betydning. Fra sine rejser i Jylland registrerede E. Dalgas (»Hedens opdyrker«) i 1868 et ca. 4 m tykt brunkulslag, der var blottet i Skjernåens sydlige dalside ved Sandfeldgaarde vest for Brande (fig. 2). I tykkelsen var indregnet gytjelag, så værdien heraf bør ikke overvurderes. Dog viste dette område sig senere at rumme større brunkulsmængder, som nyttiggjordes under både 1. og 2. Verdenskrig. I løbet af det følgende halve decennium (1870'erne) synes iflg. Rørdam (1909) interessen for

Fig. 6: Fossil træstub i Troldhede brun-
kulsleje, 1919. (Fot. DGU).

Fig. 7: Brunkulsgrav ved FASTERHOLT, 1917.
(Fot. DGU).

brunkul at have fænget her og der, fortsat uden praktisk resultat. Man forstår af Hartz (1909), at denne interesse resulterede i en vis boreaktivitet i årene efter århundredskiftet. En Hr. A. L. Gebhardt fra Flensborg har således i 1906 fået udført en del borer, af en tysk boremeister ved navn Wehlan. Hartz har fået stillet borejournalerne til rådighed og har publiceret en del heraf, bl.a. de væsentligste af et program med ca. 30 borer i området v. Sandfeldgaard vest for Brande. Ved denne lokalitet var der i denne periode også gjort forsøg på bryd-

Fig. 5: Brunkulsbrydning ved Skjærbæk,
Nr. Vium, 1918. (Fot. DGU).

Fig. 8: Fiskbæk briketfabriks leje, 1940.
(Fot. DGU).

Fig. 9: Brunkulsboring ved Hjortsballe, 1950. (DGU). (Fot. DGU).

9

ning af brunkul til lokalt brug (fig. 3).

Denne aktivitet og dens udsigter bedømmes som følger af Rørdam (1909), side 98:

»Der er næppe den mindste Udsigt til, at Brydning af Brunkul i Jylland i de hidtil kendte Lag nogensinde i overskuelig Fremtid skal blive lønnende, men Tid efter anden med en hel eller halv Snes Aars Mellemløb går »Brunkulspøgelset« igen i alle Landets Aviser, og der dannes et Kompagni eller Aktieselskab til Kulbrydning. Når den tilvejebragte Kapital i Regelen efter meget kort Tids Forløb er løbet ud i Sandet, falder Sagen til Ro igen for atter at tages op påny, når der sker en »ny Opdagelse« af, at der findes Brunkullag, så det ene, så det andet Sted. De nærvæd Overfladen værende Brunkullag må efter alle hidtidige Erfaringer betragtes som værdiløse eller i alt fald ikke mere værd end den samme Vægt gode Tørv, der i Regelen kan vindes meget billigere.

10

11

Fig. 10: Søbylejet, 1940. (Fot. DGU).
Fig. 11: Jepsens leje, Søby, 1941. (Fot. DGU).

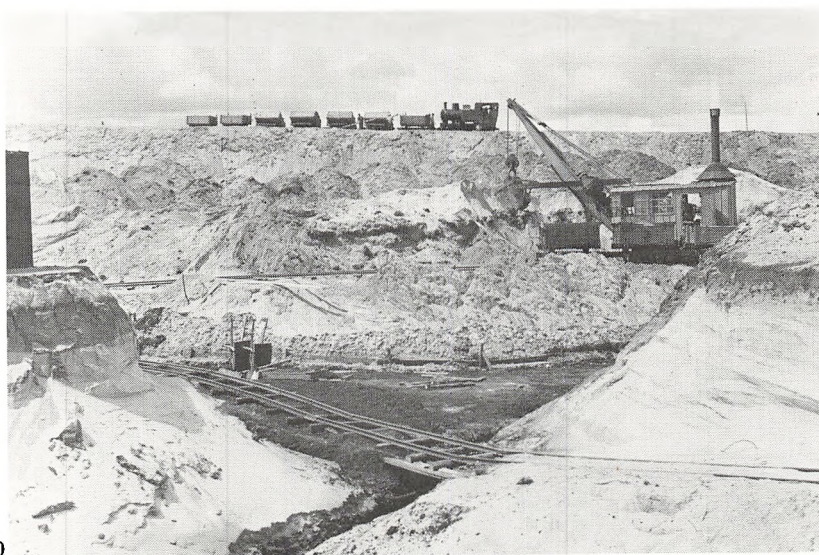

Fig. 12: Libergreens eft.'s leje, Søby feltet, 1941. (Fot. DGU).

Fig. 13: Lille privat brunkulsgrav ved Søby, 1941. (Fot. DGU).

12

13

Således indeholdt Brunkul fra Vesterskoven ved Silkeborg, som J. F. Jöhnstrup undersøgte 1866, efter at de i 5 Aar havde henligget på et tørt sted, 19,6% hygroskopisk Vand og 10,0% aske. Sammensætningen af Kullene (beregnet vand- og askefri) var $C = 58,0\%$ $O = 37,7\%$ $H = 4,3\%$. De når altså ikke engang den Minimumsgrænse for Kulstofindholdet, som almindeligvis fastsættes for Brunkul (se Bd. I, S. 95).

Hvorvidt der i Dybet findes drivværdige Brunkullag, er der vel ikke stor Sandsynlighed for, men det er dog ikke utænkeligt. Det er muligt, at Staten her burde træde til og bekoste en række systematiske Boringer, der ikke vilde være kostbare at udføre og i hvert fald vilde gavne Kendskabet til Midt- og Vestjyllands geologiske Forhold.

Væbnet med denne tids sikre tro på oplysning og fremskridt for civilisationen faldt det ikke Rørdam ind, at en verdenskrig 5 år senere skulle gøre hans bedømmelse til skamme.

1. Verdenskrig satte brunkulsudvindingen igang på stort set alle de steder, hvor brunkul var registreret. Således i Silkeborgområdet v. C. Rings gamle lokalitet i Vesterskov og Sønderskov, v. Gl. Rye, Vorret og Lystrupminde øst for Bryrup, i Troldhede di-

Fig. 14: Brunkulsbrydning med håndkraft. Statens leje i Troldhede, 1943. (Fot. DGU).

strikt (statens leje og private lejer), Fasterholt området (Skibbild (Staten)), v. Holtum Å mellem Skibbild og Brande Harrild (private lejer) (fig. 4). Som det fremgår, gik staten aktivt ind i produktionen ved oprettelse af lejer v. Nr. Vium (fig. 5), Troldhede (fig. 6) og Fasterholt (Skibbild) (fig. 7). Produktionen nåede sit optimum i 1917-18. Staten investerede en systematisk eftersøgning i 1921. under ledelse af statsgeolog V. Milthers. Brunkulsproduktionen fortsatte i nogle år efter krigen, ved Fiskebæk igennem mellemkrigsårene, og produktionen avancerede i teknisk henseende, da der oprettedes en briketfabrik i 1935, som var i drift til 1959 (ref. K. Milthers 1941a). I årene 1935-41 afsattes fra Fiskebæk (fig. 8) 80000 t briketter (brændværdi: 4900 cal.) og ca. lige så meget harpet brunkul.

Ved 2. Verdenskrigs begyndelse vågnede interessen igen for brunkulsbrydning, og en del private entreprenører gik hurtigt igang i Midtjylland. Danmarks geologiske Undersøgelse virkede som konsulent og fik fra 1941 bevilling til iværksættelse af en systematisk efterforskning, som fortsatte til 1949 (fig. 9). Fra statens kontrol med leverancerne begyndte 1. 4. 1940 og til 1. 2. 1941 produceredes således 288.000 tons brunkul i 14

Jylland. Søby-feltet (fig. 10) blev kendt under krigens første tid, incl. forekomsten nord for Fasterholtgaard (Klynholtlejet). Det formodedes da at rumme ca. 1,5 mill. tons brunkul, og i 1941 var mere end 20 entreprenører igang med at bryde denne forekomst (fig. 11, 12, 13), idet et veritabelt Klondyke udvikledes. Alle de større lejer var koncentreret i området vest, syd og sydøst for Herning. Staten åbnede lejer ved Nr. Vium, Gl. Troldhede leje (fig. 14) og Troldhede-Aler.

Under den systematiske efterforskning (Danmarks geologiske Undersøgelse) lykkedes det i 1943 at gøre virkeligt store fund, der

bragte reserven i Søby-området op på 15 mill. tons. I 1944 var der da ved DGU's og privates indsats fundet en reserve på ialt ca. 26 mill. tons. (DGU: 16 mill. tons, private: 10-12 mill. tons) i Midtjylland.

I de store lejer mekaniseredes driften mere og mere, og under den fortsatte drift efter krigen var produktionen blevet yderst rationel. De store kraftværker, f.eks. Midtkraft i Aarhus, erhvervede efterhånden koncession (Midtkraft 1956) og forsynedes kontinuerligt fra egne lejer (fig. 15). Midtkrafts leje (v. Carl Nielsen A/S) således med en gennemsnits dagsproduktion på 900-1250 tons

Fig. 15: Brunkulstog på læssepladsen ved Midtkrafts brunkulsgrav ved FASTERHOLT. (BEK fot).

(beregnet på 300 dage), (1956-57: 900 tons pr. dag, i 1961-62: 1270 tons pr. dag), (fig. 16, 17). Vestkraft forsynedes en årrække fra grave v. Søbylund og Søby Sø (Hoffmann og Sønner). Ved Fiskebæk brikettefabrik (fig. 18) nåede den samlede briketteproduktion gennem 23 år op på 437.900 tons. Samtidig var der gravet 1.335.000 tons brunkul i fabrikkens leje. Den årlige produktion af briketter androg i årene under og efter 2.

Verdenskrig 20-25.000 tons pr. år. Pr. 31. 3 1957 registreredes 41 producerende brunkulslejer i Danmark (Jylland). Om deres geografiske fordeling, se fig. 19 (Heller 1961a). E. Heller (1961a) gengiver endvidere grafisk udviklingen i produktion og reserve 1939-1958. Herfra kan den samlede årlige produktion og bevægelsen i reserven udledes; således for 1948:

Produktion: ca. 2.1 mill. t.
Reserve: faldet fra ca. 32.8 mill. t. til ca. 31.4 mill. t.

således for 1958:

Produktion: ca. 2.7 mill. t.
Reserve: faldet fra ca. 27.2 mill. t. til 25 mill. t.

Reserven kulminerede med ca. 33 mill. t. i 1947.

Produktionen og mængden af nye fund steg stadig i det nævnte ti-år.

Produktionen fortsatte i en længere årrække, idet der endnu i 60'erne produceredes betydelige kulmængder i Søby-feltet. Staten investerede endnu en større borekampagne i efterforskningsarbejdet i perioden 1958-63. Denne ramtes af den tragiske skæbne, at projektets leder, statsgeolog K. Miltchers, blev ramt af en alvorlig sygdom og døde i marts 1960, uden at have nået at samle og publicere resultaterne af 2. Verdenskrigs og følgende efterforskningsarbejde.

I 1968 var Midtkrafts og Vestkrafts leje endnu i drift, Midtkrafts leje ved FASTERHOLT producerede da 296.740 tons i driftsåret 1967-68. Den maximale årsproduktion nåede her 380.497 tons i 1961-62.

I Knud Damgaards leje var brydningen standset i 1967, Hoff-

mann og Sønners grave (Vestkraft) nedlagdes 1969, Søren Pedersens leje ved Klynholt standse 1969 og Carl Nielsen A/S standsede produktionen i Midtkrafts grav v. FASTERHOLT 1. 5. 1970.

Størsteparten af Søby-Fasterholt området var da gennemgravet og henlå som ørken (fig. 20), der berigedes med en mængde større og mindre, livløse søer (fig. 21, 22), efterhånden som brunkulsgravene fyldtes med vand, mens egnens grundvandsspejl efterhånden steg tilbage mod sit oprindelige, naturlige leje, og afstedkom farlige skred i de ukonsoliderede omgravede sandmasser.

Det kan konkluderes, at det to gange i dette århundrede har vist sig nyttigt for samfundet i nødsituationer, at systematisk, teoretisk forskning gik videre med problemerne vedrørende Tertiær-lagseriens forhold (stratigrafi) og brunkulsdannelserne, da brydningen ophørte ved svigtende behov eller rentabilitet, og resulterede i, at et materiale var rede, når behovet uventet dukkede op igen.

Det kan være nyttigt at holde liv i den teoretiske forskning i almindelighed og således også vedrørende den yngre del af Tertiæret i Jylland og i denne forbindelse den brunkulsførende lagserie i Midt- og Vestjylland. Geologer ved Aarhus Universitet har taget 16

disse opgaver op og arbejder fortsat dermed efter de sidste brunkulslejers lukning. Der er stadig meget, vi ikke ved om de jyske brunkul og de tertiær-aflejringer, hvori de forekommer. Det er ejendommeligt nok et af de geologiske fænomener i Danmark, som er dårligst belyst i litteraturen. Før vi kender sammenhængen og lovmæssighederne i naturen, kan vi ikke udnytte dens ressour-

Fig. 16: Oversigt over Midtkrafts brunkulsgrav fra østenden. Overjord flyttes med transportløren. Brunkul graves med maskiner og går på transportbånd op til læssepladsen. (BEK fot.).

cer forstandigt; dette gælder også vore brunkul, som er vanskelige at udnytte rentabelt under de givne forhold (tynde, dybtliggende lag). Vore brunkul er meget vanskelige at udnytte på en måde, som ikke griber katastrofalt ind i vort følsomme landskab og dets livsvigtige kemiske og biologiske balancer. Men selv efter at regenerering af landskabet gennem udjævning og beplant-

Fig. 17: Fra Midtkrafts brunkulsgrav (A/S Carl Nielsen), Fæsteholt. Forår 1970. (BEK fot.) (ref. fig. 22).

ning blev lovpligtig, viste flere entreprenørfirmaer sig alligevel i stand til at præstere en rationel og rentabel brydning af brunkul under mindre gunstige forhold og i konkurrence med billig statssubventioneret udenlandsk kul. Også i briketfabrikation på basis af brunkul har dansk industri gjort sig godt gældende til langt ind i efterkrigstiden i hård og ofte ulige konkurrence med østtysk statsproduktion, som begunstiges af handelsaftaler.

Om brunkullene igen skal kun-

ne udfordre erhvervslivet her i landet, afhænger af udviklingen i råstofressourcerne, den tekniske udvikling o.s.v. Brunkul som brændsel er stærkt forurenende, og dette taler mod udnyttelse, så andre behov må melde sig, før en fornyet anvendelse kan tænkes. Her kunne f.eks. tænkes på, at brunkul, hvor de udnyttes i større stil, anses for et velegnet råstof for kemisk industri på grund af sin rige variation af organiske forbindelser.

Litteratur:

Dalgas, E. 1868: Geographiske Billeder fra Heden, H. (1)-2. 125 pp.

Garboe, A. 1959-1961: Geologiens Historie i Danmark I-II.

Hartz, N. 1909: Bidrag til Danmarks tertiære og diluviale Flora. - Danmarks geologiske Undersøgelse. II Række, nr. 20, 293 pp.

Heller, E. 1961: Keld Milthers' arbejde med brunkulseftersøgningen. - Medd. Dansk geol. Forening 14, 447-453.

Johnstrup, F. 1875: De geognostiske Forhold i Jylland. Tidsskr. for Landøkonomi, 31 pp. (også: 1877 (optryk): Foredrag v. 13. danske Landmandsforsamling).

Koch, B. E. et al. 1973: Den miocæne brunkulflora og dens geologiske miljø i Søby-Fæsteholt området sydøst for Herning. - Dansk geol. Forening, Årsskrift for 1972, 1-57.

Mathiesen, F. J. 1965: Palaeontological Investigations into some Cormophytic Macrofossils from the Neogene Tertiary Lignites of Central Jutland I. - Kgl. Danske Videnskabernes Selskabs Biologiske Skrifter 14(6), 44 pp.

Milthers, V. 1939: Kortbladet Brande. - Danmarks geologiske Undersøgelse, I Række nr. 18, 163 pp.

Milthers, K. 1941a: Systematisk eftersøgning af Brunkul. - Geografisk Tidsskr. 44, 100-117.

Milthers, K. 1941b: De danske Brunkul og deres udnyttelse. - Ledetråd ved folkelig Universitetsundervisning 115, 4 pp.

Milthers, K. 1944a: Det danske Brunkulsevenyr. - Ingeniøren 45, 53. Årg. K67-K69.

Milthers, K. 1944b: Det danske Brunkulsevenyr. - Tidsskr. for Industri 1944 (15), 185-190.

Rørdam, K. 1909: Geologi og Jordbunds-lære II: Danmarks Geologi, 225 pp.

Oplysninger om brunkulsforbrug og -produktion er stillet til rådighed af I/S

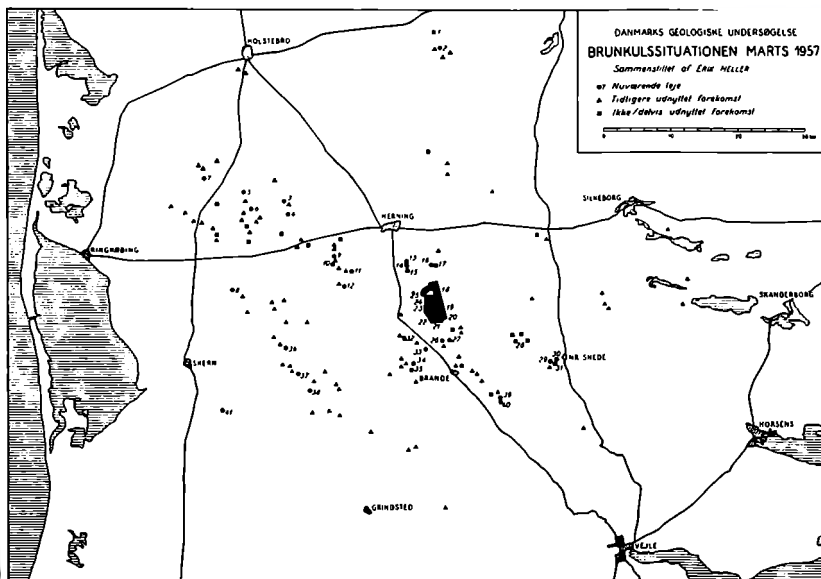

Fig. 18: Fiskbæk brikkefabrik.

Fig. 19: Kort over brunkulslejernes beliggenhed til 1957. (Efter Heller, 1961).

18

19

Midtkraft, Århus, Direktør P. E. Mikkelsen, Fiskbæk Product A/S, Videbæk og A/S Carl Nielsen Entreprenørfirma, Odense. De fleste af artiklens illustrationer

er stillet til rådighed af Danmarks geologiske Undersøgelse, København.

For denne velvillige bistand takker forfatteren herved.

Fig. 20: Klynholt lejet nord for Fasterholtgaard: Det omgravede område er jævnet som led i ørkenens regenerering. (BEK fot.).

Fig. 21: Vandfyldt brunkulsgrav i Fasterholt plantage (BEK fot.).

Fig. 22: Midtkrafts brunkulsgrav (Carl Nielsen A/S) ved Fasterholt, efteråret 1970. Vanddybde ca. 10 m, senere steget til ca. 20 m. (BEK fot.).

20

21

22

Den gamle bog -

af H. Ditzel

At have en sjælden bog i hånden er en glæde, mange kender. At opdage, at bogens omslag er prydet med to originalraderinger, forhøjer nydelsen så betydeligt, at det umiddelbart påkalder nærmere fordybelse.

Blandt de bogskatte, der kan hentes frem i Skovgaard Museets bogsamling, finder man under inv. nr. 4955 følgende titel:

-Sakuntala, skuespil i syv optrin af Kalidasas, oversat og forklaret af mag. Martin Hammerich - med træsnit, udførte hos Flinch efter tegninger af J. Sonne - København 1845. - Bogen er forsynet med dedikationsblad med følgende tekst: Fru Maria Aagaard til Iselingen er denne oversættelse kjærligst tilegnet. - Så er spillet gående!

Ofte kommer man sikkert lidt for let forbi et bogomslag. I dette tilfælde er der den bedste grund til at dvæle ved det. For- og bagside er smykket med hver sin radering af Johan Thomas Lundbye.

Karl Madsen meddeler i sin Lundbye-biografi, udsendt til medlemmer af Kunstforeningen i København 1895, at de to raderinger blev udført af Lundbye 1844.

Raderingen på bogens forside har Primavera, våren, som motiv. Lundbye har følt sig så beslægtet med en ukendt kunstner

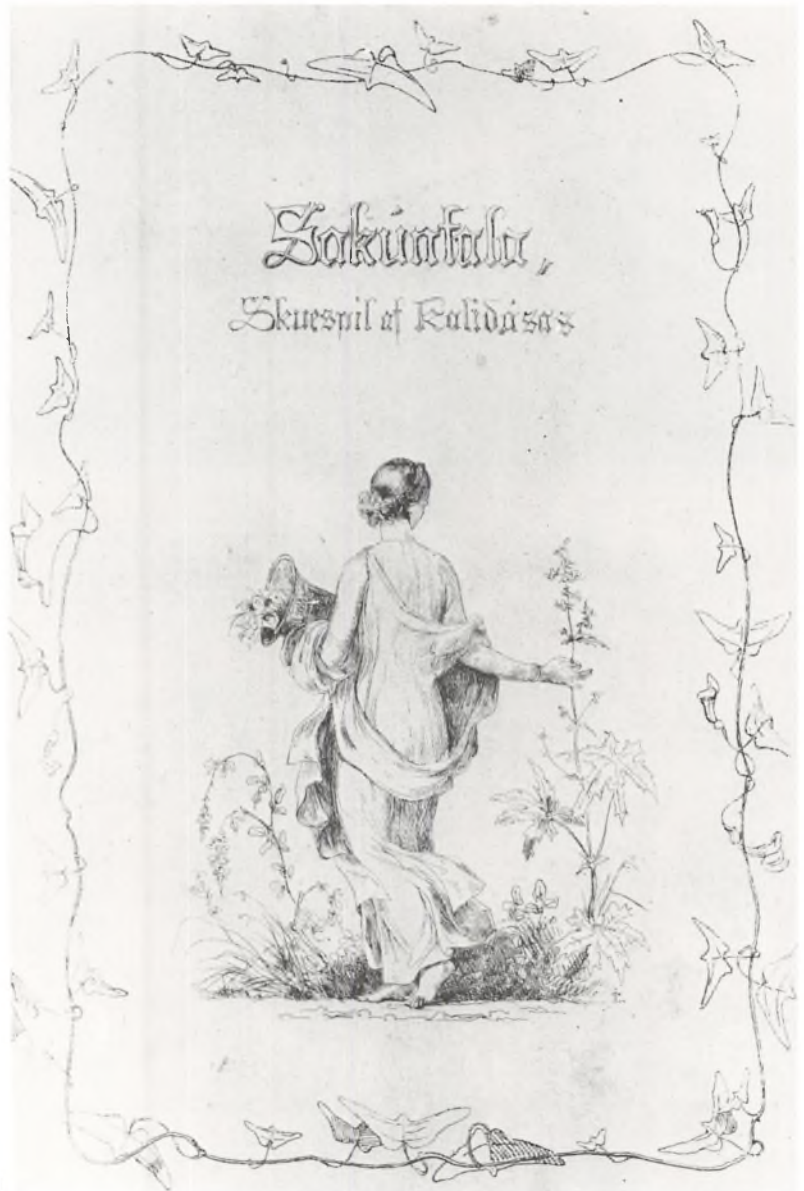

Fig. 1. Johan Thomas Lundbye:
»Primavera« - omslag til Kalidasas: Sa-
kuntala, oversat af Martin Hammerich -
forside - 1844 - radering, litografi - 23.5 x
16 cm - Skovgaard Museet i Viborg

fra det første århundrede af vor tidsregning, at han skænker os sin gendigtning af et klassisk motiv. Det drejer sig om blomstersankersken fra Stabiae, der, sammen med tre veninder, var malet som fresker i en villa, og få år efter at være skabt begravedes under asken fra Vesuvus udbrud i år 79. Lundbye havde dog ikke endnu haft lejlighed til at se freskobilledet, der var flyttet til Museo Nazionale i Neapel. Lundbye nåede først Neapel i begyndelsen af marts 1846. Han har kendt pigen fra Stabiae fra en kopi, som Constantin Hansen havde malet i Neapel og hjembragt i 1844. Man tør roligt påstå, at han har behandlet kopien smukt. Man behøver ikke at være Lundbyeentusiast - og hvem er iøvrigt ikke det? - for at indse, at den streg, fuld af ynde, der kendetegner så mange Lundbyetegninger, er det lykkedes ham at gennemføre også på kobberpladen, så hans blomstersankerske i ynde og kvindelig udstråling på ingen måde står tilbage for hendes 1700 år ældre søster.

Lundbye kunne med rette citere kong Duschanta: »Mislykket er, hvad ikke er skjønt på dette billed.«

Man kan spørge, hvad Stabiae-pigen har med Kalidasas skuespil at skaffe. Jo, der er ingen tvivl om, at Lundbye har læst Martin 2

Fig. 2 Johan Thomas Lundbye:
»Antilopehoved« - omslag til Kalidasas:
Sakuntala, oversat af Martin Hammerich -
bagside - 1844 - radering, litografi - 23.5 x
16 cm - Skovgaard Museet i Viborg

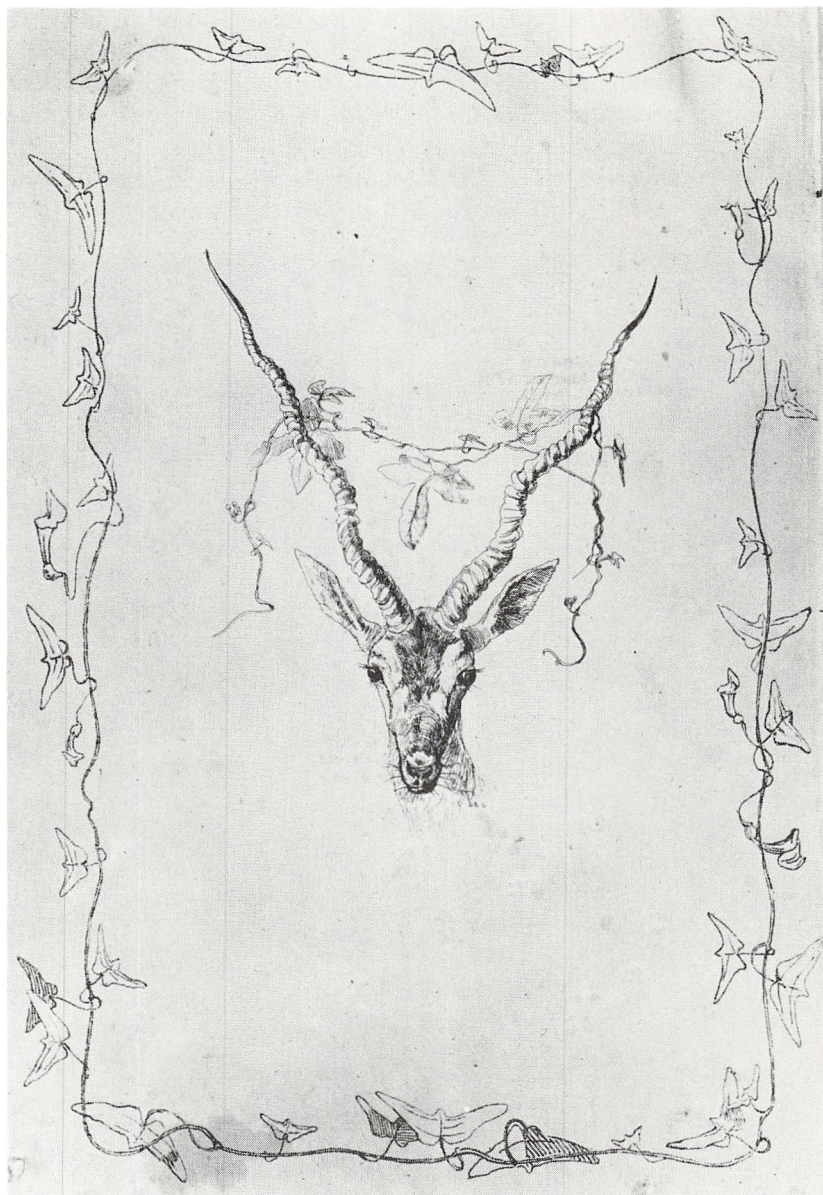

Fig. 3 Konstantin Hansen:
Dobbeltportræt af assessor Holger Hal-
ling Aagaard (1785-1866) og hans hustru,
Marie f. Koe_ (1790)-1858) - olie på lærred -
63 x 56 cm - 1854 - privateje

Hammerichs tekst, før han tegne-
de. I skuespillets første optrin
vandrer Sakuntala med to venin-
der i haven for at vande blomster-
buskene, og alle tre »elsker blom-
ster som en søster«. Den ene ven-
inde bærer navnet Prijamvada,

hvorfra der for tanken ikke er
langt til Primavera. Lundbye har
helt sine gode grunde til at fore-
stille sig den indiske pige i Sta-
biae-pigens skikkelse. - Hvem ved,
måske blev også Primavera som
spæd vogtet af fuglene!

At Martin Hammerich påskøn-
nede Lundbyes Primavera ses der-
af, at han så sent som i 1878 be-
stillede et oliebillede af Primavera,
malt af Otto Haslund, til Iselin-
gen.

På omslagets bagside møder vi
hovedet af en af de yndefulde anti-
loper, som kong Dusjantas jager,
inden han forelsker sig i Sakun-
tala. Antilopehovedet hører hjem-
me blandt de ypperste af Lundbyes
mange skattede dyreskildringer.
Foruden billedlige forlæg er der
ikke tvivl om, at Lundbye har
fæstet sig ved Martin Hamme-
richs beskrivelse af antiloper i
anmærkningerne til skuespillets
tekst. Her siges det, at antiloper
ligner rådyr i størrelse, skabning
og lette bevægelser. Deres blik er
endnu mere mildt og sjælfuldt,
øjnene store og sorte med dybe
tåregruber; hannerne har to lange,
hule, ringede horn, der er slange-
formigt snoede.

Lundbyes antilopehan stirrer
med de blide øjne lige mod be-
skueren. En lille dramatisk effekt
søger Lundbye at fremhæve, idet
han lader antilopens horn være
behængt med nogle ranker af ja-
pansk humle, som er blevet hæn-
gende under dens flugt gennem
krattet fra den kongelige jagt. Jør-
gen Styhr bemærker: Det har øjen-
synlig også moret Lundbye at un-
derstrege slankheden ved den tre

Fig. 4. P. C. Skovgaard:
Portræt af Georg Aagaard (1811-1857) -
blyant - ca. 1840 - privateje

gange gentagne v-form i hoved, øren og horn.

Den beundring, man uvilkårlig nærer for Lundbyes evne som raderer, bliver ikke mindre, når vi fra hans dagbog erfarer om hans ætsemetode: »Jeg raderer det først, som jeg vil have kraftigst, og lægger da straks pladen i ætsevandet, inden den er færdig, tager den derpå efter et vist tidsmål op, og raderer videre i den fjernere tone, hvormed jeg da med lethed kan gaae ind mellem alle forgrundsgjenstande, og saaledes fremdeles indtil luften, der kommer tilsidst og altsaa faar den allerletteste ætsning.«

Som dekorativ ramme om begge raderinger har Lundbye i litografi udført en spinkel bladramme.

Martin Hammerich kan af flere grunde tilkomme en skøn behandling. Hans far var grosserer Johannes Hammerich og moderen Meta Magdalena, født Adolph. I deres velhavende patricierhjem i København fødtes Martin Hammerich 4. december 1811. Han frekventerede Borgerdydskolen på Christianshavn, blev student 1826, læste teologi og blev cand. teol. 1833. Magistertitlen erhvervede han i 1836 på en afhandling om ragnarokmyten - den første disputats på dansk - hvilket krævede Frederik den VI's særlige tilladelse. I ungdomsårene var

hans interesse for oldindisk kultur og sanskrit blevet vakt. Årsagen var blandt andre, at han ærgrede sig over en slet oversættelse af »Sacotala eller den uheldige ring«, besørget 1793 af rektor West på St. Croix, »en oversættelse

på en slags westindisk-dansk« - for at citere Hammerichs dom.

Efter at have erhvervet sin magistergrad studerede han sanskrit i Bonn og Oxford, og hans kunstinteresse førte ham i 1838 til Frankrig, Italien og Grækenland. Fra

Fig. 5. Otto Haslund:
Portræt af fru Anna Mathea Hammerich,
f. Aagaard (1820-1904) - olie på lærred -
1883 - privateje

1841 til 1844 var han docent i sanskrit ved Københavns universitet. Ved rektor N. B. Krarups død, 1842, blev Hammerich rektor for sin barndomsskole, et embede han

betjente til sin død, den 20. september 1881. Som docent påbegyndte han sin oversættelse af Sakuntala, støttet af den russiske filolog Boehtlingks oversættelse

til tysk, der udkom i 1842. 1845 tryktes Hammerichs bog.

I studenterårene var Martin Hammerich sammen med den senere kendte politiker C. C. Hall, senere politiker og biskop D. G. Monrad, senere politiker, greve F. M. Knuth, senere præst, politiker og forfatter Vilh. Birkedal og senere politiker og historisk forfatter Fr. Barfod blevet ven med Georg Aagaard, søn fra gården Iselingen ved Vordingborg. Hele flokken af højt begavede unge mænd indførtes i det aagaardske hjem med det udprægede kulturelle milieu.

I 1809 var hovedgården Iselingen, en part af det oprindelige Vordingborg slot og med navn efter gårdens første ejer, baron Reinhardt Iselin, kommet i den aagaardske families eje. Major Just Michael Aagaard erhvervede 1804 sammen med tre andre københavnske borgere Iselingen; men allerede 1809 overtog Aagaard hovedgården som enejer. Han tilbød sønnen, Holger Halting Aagaard, at blive bestyrer af gården, og da Holger i 1810 giftede sig med Marie Koës, blev det dette ægtepars livsopgave at drive godset og skabe det kulturprægede milieu, som de hver for sig havde særlige forudsætninger for at få til at blomstre.

Fruen til Iselingen var datter af

*Fig. 6. P. C. Skovgaard:
Det gamle Iselingen - olie på lærred - ca.
1855 - privateje*

finansråd Georg Koës til Antvorskov. Familielegenden vil vide, at kronprins Frederik i sommeren 1790 besøgte Koës på Antvorskov, og da det var åbenbart, at der ventedes en arving, lovede kronprinsen at ville stå fadder. Men den 18. september fødte fru Anna Mathea tvillinger, to piger, der så opkaldtes efter kronprinsen og gemalinden og fik navnene Frederikke og Marie. Pigerne var endnu ikke fyldt to år, da Anna Mathea Koës døde i 1792.

Frederikke og Marie kom her efter »til oplæring« i Fensmark præstegård hos sognepræst Hans Christian Winthers hustru, Johanna Dorothea, datter af den digterisk begavede præst, Villads Borchsenius, og mor til digteren Chr. Winther. De to piger blev altså plejesøstre til digteren - og senere tillige til Poul Møller. Man kan derfor ikke undre sig over, at Marie Aagaard viste udpræget poetisk sans.

Foruden af sine egne børn, påtog Marie Aagaard sig opdragelsen af sin søster Frederikkes tre børn, da Frederikke, der i 1813 var blevet gift med den kendte arkæolog, P. O. Brøndsted, døde allerede 1818. Marie Aagaard havde øjensynlig store pædagogiske evner, og hun havde den lykke at se sine mange pigebørn gift med dygtige, intelligente mænd: Marie Frede-

rikke Brøndsted blev gift med politikerens C. C. Hall, Frederikke Aagaard valgte pastor Dorph i Øster Egesborg, Frederikke Brøndsted besnærede Michael Treschow, Holga Aagaard ægtede Caspar Bartholin og endelig havde Anna Mathea ikke spor besvær med at kapre Martin Hammerich. Samme Anna Mathea havde allerede fordrejet hovedet på sin mors plejebroder, digteren Christian

Winther, der ofte besøgte familien og fandt glæde ved den sydsjællandske natur på stedet. Men han kastede i den grad sin kærlighed på Anna Mathea, at det satte spor i hans digtning.

I 1830-1831 var Christian Winther på rejse gennem Tyskland og Italien med Rom som hovedstation. På udrejsen skrev han »Brev fra Kiel, til Anna Mathea«, hvoraf første strofe lyder:

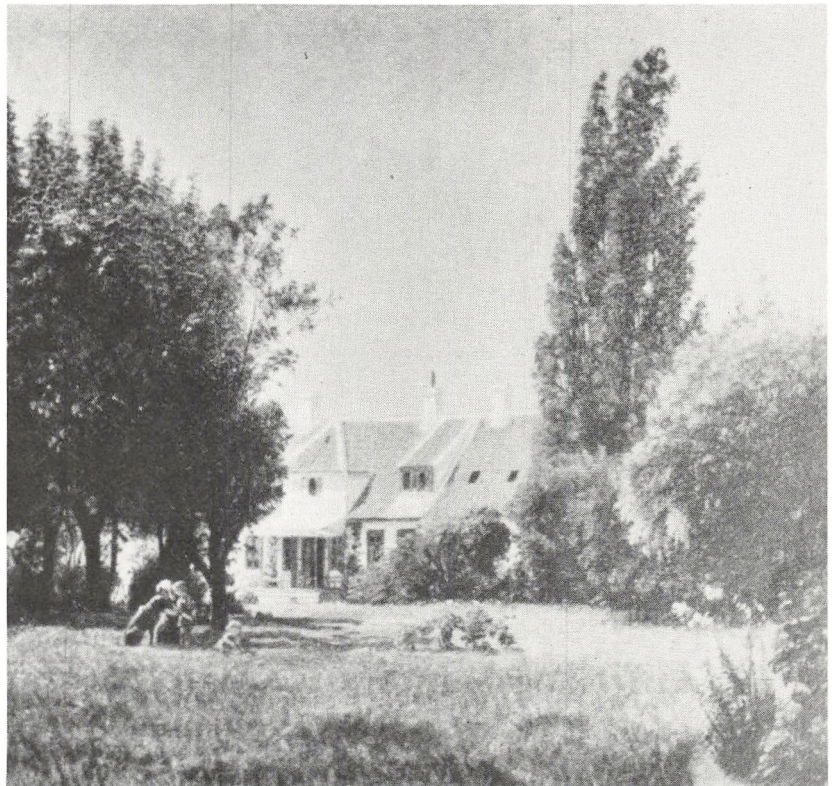

Fig. 7. P. C. Skovgaard:
Skovvej med figurer, Iselinge 1855 - studie
til »Bøgeskov i Maj«, 1857 - blyant, brun-
gult papir - 49 x 35 cm - ikke bet. Kobber-
stiksamlingen

Min lille kjæreste på otte år!
Jeg hilser dig fra disse egne,
Thi du må vide, hvor jeg går
og står,
Jeg tænker på dig allevegne.

Du må nu ikke tro, det er kun
digt,
Mit hjerte føler stærkt sin
søde pligt;
Forstår du det
selv ej så ret
så fattes det vel af de andre.

Der er ialt 6 sådanne strofer i rejse-
brevet, og sidste strofe slutter
med forsikringen:

Og hvor i verden jeg så kom-
mer frem,
Jeg tænke vil på dig og på
dit hjem;
Jeg bliver din,
Du bliver min, -
Og nu adjøs! Min Annatheal

På vej hjem fra Rom skrev han
»De høje steder - brev fra Strass-
burg til Anna Mathea«. Det be-
står af ikke mindre end 67 firlinie-
de strofer! Heri får vi spændende
glimt fra hans rejse, fortalt med
lune og så megen pædagogisk
sans, at hans lille 8-årige veninde
kunne have glæde af at få brevet
læst højt. Det er sikkert blevet læst
flittigt på Iselingen. Som smags-
prøve skal her citeres stroferne om
besøget på Vesuv:

Fig. 8. P. C. Skovgaard:
Skovvej med figurer, Iselinge 1855 - studie
til »Bøgeskov i Maj«, 1857 - blyant, pen,
tusch, tuschlavering, blått papir - 28 x 23.5
cm - bet. 1855 - Kobberstiksamlingen

Højt stod jeg på Vesuvio
Igennem strid og trængsel,
Jeg tænkte, når man målet jo
for al sit hjertes længsel.

Men hyldet tæt i røg og damp,
som Christian den fjerde,
ej blikket, trods den svære
kamp,
gik over alpens gærde.

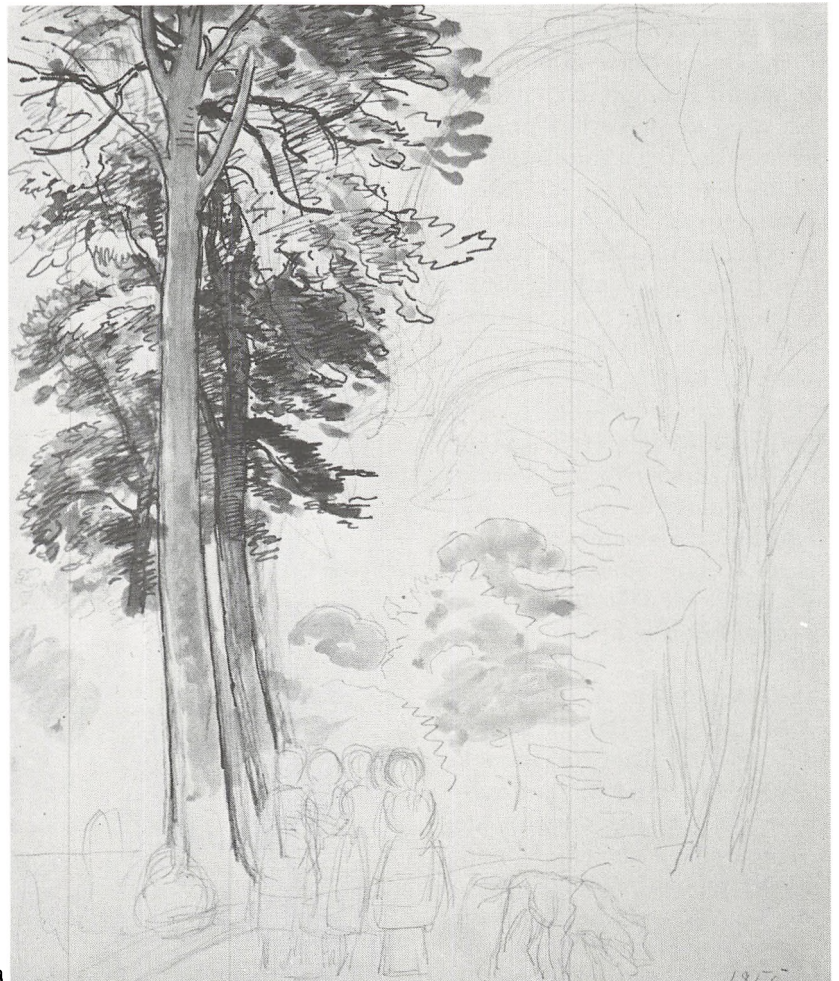
Vulcanus med sin svendetrop
lå tyst i damp og hede,
han hvilede sin trætte krop
i lavabygte rede.

I krateret jeg råbte: »Hei!
vær artig nu dernede,
thi jager du os tre vor vej,
så gjør du os kun vrede.«

Den ene er en krigens mand,
jurist det er den anden,
og præst engang jeg blive kan,
ej fly vi selve fanden.

Så, frygter du ej krigens brand,
og skyr du ej processen,
da lyser jeg i kirkens band
dig selv og smedeessen!«

Det er nævnt, at Anna Mathea Aagaard og Martin Hammerich blev gift. Det skete på Iselingen 3. december 1841, og man forstår at »Sakuntala« således blev tilegnet hans svigermøder.

Anna Mathea og Martin Hammerichs hjem var på Christianshavn på Borgerdydskolen, hvor rektorboligen var på 1. sal. Her lå opholdsstuerne på rad og række: Martin Hammerichs kontor og arbejdsstue, dagligstuen og »Salen« - også benævnt Madonna-stuen. Denne sidste stod der gny af. Martin Hammerich havde ønsket at sætte et særligt præg på denne stue. Det centrale i salen skulle være en kopi af Rafaels sextinske madonna fra kunstmuseet i Dresden. I 1850 aftalte Hammerich med maleren Jørgen Roed, at denne på meget gunstige vilkår skulle udføre kopien. I september 1850 var Roed i Dresden for at forberede det store arbejde, og fra april til november 1851 opholdt han sig i Dresden for at udføre kopien. Roed var meget glad for dette arbejde, der senere satte sig spor i flere af hans altertavler, hvoraf alterbillederne i Aastrup i Svendborg amt og S. Catharine kirke i Ribe ligefrem er gentagelser af rafaelske motiver: »Korsegangen« i Aastrup fra 1853 og »Vandringen til Golgatha« i Ribe fra samme år.

På salens endevæg blev muret en niche til madonnabilledet, hvis mål 265 x 196 cm, betød, at billedet næsten rakte fra gulv til loft. Det fik godt lys fra venstre fra et stort vindue, hvori spinkle nerietræer virkede dekorativt. For

Fig. 9. P. C. Skovgaard:
Skovvej ved Iselinge 1855 - studie til »Bøgeskov i Maj«, 1857 - pen, tusch, blågråt papir, 27.8 x 21.8 cm - bet. P. Skovgaard Iselingen 1855 - Kobberstiksamlingen

også at give billedet passende lysforhold om aftenen, blev mellem vinduet og billedet, skråt over det taffelformede klaver, ophængt en nydelig bronzelysekroner, der også havde lidt med Rafael at gøre. I et af kapellerne til kirken Sancta Maria del Popolo hænger en lysekroner, båret af tre engle, tilskrevet Rafael. Denne overlod Hammerich billedhuggeren August Saabye, der før han for alvor kastede sig over billedhuggerkunsten var uddannet gørtler, at udføre. For kunstnerisk at få stuen passende afstemt efter Rafaels madonna, overlodes det arkitekten Gottlieb Bindesbøll i samarbejde med dekorationsmaler Georg Hilker at udforme stuens dekorative holdning. Iøvrigt var stuen møbleret med få, men enkle og smukke møbler. Over et skab hang det af Jørgen Roed udførte portræt af Thomas Kingo, et forarbejde til Kingoportrættet i Sct. Knuds kirke i Odense. I en niche stod et marmorarbejde af den henslumrende Euridike, i sofanichen hang en kopi af Thorvaldsens »Natten«. Herudover hang i salen kun endnu et billede, en kopi af Rafaels selvportræt.

Fra salen kunne man gå direkte ind i dagligstuen, der i højere grad bar præg af Hammerichs levende interesse for dansk malerkunst. Her hang mindre arbejder af Mar-

Fig. 10. P. C. Skovgaard:
Skovvej med figurer, Iselinge 1855 - studie
til »Bøgeskov i Maj«, 1857 - blyant, pen,
blågråt papir - 27.7 x 22 cm - bet. Pintse
1855 - Kobberstiksamlingen

Fig. 11. P. C. Skovgaard:
Børn fra Iselinge - studie til pigegruppen på »Bøgeskov i Maj«, 1857 - pen, tusch, falmet blåt papir - 25 x 22 cm - bet. Børn fra Iselinge - Kobberstiksamlingen

Fig. 12. P. C. Skovgaard:
Studie til børnegruppen på »Bøgeskov i Maj«, 1857 - blyant, pen, tusch, falmet blåt papir - 28 x 22 cm - bet. Iselinge 1855 - Kobberstiksamlingen

strand, Rørbye, Exner, Dalsgaard, Constantin Hansen og P. C. Skovgaard. Denne sidstnævnte havde endvidere udført dagligstuens betydeligste kunstværk, det over sofaen placerede dejlige sommerbillede fra Iselingen skov »Bøgeskov i maj«, et af Skovgaards hovedværker.

Der findes to versioner af dette arbejde. Først det store forarbejde, malt med tempera på papir, udført 1856, og siden 1958 placeret på Ny Carlsberg Glyptotek. Dernæst det endelige arbejde, udført med oliefarver på lærred, 189.5 x 158.5 cm, dateret 1857, og i 1951 købt til Statens museum for Kunst.

11

12

Fig. 13. P. C. Skovgaard:
To børn fra Iselinge - forstudie til børne-
gruppen på »Bøgeskov i Maj«, 1857 - olie
på lærred - 27 x 30 cm - bet. P. Skovgaard
31. Juli - 2. Aug. 1855 - privateje

P. C. Skovgaard, der efter sit giftermål i 1851 med Georgia Marie Louise Schouw, selv boede på Christianshavn, hørte til onsdagsgæsterne hos rektoren på Borgerdydskolen. Her mødtes af tidens kendte personligheder bl.a. skuespilleren Gottlob Stage, den senere birkedommer Just Holten. Ove Rodes far, litteraturhistorikeren Gotfred Rode, og dennes bror, studenterpolitikerens Valdemar Rode, forfatteren Chr. Richardt,

politikeren C. C. Hall - og af malere foruden P. C. Skovgaard - Constantin Hansen, Jørgen Roed og Carl Bloch.

Det var i foråret 1855, at Skovgaard modtog Hammerichs opfordring til at male et stort billede til dagligstuen på Borgerdydskolen med motiv fra Iselingen. Skovgaard havde sammen med Georgia tilbragt vintermånederne i Italien i selskab med Marstrands og Høyens. Han indledte sommerens

Fig. 14. P. C. Skovgaard:
Pige med halvvejs bortgemt ansigt - staf-
fagestudie til »Bøgeskov i Maj«, 1857 -
blyant - 26.5 x 21 cm - bet. 1855 - privateje

Fig. 15. P. C. Skovgaard:
Knælende lille pige - staffagefigur til »Bø-
geskov i Maj«, 1857 - blyant - 23.8 x 17.3
cm - bet. 1855 - privateje

13

14

15

Fig. 16. P. C. Skovgaard:
Ung pige med stråhat og lyserød kjole -
figurstudie, forarbejde til »Bøgeskov i
Maj«, 1857 - olie på lærred - 20.5 x 14.5 cm
- ikke bet. - Skovgaard Museet i Viborg

arbejde med et kortere ophold på Nysø, hvorefter han rejste til Iselingen.

Af brevsamlingen på Skovgaard Museet får man indblik i en del af arbejdet, de mange forarbejder og studier til den store komposition. Han ankommer til Iselingen i slutningen af maj - umiddelbart før pinse, og får ganske kort efter ideen til billedet. Den 2. juni skriver han brev til Georgia og meddeler bl.a.: »Humeuret er dog ikke saa slet, jeg var saa heldig Pintseformiddag at faae Motivet til Billedet, og Hammerichs ere aldeles gaede ind paa mine Ideer.«

Med Skovgaards udtryk »faaet Motivet« må forstås, at han i Iselingen skov har fundet skuepladsen for sine personers optræden, og har tegnet en studie deraf. Samtidig får vi meddelelse om, at Hammerich og fru Anna Mathea har kunnet acceptere hans ide til billedets udformning. At det ikke var en fuldt færdig komposition, viser bl.a. den forskel, der er på temperaversionen og det endelige oliebillede.

Den 6. juni er der kommet gang i arbejdet med tegninger, studier og udkast, og til Georgia meddeler den travle kunstner sig om visse besværligheder: »Jeg arbejder nu alvorlig i disse deilige Dage, men den store gule Hund gjør mig Bryderie, men jeg haaber dog at

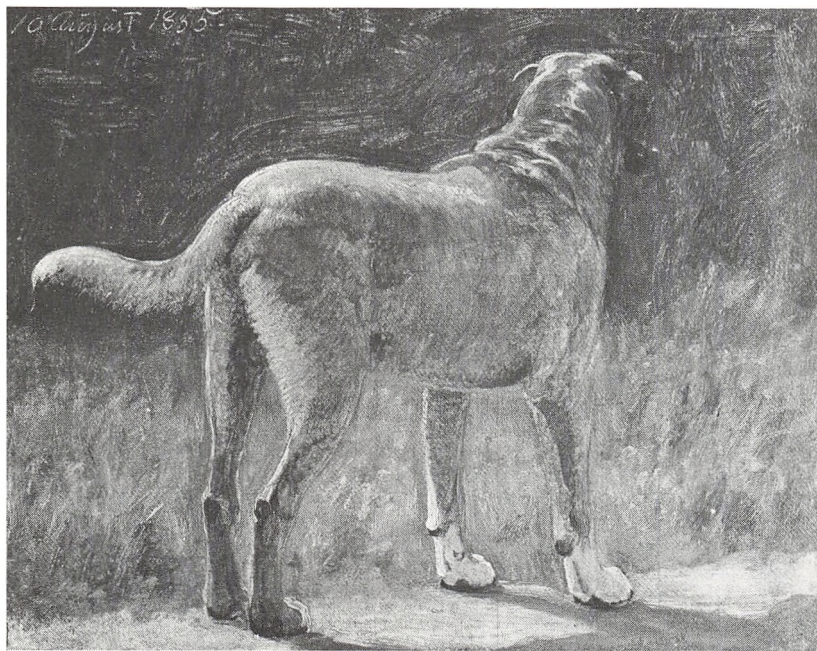

Fig. 17. P. C. Skovgaard:
Hunden »Leo« i liggende stilling - for-
studie til »Bøgeskov i Maj«, 1857 - vand-
farve - 26 x 41 cm - ikke bet. - privateje

Fig. 18. P. C. Skovgaard:
Hunden »Leo« fra Iselingen - forstudie til
»Bøgeskov i Maj«, 1857 - olie på lærred -
25.7 x 31.5 cm - bet. 10. Aug. 1855 - privat-
eje

17

18

faa fanget ham, det er en gammel Hund, og dog er den ikke kommet ud over den Alder hvor man finder, at det er flaut at blive malet.«

Den omtalte store gule hund, en broholmer ved navn Leo, spiller en stor rolle på Iselingen, og den måtte naturligt med i billedet. I samme brev beskriver P. C. Skovgaard kort, hvorledes billedets indhold på det tidspunkt foresvæver ham:

»Hør Kone! jeg tror det kan blive et godt Billede, hvad siger Du om Marie Hammerich i Forgrunden $\frac{3}{4}$ Al: høi med en Cousine under Armen og Leo ved Siden? lidt bag dem endel smaat Vrøvl, længere tilbage Iselinge Beboere og Gjæster, alt spadserende paa en Skovvei i himmelyndigt Solskin.«

Efter at have fæstet de første indtryk rejser P. C. Skovgaard fra Iselingen omk. 10. juni for at vende tilbage for et længere ophold i juli og august. I et af sine breve til sin flittige mand, giver Georgia udtryk for, at han efter hendes mening er for omhyggelig: »Men sig mig, gør Du ikke for meget af det? Hænger Du dig nu ikke igjen for meget i Studierne? Jeg synes Du har allerede et meget godt malet Studie af Figurerne, saa jeg synes nogle Tegninger maaske kunne gjøre det ligesaa-velsom til Landskabet.« Har man

Fig. 19. P. C. Skovgaard:
»Bøgeskov i Maj« - Motiv fra Iselingen -
olie på lærred - 189.5 x 158.5 cm - bet. P.
Skovgaard 1857 - Statens Museum for
Kunst

haft lejlighed til at stifte bekendtskab med den lange række forarbejder til billedet, forstår man hendes bekymring, samtidig med at man glæder sig varmt over den ihærdighed, hvormed P. C. Skov-

gaard udfører sit naturstudium.

En nøjere gennemgang af hans arbejde med »Bøgeskov i maj« får vente til særlig lejlighed. Her skal blot noteres, at billedet udstilledes på Charlottenborg

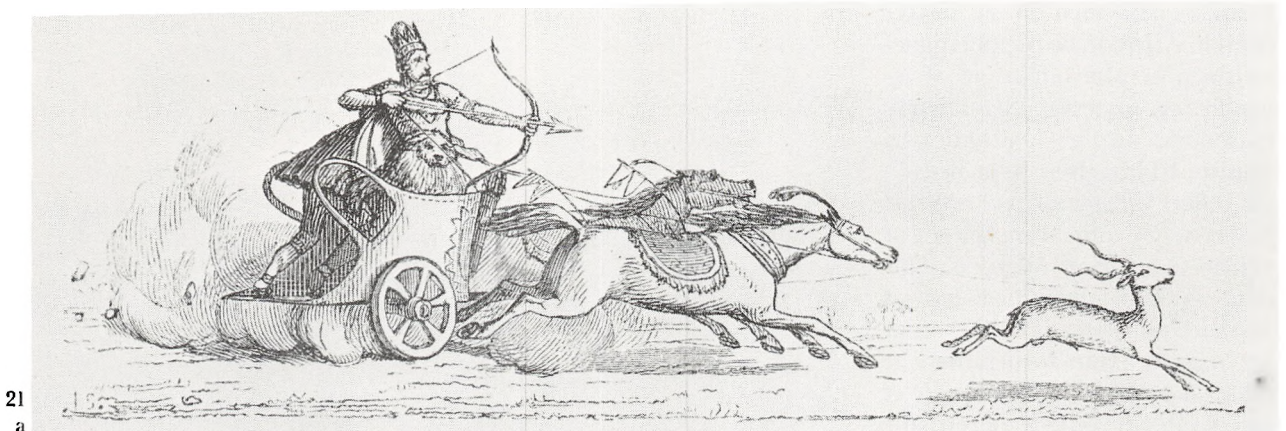
Fig. 20. Martin Hammerichs dedikation
til J. F. Schouw - og Joakim Skovgaards
signatur

1857 - og at det efter 1866, da den gamle assessor Aagaard døde, og Martin Hammerich overtog Iselingen, flyttedes ud, hvor det var skabt, sammen med Rafaels madonna og de øvrige kunstværker. Det forblev i familiens eje til det i 1951 erhvervedes til kunstmuseet.

Allerede da P. C. Skovgaard i 1853 malede sine første billeder på Iselingen, var Sakuntala-bogen blevet Georgias og hans eje. På titelbladet ses følgende dedikation: »Hr. Prof. I. F. Schouw med høiagtelse venskabeligst fra M. H.« - Georgias far døde 1852, og dermed gik bogen til Skovgaardslægtens bogsamling. Fra P. C. Skovgaard fik Joakim Skovgaard bogen. Han har med barnlig skrift prentet sin signatur i den. 1935 overgik Joakim Skovgaards bogsamling til Skovgaard Museet i Viborg.

Tilbage er blot at lade Jørgen Sonnes illustrationer tale for sig selv gennem de eksempler, der ledsager nærværende artikel.

Fig. 21. a, b, c, og d Jørgen Sonne: Eksempler på illustrationerne til Martin Hammerichs oversættelse af Kalidasas Sakuntala. 1844

Bondemanden fra Vejby

- en 110 år gammel dukke

af H. Ditzel

Familietraditionen er et farligt begreb. Allerede bedstefadergenerationen er ofte ombølget af legende- og mytestof. Spændende episoder, farlige situationer, muntre tildragelser, hvor bedstefar eller bedstemor er centralt placeret, er ofte vanskelige at verificere endsiges udrydde. Har man endelig mulighed for at afkræfte en myte, skammer man sig næsten. Man fornemmer, at man har frataget familien et farvestrålende billede og en stor del af dens juleglæde. Omvendt er det idel fryd og herlighed, som i nærværende tilfælde, når en god del af familietraditionens legendestof lader sig bekræfte mere eller mindre dokumentarisk.

1975 er for Skovgaardfamilien og for Skovgaard Museet i Viborg et mindeår. Det er 100 år siden P. C. Skovgaard døde, 140 år siden P. C. Skovgaards far døde og 180 år siden P. C. Skovgaards mor blev født. Endvidere er det 140 år siden bondemanden Jens Hansen fra Vejby trådte ind i dansk kunsthistorie og 110 år siden samme bondemand genopstod i forklaret skikkelse - men ham vender vi tilbage til. At det også er internationalt kvindeår kan begrunde, at vi tager vort udgangspunkt hos madam Skovgaard i Vejby.

Cathrine Elisabeth Skovgaard, født Aggersborg, var i 1815 blevet 1

Fig. 1. P. C. Skovgaard:
Cathrine Elisabeth Skovgaard, født Aggersborg, 1842 - bly, tuschlavering - 24.5 x 21 cm - bet. monogram 1842 - privateje -

Fig. 2. P. C. Skovgaard:
Tham Masmann Skovgaard, 1844 - autotypi - 18.5 x 13.2 cm - bet. P. Skovgaard, Weibye d. 30te Debr. 1844 - privateje -

Fig. 3. P. C. Skovgaard:
Selvportræt, 1835 - olie på lærred - 22 x 17 cm - bet. P. C. S. 1. April 1835 - privateje -

gift med Tham Masmann Skovgaard. De unge var blevet hjulpet til gården Hammershus, der ligger i en enklave af Store Tåstrup sogn i Kirke Eskildstrup sogn i den nuværende Tølløse kommune, nord for Ringsted. Her fødtes Peter Christian den 4. april 1817.

På grund af tidernes ugunst og det unge pars manglende viden og kunnen på det landbrugsfaglige område, måtte Tham Masmann Skovgaard skille sig ved Hammershus. I stedet erhvervedes Fredebogården i Græsted sogn, ikke langt fra Græsted by og tæt ved den nu udtørrede Søborg sø.

Nu skal familietraditionen, der i dette tilfælde hverken kan be- eller afkræftes, have lov at tale. P.

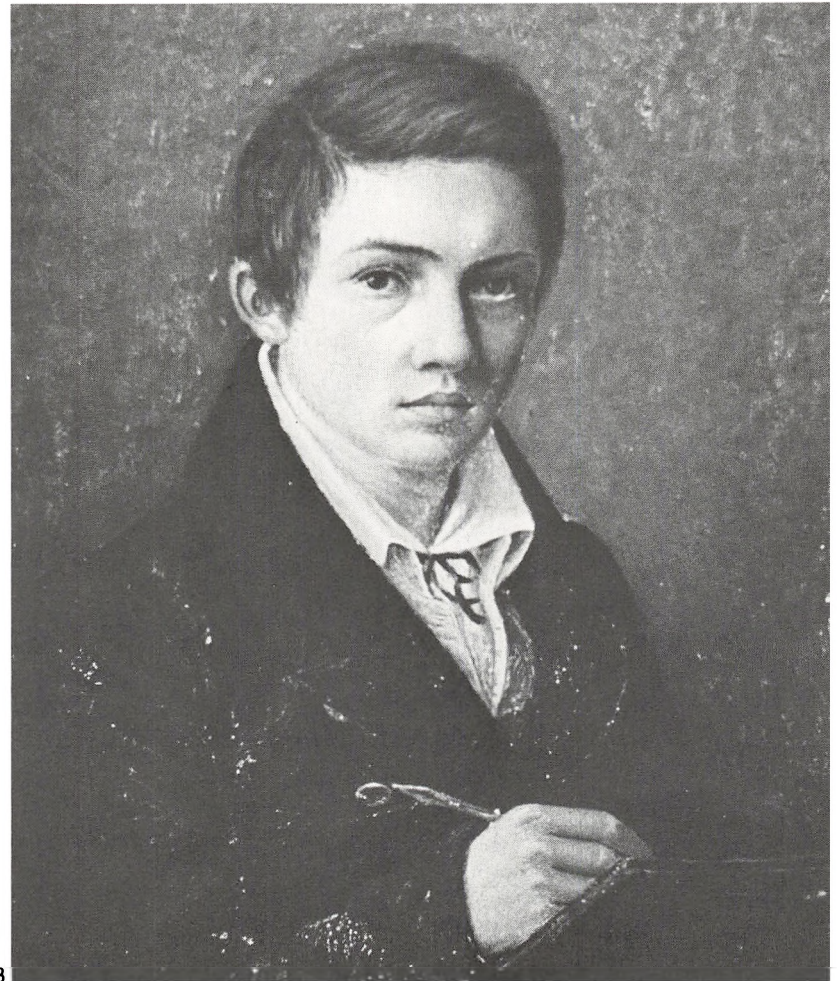
C. Skovgaards datter, Suzette Cathrine Holten ved i 1934 at fortælle:

- Her opdagede publikum far. Jeg kan regne ud, at han den gang var højst fire år gammel.

Der var høstgilde på gården, og dansen gik; karle og piger, husmænd og koner svang sig på lo-gulvet; men ved væggen stod borde og bænke, og her var lille Peter krøbet hen og betragtede sel-

2

3

Fig. 4. P. C. Skovgaard:
»Pyrmont«, ca. 1828 - pen, pensellavering,
tusch - 9.2 x 16 cm - ikke bet. - skitsebogs-
blad - Kobberstiksamlingen

skabet med sine egne dertil velindrettede øjne.

Så fandt han en stump kridt, enten på bordet eller i sine egne drengelommer, og så tegnede han på bordet, hvad han så, jeg tænker mig sådan et gammelt rødmalet bord.

Pludselig var der en kone, som kom bag på ham og opdagede, hvad han bestilte - og hun slog hænderne sammen og råbte op: »I - jov - det var den krøvlende røgter - lige så grangivelig!«

Og så stimlede de jo sammen og lo og beundrede.

Ja, portrættet af røgteren har vi

jo desværre ikke, det var bare kridt på et bord, og kunstneren var bare fire år; så en æbleskive har sagtens allerede samme aften visket det ud. Men historien lever. -

Aktiviteterne på Fredebogården blev af kort varighed. Året efter, i 1822, finder vi Cathrine Elisabeth med to børn, Peter Christian og Magdalene, og et tredje barn - Vilhelmine - i vente, etableret i Vejby mellem Tisvilde og Rågeleje i en beskeden blandet landhandel, hun ved venners hjælp havde erhvervet. Tham Masmann Skovgaard blev hjulpet ind ved politiet i København, og fraregnet

Fig. 5. P. C. Skovgaard:
»En Mammeluck«, ca. 1828 - pen, pensellavering,
vandfarve - 16 x 9.2 cm - ikke bet. - skitsebogsblad - Kobberstiksamlingen

5

4

nogle kortere besøg hos kone og børn i Vejby, hvor han bl.a. medbragte de få varer, der kunne komme på tale som salgsubjekter hos en fattig bonde- og fiskerbefolkning, kan vi stort set betragte ham som værende ude af sagaen. Han døde 1835 i København.

Cathrine Elisabeth viser sig at høre til de fromme, stærke kvinder. Hun var født i et købmandshjem. Hun havde talent for handel. Men hvad vigtigere var, hun holdt af mennesker. Hendes lille

Fig. 6. P. C. Skovgaard:
Faarelars, ca. 1828 - bly, pen, vandfarve -
16.8 x 10.2 cm - ikke bet. - skitsebogsblad -
Kobberstiksamlingen

6

blandede landhandel blev et sted, hvor mennesker mødtes. Hun blev selv i bedste forstand stedets familievejleder. Hvad enten det drejede sig om en bullen finger, eller man var plaget af kærestesorg, var vejen til madam Skovgaard kort.

Hun havde personlighed og menneskelig adel. I hendes lavloftede stuer var enhver velkommen med de menneskelige kvaliteter, hun måske lettere end andre havde blik for. Her plejede hun menneskelighed mod Vejby's originaler og holdt theselskab for lærer, præst og de øvrige få standspersoner, stedet kunne opvise.

Peter Christian arvede sin mors interesse for mennesker og dertil

et tegnetalent, som hun havde udviklet ved at søge undervisning hos en blomstermaler, og som hun nu søgte at udvikle videre hos sønnen ved tidligt at undervise ham.

Vi ved besked med, hvad der tegnemæssigt optog den 11-årige Peter Christian. Kobberstiksamlingen ejer en noget sammenflikket skitsebog, indbundet i pap med klistermarmor og med en etiket,

Fig. 7. P. C. Skovgaard:
Rebsluger Jensen m. familie, ca. 1828 -
bly, pen, vandfarve - 16.8 x 10.2 cm - ikke
bet. - skitsebogsblad - Kobberstiksamlingen

hvorpå med voksen skønskrift står prentet: »Tegnebog for P. C. Skovgaard, Weibye d. 6te Februar 1828.« (Inv. nr. 1960-821). Det er med rimelig sandsynlighed P. C. Skovgaards lærer, skolelærer og kirkeværge Niels Jensen, der har givet ham bogen og forsynet den med påskrift. Lærer Jensen havde tidligt øje for drengens tegnetalent.

Bogen består af to forskellige

7

Fig. 8. P. C. Skovgaard:
En Vejbyttiger, ca. 1828 - bly, pen, vandfarve - 16.8 x 10.2 cm - ikke bet. - skitsebogsblad - Kobberstiksamlingen

afsnit. Først er der otte blade, der hører den oprindelige bog til. Her har P. C. Skovgaard som 11-årig og sikkert efter moderens anvisning udført fire kopier efter prospekter og fire kopier efter en serie mænd fra den nære orient. Prospekterne er udført med pen og pensellavering med tusch og sepia, alle indrammet med en tyk, sort streg og stednavnet med store sirlige bogstaver under rammen: »Baaden«, »Pyrmont«, »Tøplitz« og »Pisa«. Prospektet af Pyrmont har Cathrine Elisabeth også udført - men som farvekopi i sin skitsebog (SKM. inv. nr. 112 side 11).

De fire nærorientalske mands-

8

Fig. 9. P. C. Skovgaard:
Landsbyspillemanden, ca. 1828 - bly, pen, vandfarve - 16.8 x 10.2 cm - ikke bet. - skitsebogsblad - Kobberstiksamlingen

personer: Ægyptisk Bey, Mammeluk, Beduin og Tyrk, er udført med pen, tusch og vandfarve, har sort indramning og titulatur nedenunder med store bogstaver. Samtlige kopier er dygtigt og omhyggeligt udført, men med tydeligt barnligt præg.

Bogens andet afsnit består af seks indklæbede blade, lidt større end de øvrige, fra en skovregnskabsbog fra 1826. På disse seks blade har P. C. Skovgaard i bly og vandfarve, et enkelt sted tempera, tegnet og malet en række personer fra Vejby. Det er tydeligvis naturstudier i en lidt barnlig, ikke alt for naturalistisk opfattelse, dygtigt gennemførte og uden mind-

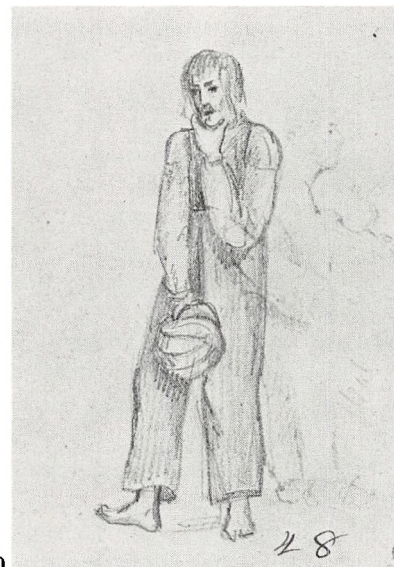
9

Fig. 10. P. C. Skovgaard:
En, der løb ærinder, ca. 1828 - bly, pen, vandfarve - 16.8 x 10.2 cm - ikke bet. - skitsebogsblad - Kobberstiksamlingen

ste antydning i retning af det karikerede. Samtlige personer bærer bondepåklædning og er øjensynlig direkte efterkommere af den krævede røgter.

Tegningen blad 9 forestiller en bonde med stav i højre hånd og med en lille sæk under venstre arm. Han er iført hvid trøje, hvide benklæder, grøn vest, sort hat og har nøgne fødder. Både Niels Skovgaard og Suzette Cathrine Holten bevidner, at det drejer sig om Fårelars, landsbyhyrden.

Næste tegning forestiller rebslager Jensen, der boede ved siden af Vejby skole, og hans kone. Rebslageren bærer fin kasket og har rebrullen om livet, medens ma-

10

Fig. 11. P. C. Skovgaard:
Store Hans, ca. 1828 - bly, pen, vandfarve -
16.8 x 10.2 cm - ikke bet. - skitsebogsblad -
Kobberstiksamlingen

dam Jensen, iført ternet forklæde, har den lille gullokkede datter ved hånden.

En af de virkelige originaler præsenteres vi for i tegningen af en tigger. Han bærer tophat, stager sig frem ved hjælp af to kæppe, har en bylt på ryggen, er iført mangefarvet frakke, bestående af ene sammensyede lapper, hvide strømper og tøfler. Han er betegnet som Snogelars, en særling, der under sin omflakkende vandring ofte aflagde visit hos madam Skovgaard.

På næste blad er tegnet på begge sider. På forsiden finder vi en pen-
netegning af landsbyspilleman-
den, en violinspillende særling
med vadsæk, kasket og skæg. På
bagsiden ses en dreng i lange buk-
ser og bare fødder. Han har langt
hår og har kurv i hånden. Han
forestiller en bondedreng, som af
og til gik ærinder for madam
Skovgaard.

Store Hans, som er den næste
agerende, fremtræder som en gå-
ende bondemand i grøn trøje,
hvide benklæder, sort tophat,

Fig. 12. P. C. Skovgaard:
To rebslagersvende og rebslagerens søn,
ca. 1828 - bly, pen, vandfarve - 11.9 x 11.7
cm - ikke bet. - skitsebogsblad -
Kobberstiksamlingen

store træsko og vadende gennem
saftigt grønt græs.

Den sidste tegning viser de to
rebslagersvende, begge med reb-
rulle om livet og den ene arbej-
dende ved den lange rebline, den
anden med en trepæglsflaske i
hånden. Begge svende bærer top-
hatte. Som tilskuer optræder en
lille mandling i for stor frakke
og med høj kasket på hovedet, an-
givet som rebslagerens søn.

Samtlige disse tegninger er
sandsynligvis udført mellem 1826
og 1828.

Fig. 13. P. C. Skovgaard:
 Portræt af skolelærer Hans Jensen Visby,
 Agerup (1777-1870), ca. 1843 - gouache -
 23 x 18.5 cm - ikke bet. - Kobberstiksam-
 lingen

13

I privateje findes en række personstudier, men tegnet efter hukommelsen.

Selv om man er dreng i Vejby, slipper man ikke helt uden om det finkulturelle. Slet ikke hvis man har Cathrine Elisabeth til mor. Det hændte, at hun og børnene tog til hovedstaden for at mødes med faderen hos Cathrine Elisabeths mor. Magdalene Aggersborg, født Haar, og hendes tredje mand, Niels Alsing Aggersborg, købmand i Nyhavn 16 og bror til Cathrine Elisabeths far, Morten Christian Aggersborg.

Under et sådant Københavnsophold, tyder alt på, at P. C. Skovgaard har været øjenvidne til et litterært-dramatisk gennem-

42

førelsen af Thomas Overskous skuespil »Østergade og Vestergade, eller Det er nytårsdag i morgen«, der første gang gik over den kongelige scene i 1828.

Efter hjemkomsten til Vejby var den visuelt begavede dreng i stand til efter hukommelsen at male små billeder af skuespillets personer og notere med skønskrift deres rollenavne: Ephraim Goltz, Joseph Goltz, Zacharias Stolpe, Mikkel Stolpe osv.

1831 konfirmeredes P. C. Skovgaard, og lærer Niels Jensen havde allerede da sammen med madam Skovgaard og lærer Hans

Fig. 14. P. C. Skovgaard:
 Vejby, med kirken set fra Nord, 1843 -
 olie på lærred - 32 x 25 cm - bet. 1843 -
 privateje

Jensen Visby, der som kollegaen var en kær gæst i det skovgaardske hjem, bestemt ham for kunstnerbanen. Sidstnævnte havde i 1825 fået datteren, Signe Marie Vilhelmine gift med blomstermaleren, overmaler ved den kgl. porcelainsfabrik, Johan Laurentz Jensen, og han trådte hjælpende til, så Peter Christian samtidig med en håndværksmæssig uddannelse kom på akademiets tegneskole.

Da han i 1835 fik svendebrev, havde han allerede bestemt sig for landskabsmaleriet. Men han havde ikke for de små mørkladde landskabsstudier, han nu øvede

Fig. 15. P. C. Skovgaard:
Gade i Vejby med en brøndvippe, 1836 -
olie på pap - 27.5 x 35.2 cm - bet. P. C. S.
1836 - privateje

Fig. 16. P. C. Skovgaard:
Gårdsplads i kunstnerens barndomshjem
i Vejby, 1850 - pen, tusch, vandfarve - 17.2
x 24.2 cm - bet. Vejby 25. Juli 1850 - pri-
vateje

kræfterne på, glemt barndom-
mens interesse for menneskeskil-
dringen. Herom er akvarelstudien
af bondemanden Jens Hansen fra
Vejby et storartet vidnesbyrd.

Studien, der måler 20.8 x 17.3
cm, sidder idag i en indklæbnings-
bog, oprindelig en gammel proto-
kol med lister og fortegnelser over
planters latinske betegnelser. En
anvendt nummerering tyder på,
at protokollen oprindelig har væ-
ret benyttet af Georgia Skovgaards
far, professor i botanik, J. F.
Schouw til notater om planternes
placering i den botaniske have bag
Charlottensborg.

Senere har først P. C. Skovgaard
benyttet den til indklæbning af ¹⁵
tegninger bl.a. mange dyrefrem-
stillinger, tegnet til hans børn,
dernæst har Suzette Cathrine Hol-
ten ejet den og fortsat indklæbning-
en med tegninger af Joakim,
Niels og hende selv. Endvidere er
medtaget mange trykte illustra-
tioner af både dansk og uden-
landsk oprindelse.

Julen 1901 har hun foræret bo-
gen til sin søn, Aage Holten, og fra
hans dødsbo er bogen kommet til
arkitekt H. G. Skovgaard, hvis en-
ke i dag ejer den.

Studien af Jens Hansen er af
flere grunde interessant. I mod-
sætning til mange andre tegnin-
ger og studier af P. C. Skovgaard
er der i denne tale om en stræben ¹⁶

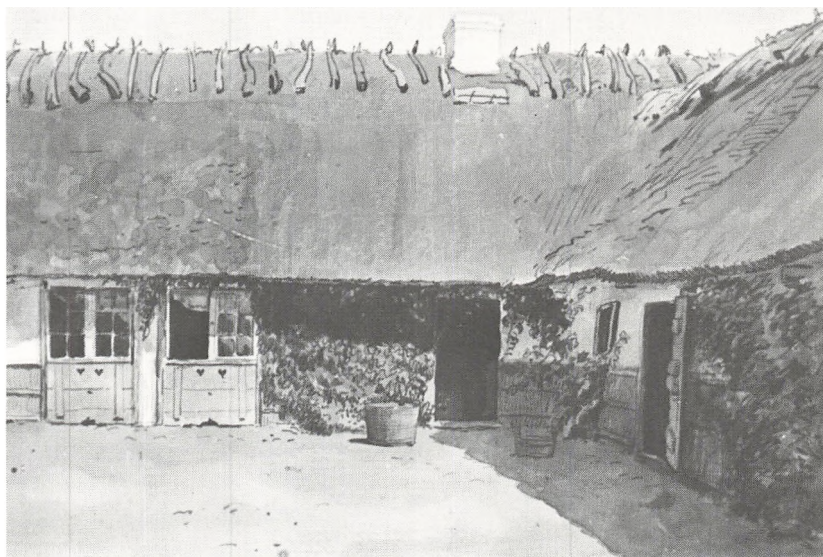
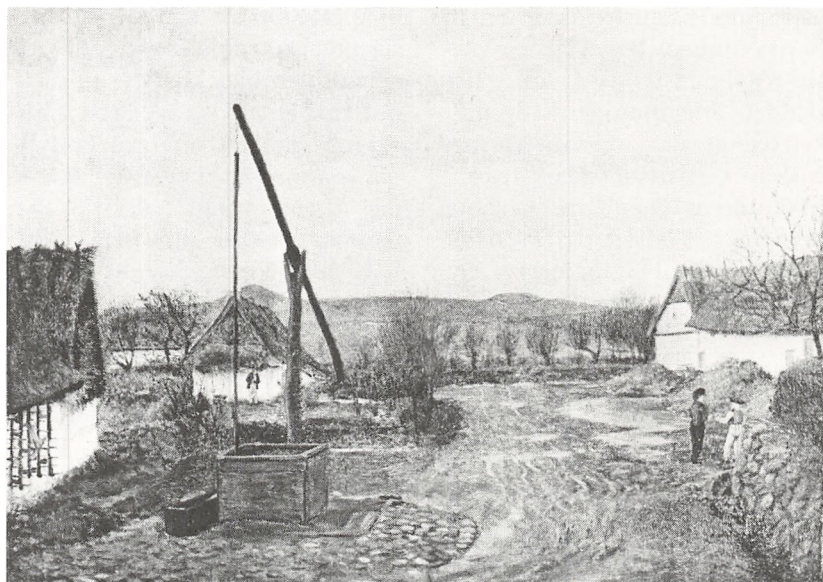

Fig. 17. P. C. Skovgaard:
Udsigt fra stuen i barndomshjemmet i
Vejby, 1853 - pen, tusch, vandfarve - 11.6
x 18.6 cm - bet. V. B. 6. Febr. 1853 - Skov-
gaard Museet i Viborg

både mod figurfremstilling og portrætlighed. Jens Hansen viser sin regelmæssige isse, der er helt skaldet. Fra tindingerne og nakken hænger det lange grå hår med enkelte helt hvide stænk næsten til skuldrene. Øjenbrynsbuerne og brynene er kraftige og fint hvælvede, øjnene blågrå, næsen velformet og regelmæssig, munden forsynet med fyldige, farvede læber og hagen lille og regelmæssig. Hænderne er kraftige uden at være grove. Hans skikkelse er slank, skulderparti og arme kraftige, lårene smalle, men lægmusklerne velformede.

Han er fremstillet i stadstøjet. Yderst bærer han en kraftig hvid vadmeldsjakke uden krave, med to store lommer med knaphuller og

knapper. Foran kan den åbentstående jakke lukkes med otte store stofbetrukne knapper. Knap-hullerne er stukket med rød tråd.

Under jakken bærer han en dybblå vest med høj krave, der slutter tæt til en høj rød halsklud, der næsten dækker skjortens høje halsbånd. Vesten har to rækker med seks store knapper af sølv. Også vestens knaphuller er stukket med rød tråd.

Hans benklæder er knæskindbukser, der slutter tæt omkring underbenet lige under knæet, takket være et bændel med spænde og tre knapper. Foroven holdes benklæderne sammen af en enkelt stor knap på midten. Hans vest står så meget åben fornedet, to knapper er åbnet, så at man

netop aner hans lærredsskjorte indenunder.

På benene har han uldne, hvide langstrømper, der holdes oppe af røde strømpebånd, og på fødderne har han spidstræsko med jernbøjler over vriststykket.

Højre hånd holder han ved tommelfingeren i bukselinningen, og i venstre hånd bærer han sin strikkede tophue. Denne, der er så lang, at den på hovedet vil falde i læg, er strikket i blåt garn i samme nuance som vesten og bærer fornedet en bred rød vulst. Længere oppe er strikket to borter i farverne: hvid-rød-hvid-blå-hvid-rød-hvid. Foroven er huen forsynet med rød kvast.

Studien af bondemanden fra Vejby er udført så detaljeret, at man kunne forestille sig den som forstudie til et oliemaleri. Dette synes aldrig at være blevet malet. Studien fik lov at hvile i 30 år. Så kom lejligheden, hvor den blev til nytte.

Medens den kendte politiker og senere biskop D. G. Monrad endnu sad som medlem af borgerrepræsentationen i København og redaktør af »Dansk Folkeblad«, fødte hans hustru Emilie Nathalie, født Lütthans, i december 1848 en datter, som den da 17-årige Georgia Schouw blev gudmoder til. Datteren fik navnet Louise Dorothea Monrad.

Fig. 18. P. C. Skovgaard:
Stuen i Vejby - siddende i bænken ses lærer Niels Jensen, P. C. Skovgaard og Johan Thomas Lundbye, nærmest med ryggen til Vilhelmine Skovgaard, dernæst jomfru Broe og Madam Skovgaard, 1843 - olie på lærred - 23 x 28 cm - bet. 1843 - Statens Museum for Kunst

Fig. 19. P. C. Skovgaard:
Fire syende damer i en stue i Vejby, 1846 - blyant - 26.5 x 36.4 cm - bet. Vejby - Kobberstiksamlingen

Som bekendt overtog Monrad i december 1863 hvervet som konsejlpræsident og udenrigsminister. Hans gode vilje til at redde Danmark slog ikke til, og krigen i 1864 blev ikke blot Danmarks nederlag, men et afgørende slag for Monrad. Gården Hummeltofte ved Lyngby, som han havde erhvervet 1854, efter at være blevet afskediget som biskop over Lolland-Falsters stift, besluttede han 1865 at sælge for med hele sin familie at emigrere til New Zealand.

Da denne resolute beslutning rygtedes blandt venner af familien Monrad, tog Louise Dorothea Monrads gudmoder en anden beslutning.

Georgia, der nu var gift med P. C. Skovgaard, ønskede, at hendes nu næsten 20-årige guddatter skulle have en ting med til det fjerne New Zealand, der altid kunne minde om Danmark. Hun forestillede sig, hvad rimeligt var, at Louise Dorothea var tabt for fædrelandet.

Georgia og P. C. Skovgaard fandt i fællesskab ud af, at afskedsgaven til Louise Dorothea var ensbetydende med bondemandens genopstandelse i helt ny skikkelse, nemlig som en naturtro dukke. De delte opgaven mellem sig. P. C. Skovgaard formede hoved og hænder i pibeler og skar træskoene og malede hoved og

Fig. 20. P. C. Skougaard:
Bondemanden Jens Hansen fra Vejby,
1835 - bly, vandfarve - 20.8 x 17.3 cm - ikke
bet. - privateje

hænder. Georgia fremstillede kroppen og lemmerne af fintvævet ostelærred, stoppet med kapok. Derefter blev hoved og hænder limet på krop og arme og hovedet forsynet med hår af tynde silkestråde.

Dernæst fremstillede Georgia bondemandens dukketøj som tro miniaturekopier af hans originale påklædning. Inderst bærer bondemanden lærredsskjorte, der foroven ender i en fliplignende krave. I halsen bindes den sammen af to smalle bændler. Brystslidsen er meget dyb og går til midt på maven, hvor den runder svagt for-neden. Lige under slidsen er med rød tråd broderet tre bogstaver, tre millimeter høje: JHS - altså et Jesu monogram. Af de tyndinger, det oprindelige jesuitemærke giver anledning til, er vel i dette tilfælde det mest nærliggende: »Jesum habemus socium« - vi har Jesus til fælle. Muligt er det dog, at Jesu monogrammet snarere må opfattes som værende af amuletagtig karakter. Man skal altid være varsom med subtiliteter. Efter at jeg havde vævet ovenstående tynding af de broderede bogstaver, trådte den kulturhistoriske redaktør af MIV ind i spindelvævet og erklærede, at de kulturhistoriske museer ejer adskillige skjorter med broderede bogstaver, simpelthen ejermandens initialer, og da bonde-

Fig. 21. P. C. Skovgaard:
Georgia Schouw, senere gift Skovgaard,
1845 - pen, tusch, 22,2 x 16,7 cm - bet. P.
Skovgaard 25. October 1845 - privateje

manden her hedder Jens Hansen var JHS let gennemskueligt. Ja, naturligvis bøjer man sig for fagkundskaben! Men hvilken favorisering må der så ikke ligge i at hedde Jens Hansen! Skjorten er forsynet med slidser i siderne og har lange ærmer, endende forneden med smalle manchetter og en lille slids, der lukkes med en enkelt knap.

Benklæderne er knæbukser syet af vaskeskind. Foroven er de slidset op på særpræget vis. Der opstår en for- og en bagklap. Forklappen følger benklædernes sidesøm og fremtræder som et rektangel, der foroven har knaphul i midten og i begge øverste hjørner. Bagklappen har i siderne påsyet

21

to »vinger«, der mødes med knaphul og knap midt på maven. Når benklæderne trækkes på, trækkes først bagklappen op og dens »vinger« spændes om kroppen som en slags mavebælte. Udenpå dette trækkes forklappen op og knappes fast til mavebæltet med tre knapper. Buksernes ben når ned lige under knæene. Her er de slidset let op på ydersiden og lukkes om benene med to knapper på hvert ben og nederst et lille spænde, der griber om en lille stump skindbændel.

De lange hvide strømper er strikket af uldgarn med en lille mønstret bort foroven. De når op til knæene. Strømpebånd mangler.

Oven på skjorten bærer bondemanden en blå vest af lærredsstof, foret med hvidt lærred. Den har vide ærmegab og slids både bagpå og i siderne. Fortil er den forsynet med to rækker messingknapper. I venstre side findes knaphuller, stukket med rød tråd. I højre side er der falske knaphuller, markeret med rød tråd. Foroven afsluttes den med en flipliggende krave.

Yderst bærer han en hvid vadmeljakke foret med hvidt lærred. De lange ærmer er slidset op forneden på ydersiden og lukkes med en messingknap. Fortil lukkes jakken af ti messingknapper, hvis 22

Fig. 22. P. C. og Georgia Skovgaard:
Bondemanden fra Vejby, 1865 - pibeler,
silke, lærred, kapok. Højde: 43 cm - Skovgaard Museet i Viborg

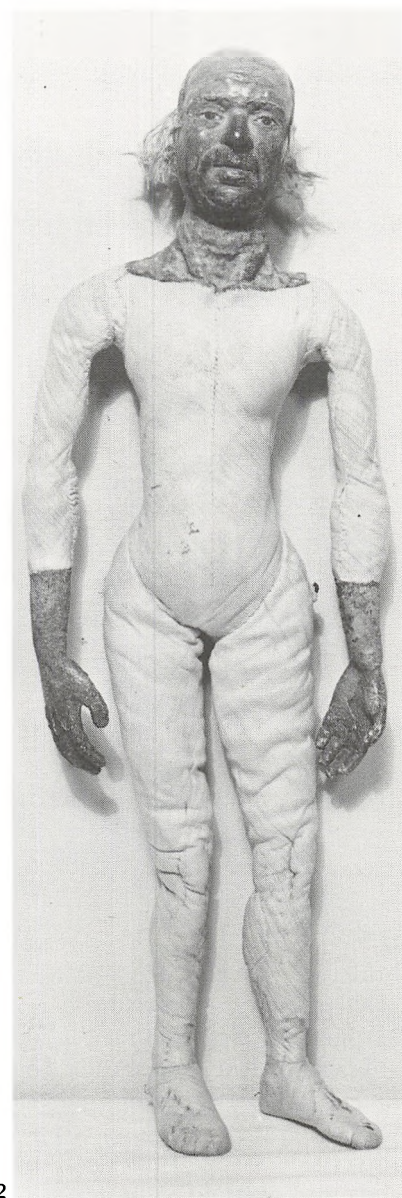

Fig. 24. Georgia Skovgaard:
Tøj til bondemanden fra Vejby, 1865 -
lærred, vaskeskind, uldgarn, messing -
Skovgaard Museet i Viborg

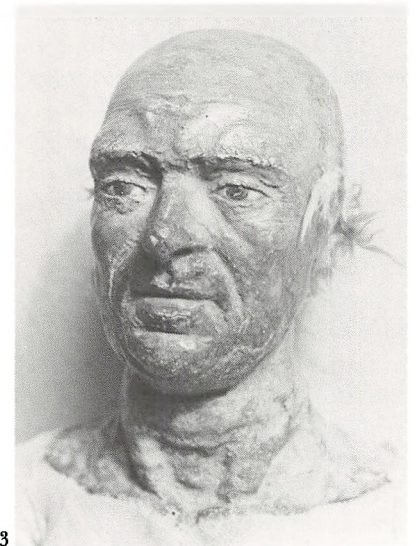
24

huller er stukket med rød tråd. Jakken har to lommer med store klapper, der er prydet med lodret anbragte falske knaphuller, og under klapperne prydes jakken yderligere af tre messingknapper i hver side. Bagpå findes en lang slids med overfald.

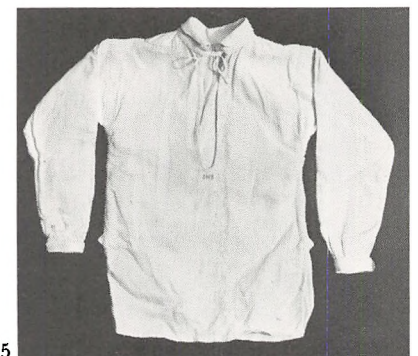
48

På hovedet bærer bondemanden en ensfarvet rød strikket hue med en stor kvast. Om halsen har han en trekantet rød halsklud. Træskoene er skåret i valnød og forsynet med jernbånd over vriststykke.

Fig. 23. P. C. Skovgaard:
Hoved af Bondemanden fra Vejby, 1865 -
pibeler, silke - Skovgaard Museet i Viborg

23

25

Dukkens mål fra hæl til isse er 49 cm.

Den således særdeles vel udstyrede bondemand blev overgivet sin nye ejer, Louise Dorothea Monrad, umiddelbart før afrejsen til New Zealand, den 30. november 1865.

Fig. 26. P. C. og Georgia Skovgaard:
Bondemanden fra Vejby, 1865 - pibeler,
silke, træ, lærred, kapok, vaskeskind, uld-
garn, messing. Højde: 43 cm - Skovgaard
Museet i Viborg

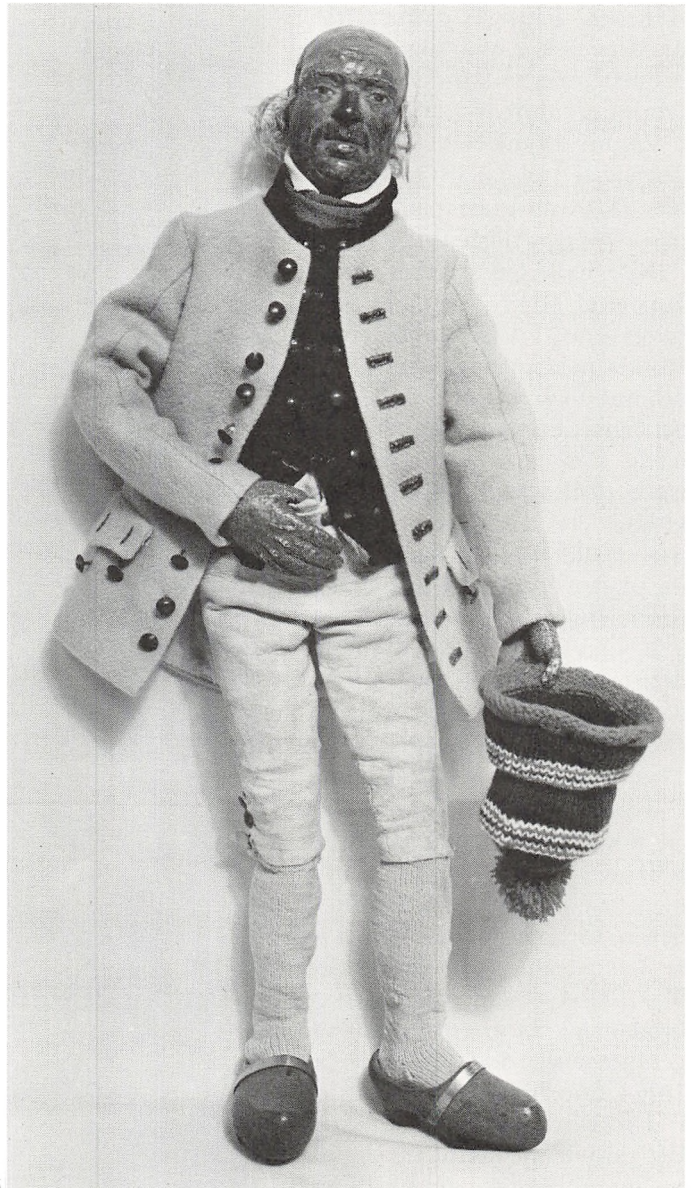
Udlændigheden blev ikke af så lang varighed, som det oprindelig var planen. Efter godt tre års nybyggertilværelse vendte Monrad-familien hjem til Danmark i april 1869. Monrad blev sognepræst ved Brøndbyerne, og i 1871 fik han sit tidligere bispeembede tilbage.

Den 22. september 1876 blev Louise Dorothea Monrad viet til inspektør ved de københavnske kommuneskoler O. F. Bache. Men bondemandens ophold i København varede kun til 1892, da O. F. Bache udnævntes til rektor ved Herlufsholm. Dette embede beklædte han til 1916, hvorefter han flyttede til Hellerup.

Da Louise Dorothea Bache døde i 1921, arvede hendes datter, Karen Bache, dukken. I hendes varetægt blev den, til hun i 1962 erfarede om det nyindrettede Skovgaard Museum i Viborg. Hun overtalte vævelærerinde Eline Skovgaard, Ubberup højskole, til at udføre nøjagtige kopier af frakke, hue og strømper, der var lidt for stærkt mærkede af næsten et århundredes beundring.

Den 19. oktober 1962 fandt den gode bondemand Jens Hansen fra Vejby et blivende hjem på museet.

I november 1962 fejredes hans 100 års fødselsdag af en klasse skolebørn, der drak fødselsdagschokolade på Skovgaard Museet.

Erik Glippings grav i Viborg Domkirke

Supplerende bemærkninger

af Jens Velleu

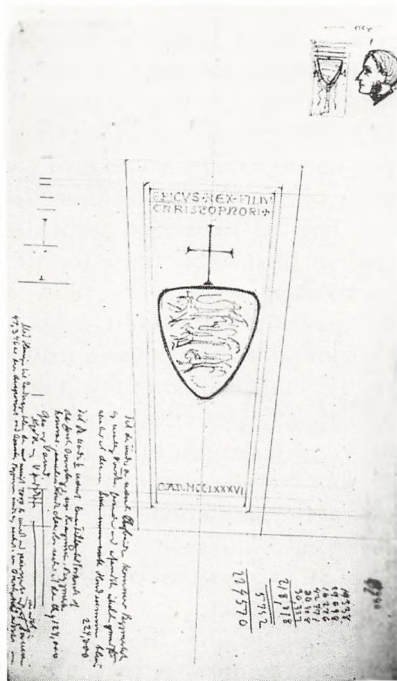
Arkitekt Storcks gravplade

Af den række gravplader, som gennem tiderne har dækket Erik Glippings murede grav i højkoret i Viborg Domkirke, synes blot den sidste bevaret til i dag. Den blev lagt over graven et kort åremål efter den sidste undersøgelse i 1863. Se herom artiklen i sidste årgang af MIV: Kong Erik Glippings grav i Viborg Domkirke. Pladen med sin velkomponerede dekoration er et fint eksempel på det håndværksmæssigt solide arbejde, som de mange svenske og tyske stenhuggere udførte under kirkens restaurering 1863-76 (fig. 1). Men hvem har ansvaret for pladens udsmykning? Adskillige forhold peger mod den mand: J. B. Storck, som i 1872 overtog ledelsen af ombygningen, efter at de første initiativtagere, kunsthistorikeren Høyen og konduktør Tholle var afgået ved døden midt i arbejdet. Storck foretog i 1876 en arkæologisk undersøgelse af højkorets gulv omkring fundamenterne til det gamle højalter¹. Senere forhøjelser blev fjernet og et nykomponeret gyldent alter blev placeret på det gamle alterfundament, så gudstjenesten ved genindvielsen den 10. september 1876 kunne holdes standsomt i den færdigrestaurerede kirke. Det var i denne sammenhæng naturligt om Storck også havde fået

Fig. 1. Den af Arkitekt Storck tegnede gravplade over Erik Glippings grav. Fotograferet af Poul Pedersen juni 1974.

anskaffet en ny gravplade til kongegraven, som jo var placeret midt i højkoret foran alteret. Det er i foråret 1975 blevet bekræftet ved en nyopdaget tegning på Landsarkivet i Viborg. Blandt regnskaberne fra opførelsen af en række bygninger på Statshospitalet - hvor Storck var arkitekt - fandtes et kladdeark, hvor et forarbejde til gravpladen var skitseret (fig. 2). Den endelige udformning af pladen afviger noget fra udkastet, men at Storck er ophavsmanden, skulle hermed være fastslået.

Biskop Trelunds gravplade
Af ukendte grunde blev den plade, som blev lagt over kongegraven i 1733 - efter den store bybrand i 1726 - senere udskiftet. Fra Erich Pontoppidans »Marmora Danica« (bd. 2, 1741) og M. R. Ursins »Stiftstaden Viborg« (1849) har vi beskrivelser af pladen, men påstanden i MIV 4 side 61: »Vi har ingen afbildninger af den ...« må revideres. På Nationalmuseet ligger en tegning af Søren Abildgård fra 1767/68 (fig. 3)². Han foretog som arkivtegner en række rejser ude i landet fra 1756 til 1777, hvor han registrerede gamle mindesmærker med hovedvægten lagt på gravmonumenterne. Det planlagte værk udkom aldrig, men materialet er bevaret - heriblandt altså også tegningen af biskop Trelunds gravplade. Vi har hermed ganske nøje kendskab til de kongelige gravplader fra 1638, 1733 og 1876, men den første fra kongens gravlæggelse i 1286

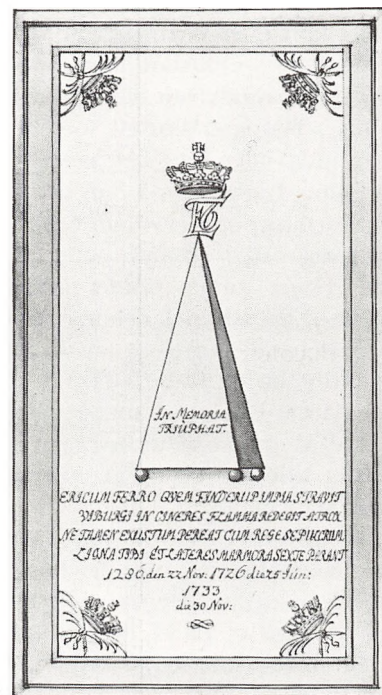
Fig. 2. Kladderark med Arkitekt Storcks udkast til Erik Glippings gravplade. Landsarkivet, Viborg.

Fig. 3. Biskop Trelunds gravplade fra 1733 over Erik Glippings grav. Tegning på Nationalmuseet af Søren Abildgård 1767/68.

mangler vi stadig viden om og får det måske aldrig.

Noter

1. Akvarelopmålinger fra undersøgelsen findes på Nationalmuseet. De er upublicerede.
2. Tegningen blev foråret 1975 fundet frem af N. J. Israelsen.

Gemme med Gudslam i Erik Klippings grav

af Fritze Lindahl

Under J. J. A. Worsaaes undersøgelse af Erik Klippings grav i Viborg domkirke i 1863 var man så heldig ved harning af jordfylden bl.a. at finde og dermed redde for eftertiden en lille oval gemme, en smykkesten (9 x 8 mm) af grøn, rødspættet jaspis, kaldet blodjaspis eller heliotrop (se MIV 4, s. 63 f).

Den har et billede skåret ned i stenens glatte overflade (er således en intaglio) og kan anvendes som signet (fig. 1). Bagsiden er glat, siderne af konisk form, hvilket gør stenen egnet til indfatning i ring, kors eller skrin (fig. 2). Billedet viser et Gudslam, agnus dei, der med bagudvendt hoved (uden glorie) betragter korset, som det ved hjælp af en kort stav bærer på ryggen. Ligesom på adskillige jyske granitportaler er lammet her forsynet med horn, store og krumme. Højre forben holdes løftet, uden at det tilsyneladende er faldet stensnideren ind, at benet egentlig burde støtte korsstaven. Men det er lykkedes ham på en fin måde at indpasse motivet i det meget lille format og at føje det efter stenens form.

Den anvendte teknik må være den, man allerede i oldtiden brugte til intagli. Stenen er bearbejdet med et på et drilbor anbragt lille hjul, som roterer ved hjælp af en flitsbue, der trækkes

frem og tilbage. Hjulet har sandsynligvis været af bronze, og for at kunne skære ned i den hårde sten har man måttet tilføje olieblandet støv af diamant eller korund.¹ Til slut er billedet antagelig blevet efterbehandlet med en diamantspids. At det er et hjul, der har skåret det lille billede, ses navnlig af de rette linier, f.eks. på krykkekorset, hvor de buer indad og således er dybest midt på.²

Meget få egentlig middelalderlige intagli er bevaret. Ganske vist var gemmer i høj kurs i middelalderen og anvendtes til ringe, til indsættelse i alter- og processionskors, relikvieskrin m.m., men det var navnlig senantikke og byzantinske gemmer, der brugtes. På bogbind og alterkalke i kirkeskattene i Hildesheim findes tre gemmer, som er middelalderlige og heraf een intaglio,³ i British Museum er der nogle få.⁴ I Danmark vides ærkebisperne Jacob Erlandsen, Jens Grand og Esger Juul (alle i sidste halvdel af 1200-årene og begyndelsen af 1300-årene) at have været i besiddelse af signetringe med gemmer, men disse har øjensynlig været antikke.⁵ Efter Konstantinopels plyndring i 1204 er adskillige byzantinske gemmer kommet til Vesteuropa, hvor man nu begyndte at efterligne både de antikke og byzantinske gemmer.⁶ Ifølge kristen

legende skal de røde pletter på blodjaspis være blodpletter fra korsfæstelsen.⁷ Materialet forstærker således den symbolik, som billedet af Gudslammet indebærer. Og spørgsmålet er nu, hvornår og hvor den lille signetsten kan være skåret, og hvad hensigten var med at anbringe den i Erik Klippings grav?

Lammet er et Kristus-symbol, et billede på offerdøden, hentet fra Johannes Evangeliet, kap. 1, s. 29: »Se det Guds lam, som bærer verdens synd«. Det er tillige et symbol på den ved offerdøden sejrende Kristus, således som der er givet udtryk for det i Johannes Åbenbaring, kap. 5 og 14, hvor der bl.a. tales om det ved himmeltroten stående, slagtede lam med syv horn og syv øjne, som åbner livets bog og lovsynges, fordi det med sit blod købte frelse for alle mennesker.

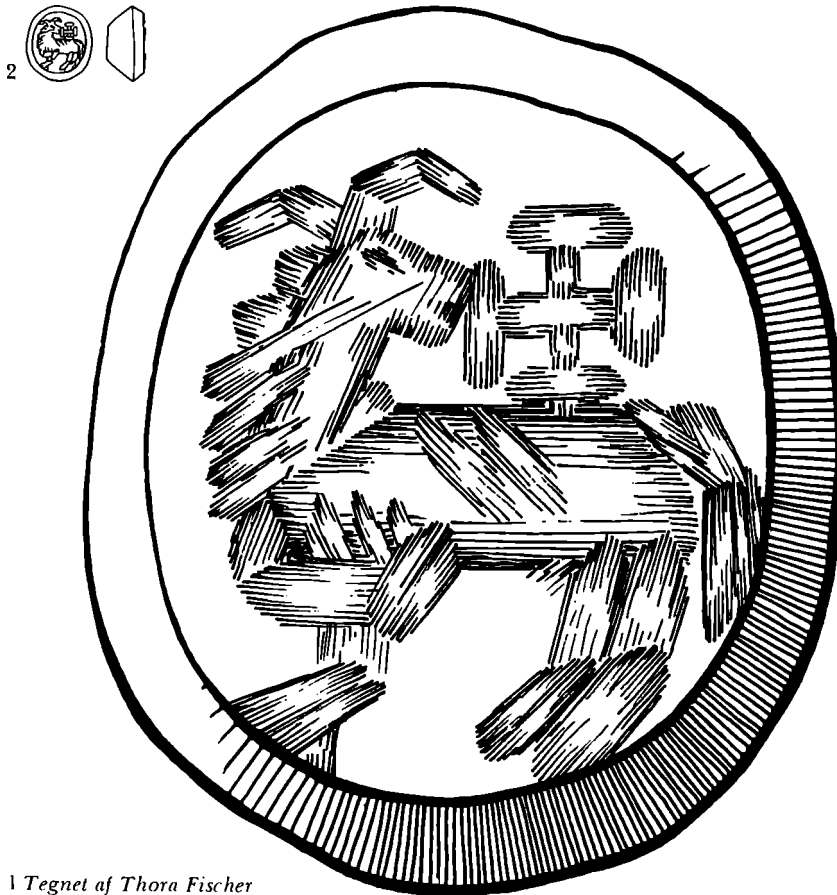
Fremstillinger af dette Gudslam var vidt udbredt i den byzantinske og vesteuropæiske middelalderkunst og findes i Danmark som nævnt på jyske granitportaler, både som hovedmotiv og sammen med andre sindbilleder; det ses på døbefonte, kalkmalerier, gyldne altre, på processions- og alterkors samt på paténer.

M. Mackeprang fremhæver i »Jyske Granitportaler«⁸, at det

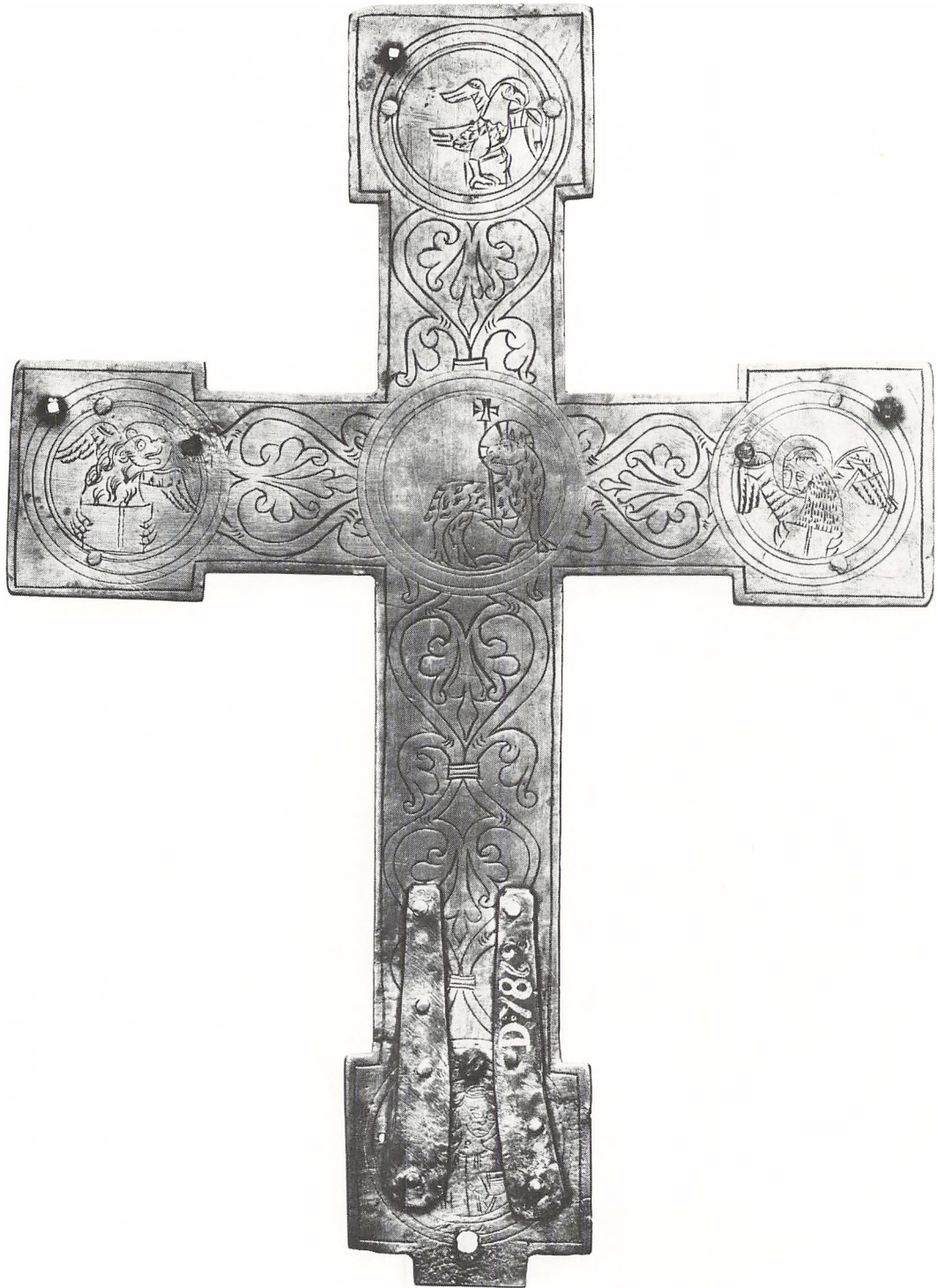
er skik og brug i vor romanske plastiske kunst, at lammet altid er fremstillet med en korsstav - aldrig en korsfane - som det støtter med den ene forpote, mens Poul Nørlund i »Gyldne altre«⁹ siger, at lammet på ældre billeder,

både herhjemme og ude i Europa fremstilles med en simpel korsstav, som først ved tiden omkr. 1200 ændres til en korsfane. På vor gemme er det tydeligt en stav med et krykkekors og ikke en korsfane, der er indgraveret. Dette

kunne skyldes samme forhold som på granitskulpturerne, at det er nemmere i den hårde (og her diminutive) sten at fremstille et kors end en svajende fane. Men stensnideren har på udmærket vis behersket kunsten at give lammet en langhåret, lokket pels, og der er derfor ingen grund til at tro, at det er manglende færdighed, der har holdt ham tilbage fra at skære en fane. Det skyldes snarere det af Nørlund påpegede forhold, at lammet i ældre tid fremstilledes med en korsstav. Han mener som nævnt, at overgangen til fanen først sker o. 1200. I Danmark, hvor der er korslam på mønter helt fra Knud den Stores tid, bærer lammene endnu på Valdemar den Stores jyske brakteat-mønter korsstav uden fane. Herefter findes der ikke korslam på danske mønter; men der er ingen af de på danske mønter fremstillede korslam, der minder om det på Viborg-gemmen. Det gør derimod lammet på en obol fra bispedømmet Visé i nærheden af Liege. Denne blev slået af bisperne Dietwin (1048-75) og Heinrich I (1075-91) og har et lam uden glorie, med tilbagevendt hoved og korsstav.¹⁰ I næste århundrede viser sølvmønter fra den flanderske by Tirlemont og fra Namur lam med korsfane, det samme er i 1200-tallet tilfældet med guldmønten »agnel d'or« el-

1 Tegnet af Thora Fischer

ler »mouton d'or«, der slås i Frankrig og Nederlandene, ligesom man o. 1340 på Gotland begynder at præge de såkaldte »guter«, 6-penninge med faneprydet Gudslam.¹¹

Skal vi prøve på at datere og stedfæste Viborg-gemmen, må resultatet i henhold til fremstillingen af lammet med korsstaven og det bagudskuende hoved i henhold til billeder, både på mønter og på kirkelige genstande, blive, at den er udført engang i 1000-eller 1100-tallet, muligvis i Konstantinopel, men mere sandsynligt i Vesteuropa (Nederlandene?).

På de gyldne altre fra Lisbjerg og Ølst kirker (nu i Nationalmuseet) er lammene udstyret med simple korsstave, mens de på yngre gyldne altre har korsfaner symboliserende den sejrende Kristus. På altret i Sahl kirke ved Skive står under Gudslammet en alterkalk til opsamling af blodet. Dette må betragtes som en fremstilling af nadvermysteriet og vise hen til billeder byggende på opfattelsen af Gudslammet som identisk med nadveren, en opfattelse, der blev almindelig i højmiddelalderen.¹² På kirkeinventar fra 1000- og 1100-tallet ser man også fremstillinger af lammet i symbolsk forbindelse med paradiset; f.eks. på en forgyldt kobberplade fra o. 1160 i Clunymuseet i Paris. Her

vises det imellem symboler på paradiset fire floder.¹³ På andre genstande ses det stående på et bjerg, Golgatha, her i betydningen paradisbjerget, f.eks. på Fritzlar-korset fra 1100-tallet¹⁴ og på Nationalmuseets krucifiks fra Erdrup ved Slagelse, D 7862 (fig. 3). Det materiale, som Viborg-gemmen er gjort af: blodjaspis, mente man, måtte komme fra Golgatha. I den række af relikvier, som den skånske Gumløse kirke fik overdraget af ærkebiskop Absalon ved indvielsen i 1191, nævnes først »noget af Herrens kors«, dernæst »noget af den sten, som korset stod på, hvorpå Herren blev korsfæstet«.¹⁵ Vi ved nu ikke, om vor gemme skal opfattes som en relikvie i sig selv, eller om den som smykkesten stammer fra en alterkalk, et relikvieskrin eller lignende. Endelig er der mulighed for, at den som signetsten har siddet i den afdøde konges ring eller i en ring, der har tilhørt dronning Agnes, en gejstlig eller anden velgører imod kongen. Man har ment, at Erik Klipping var i stor nød, fordi han ikke i levende live havde modtaget den sidste nadver, og kan derfor have ønsket at medgive ham en relikvie eller i det mindste et symbol på nadveren, så han derigennem fik mulighed for at deltage i det evige liv i paradiset.

NOTER

1. *O. M. Dalton*: Catalogue of the Engraved Gems of the Post-Classical Periods in the British Museum. London 1915, s. XX f.
Joseph Alfs: Die geschnittenen Steine an den Kirchenschätzen in Hildesheim. Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte. Bd. 19, 1942, s. 2 f.
Wolfgang Fritz Volbach: Geschnittene Gläser und Gemmen des frühen Mittelalters. Beiträge zur Kunst des Mittelalters. Festschrift für Hans Wentzel. Berlin 1975, s. 199 - 204.
2. For venlig hjælp med undersøgelse af den tekniske fremgangsmåde bringes hofjuveler O. Dragsted min bedste tak.
3. *Alfs* anf. st. nr. 20, 30 og 2.
4. *Dalton* anf. st. pl. XVII og XVIII.
5. *V. Hermansen*: Fortidsminder og Kuriositeter i Danmarks Middelalder, ANOH 1954, s. 227 f.
P. J. Riis: Two Overlooked Portraits of Antinous. Acta Archaeologica. XVI. Kbh. 1945, s. 175 f.
6. *Hans Wentzel*: Mittelalter und Antike im Spiegel kleiner Kunstwerke des 13. Jahrhunderts. Studier tillägnade Henrik Cornell. Sth. 1950, s. 82.
7. *Ove Dragsted*: Guld og ædle stene. Kbh. 1953, s. 75.
8. *M. Mackeprang*: Jydske Granitportaler. Kbh. 1948, s. 145 f.
9. *Poul Nørlund*: Gyldne altre. Kbh. 1926, s. 50.
10. *Günther Albrecht*: Das Münzwesen. Rhein und Maas I. Köln 1972, s. 58, nr. 26.
11. *P. Hauberg*: Gullands Myntvæsen. ANOH 1891, s. 26.
12. *Gertrud Schiller*: Ikonographie der christlichen Kunst II. Gütersloh 1968, s. 132 f.
13. *Gertrud Schiller* anf. st. fig. 404.
14. *Gertrud Schiller* anf. st. fig. 407.
15. SRD V, s. 378-79.

Textilfragmenter fra Erik Klippings grav i Viborg Domkirke.

af Else Østergård

De sørgelige rester (fig. 1), der i dag er tilbage af Kong Erik Klippings dragt, blev fundet i 1863. da arkæologen J. J. A. Worsaae søgte den oprindelige kongegrav i Viborg Domkirke. Med sig havde han tegneren Jacob Kornerup, der ti år senere offentliggjorde en rapport om undersøgelsen af Erik Klippings grav. Om tekstilfragmenterne står der kun at læse: »Dernæst opsamledes flere smaa Stykker Silketøi, der syntes at have været rødt, --«

Fragmenterne blev - efter først at have været indsendt til lederen af det Oldnordiske Museum i København, C. J. Thomsen - udstillet i et skab i kirken sammen med en del af de øvrige fundne sager. I dag er fragmenterne igen tilbage i København, på Nationalmuseets 2. afd. (D 104 - 1955).

De bevarede små stykker silketøj viser sig at være: ét større og to mindre stykker lærredsvævet silke, samt en stump brikvævet bånd med guldindvirket mønster (fig. 2).

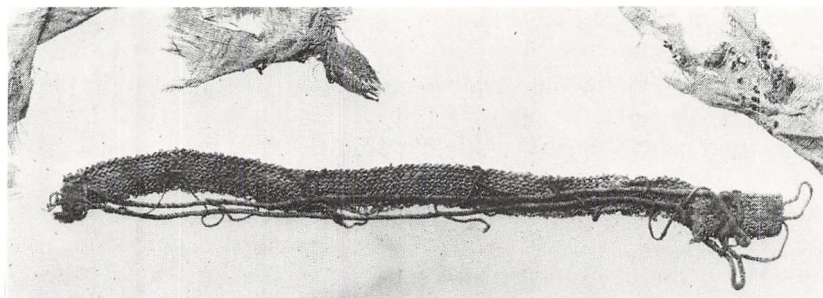
Lærredsvævet silketøj:

Mål: ca. 8 x 25 cm, 5½ x 6 cm og 7 x 5 cm

Materiale i kæde og skud: uspunnet silketråd

Trådnantal: ca. 38 kædetråde x 28 skudtråde pr. cm

Trådnantal i ægkant: ca. 12 kædetråde på 2 mm

Vævning: lærredsbinding
Ægkant: findes bevaret på alle tre stykker i den ene side og i en længde af 5-6 cm

De tre fragmenter er alle dele af samme stykke toskaftsvævede silketøj, der nu fremtræder i en brunlig farve. Der findes ingen spor af farvestof, og det er sandsynligt, at tøjet oprindeligt har spillet i silkens naturlige gullige farvetone.

Det anvendte trådmateriale er

Fig. 2. Tegningen viser det guldindvirkede mønster på det 1 cm brede brikvævede bånd. Guldtråden har været slynget fra side til side indenfor kantsnorene og har

kokonfibre (fig. 3) - den såkaldte råsilke (grége), som er langt mindre modtagelig for farvestof end den tilsvarende degummierede silke, hvor sericinet er fjernet. Den uspunne tråd her består altså af en samling parallelliggende fibre. Antallet varierer fra 10 til 20 fibre pr. tråd med det største antal i de tråde, der er brugt som skud.

Silketøjets struktur er, skønt fin og tæt alligevel så åben, at der er mellemrum imellem de enkelte tråde i begge trådretninger.

dækket næsten hele overfladen. Det symmetriske mønster fremkommer ved, at guldtråden går under en enkelt kædetråd. (tegn. Marianne Rasmussen)

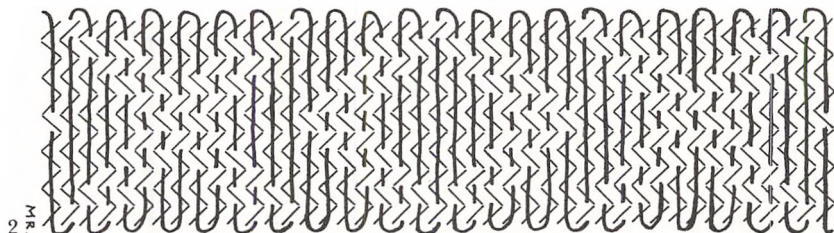

Fig. 1. Brunligt lærredsvævet silketøj og en stump brikvævet bånd med et fint guldundvirket mønster. (Jot. Niels Erik Jehrbo)

Brikvævet bånd:

Mål: 13 x 1 cm

Materiale i kæde: 2-tr. S-tvundet silke

Materiale i effektskud (brocheringen): guldråd, som er en forgyldt sølvlahn Z-spundet om en silkesjæl

Trådantal i kæde: 11 kædesnore (2 à 4 tr., 9 à 2 tr.) = båndets bredde

Trådantal i effektskud: 16 guldråde pr. cm

Vævning: totråds- og firetrådsbrikvævning

Det brikvævede bånd har ved den ene ende et 1½ cm bredt ombuk mod vrangside, hvor det ved gennemsyning er fastholdt med en silketråd. Denne silketråd (2-tr. S-tvundet) er desuden bevaret på bagsiden af båndet i hele dets længde, hvor den i zig-zag går fra side til side, kun hæftende på kantsnorene. Tråden har uden tvivl fastholdt båndet til et stykke tøj, der nu helt er forsvundet.

Båndet fremtræder gulbrunt, men har enkelte steder på bagsiden bevaret et rødligt skær, der synes mørkest i kantsnorene.

Mønsteret med den brocherede guldråd har kun været synlig på retsiden af båndet (se fig. 2). Nu er den forgyldte sølvlahn de fleste steder faldet af, og silkesjælen ligger tilbage som en broche-ring.

Teknikken er en kombineret to-

tråds- og firetrådsbrikvævning, forstået således, at båndets midterste del er vævet med to tråde i hver brik. Der har ialt været brugt 11 brikker.

I princippet er det en kontinuerlig snoredannende teknik, hvor det færdige bånd består af et antal snore holdt sammen af tværgående skudtråde.

I dette tilfælde er skudtrådene, som kun har været synlige i kanterne, helt forsvundet og har efterladt de to yderste snore løse. Snorene i båndets midterste del holdes derimod sammen på grund af den bevarede brocheringstråd.

Denne type brikvævning er karakteristisk ved sit tricot-agtige udseende, de tæt sammenholdte

Fig. 3. Mikrooptagelse af silketråde fra det lærredsvævede tøj, som indstøbt og snittet på mikrotom vises i en 450 x forstørrelse (Jot. Ole Schmidt). Billedet viser en ikke degummieret silke. Når silkesommerfuglelarven spinder tråd til sin puppe, foregår det fra to spindevorter. De to tråde bindes sammen med silkelim (sericin), og når limen, som tilføjet er her, ikke er fjernet, ser silkefibrens tværsnit ud som et 8-tal.

kædesnore ligger skiftevis i S- og Z-snoninger og ligner strikkede masker.

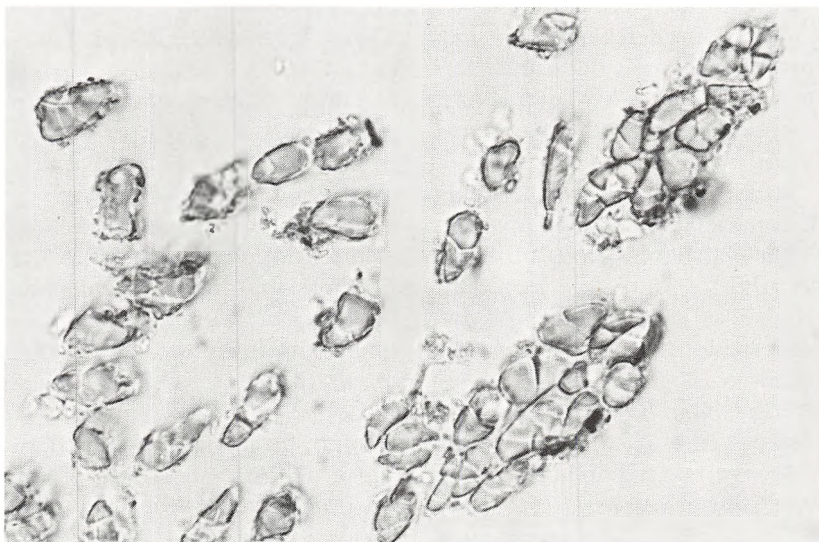
Teknisk set er dette bånd identisk med de guldbånd, der pryder flere af tekstilerne fra det kendte vikingetidsfund fra Mammen ved Viborg, men udførelsen er ikke nær så perfekt, og kvaliteten er grovere.

Måske er forklaringen den, at båndet fra Erik Klipping's grav er af dansk tilvirkning i modsætning til de 300 år ældre bånd fra Mammen.

Litteratur:

Margrethe Hald: Olddanske Tekstiler. København 1950

Jens Velle: Kong Erik Klippings grav i Viborg Domkirke. MIV 4 side 56-69, 1974

En kvindegrav fra ældre romersk jernalder

og skyggen af en forbyrder.

af Per Noe

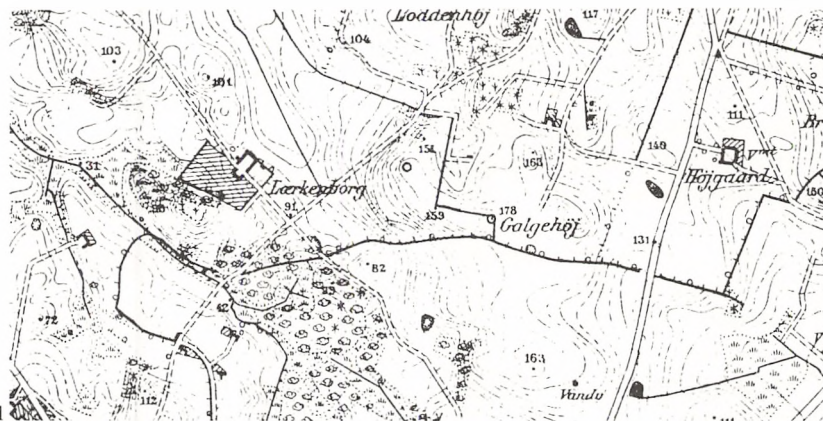
Helt op mod toppen af Nørrefjends mellem Ørslevkloster og Hejlskov ligger »Galgehøj« (Fig. 1), en højtliggende og oprindeligt vel smukt kuplet bronzealderhøj - nu noget forgravet og afladet. Højbyggerne har haft øje for udsigten. Flot skulle det være.

Senere - i historisk tid, er der igen blevet brug for det højtliggende sted. Ikke så meget for udsigten, som for muligheden af at se stedet langt fra. Højens top blev planeret, og Ørslevkloster Birketing rejste her sin galge og hvad dertil hører.

Helt frem til 16. maj 1800 eksisterede retterstedet, uden dog at være i brug de sidste mange år. Derfor er det da heller ikke mærkeligt, at midaldrende mennesker på egnen fra deres barndom kan huske gamle folk, der kunne fortælle om nogle svære træpæle, man skulle blive fra, på toppen af højen.

Senere, i tyverne blev der taget af højen til fyld i en moselavning. Siden 1937 har højen haft fred, og det vil den fortsat have, men dens omgivelser er spændende, og den nuværende ejer gdr. Magnus Knudsen, Hejlskov, er interesseret, og selvom han er moderne og pløjer med traktor, går det ikke hurtigere, end at han har tid at se, hvad ploven vender.

Vi mødte hinanden en dag i for-

året 1973 og fik en lille sludder, og Magnus fortalte bl.a. »at nu havde han pløjet potteskår og aske op lige vesten for »Galgehøj«. Sammen så vi på sagerne, og resultatet var ikke overraskende. Bopladsspor fra før-romersk jernalder - noget der er såre almindeligt i Nørrefjends. For om muligt at kunne definere udtrykket bopladsspor lidt nærmere, blev vi enige om at lave en lille undersøgelse, når det kunne passe.

Det tog sin tid, inden det blev, men i overgangen februar/marts 1974 tog vi fat. I barfrost, bidende kulde og høj himmel, iført store støvler, bælgvanter og klaphue spredte Magnus Knudsen og jeg et net af små prøvehuller over marken, for at pejle os ind på affaldsgruber og kulturlag.

Vi blev overraskede. Pludselig stod vi i vestenden af en nedgrav-

ning fint afrundet og skarp. Mere forsigtigt arbejdede vi os lidt dybere, toppen af et par lerkar trådte frem få centimeter under plovfuren. Der var ingen tvivl. Vi havde fundet den første jernaldergrav i Nørrefjends. Det var fest at komme hjem i Marie Knudsens varme køkken for at fortælle og blive tøet op.

Et regulært felt blev åbnet ved graven, og det voksede og voksede efterhånden til 40 m². Det var mere kompliceret end som så. En større og en mindre nedgravning med keramik fra førromersk jernalder. Nedgravet i dem vores jernaldergrav, og i kanten af det hele en N/S orienteret firkantet nedgravning. Det var mere end spændende, og kun de folk fra egnen, der i stort tal stod »faddere« mærkede kulden.

Fig. 1. Kortudsnit mb.
Reproduceret med Geodætisk Instituts
tilladelse nr. (A. 62/76)

Gruber fra førromersk jernalder:
Det ældste fund på stedet var de to gruber fra ældre jernalder. De blev kun delvis udgravede, og den keramik, der blev fundet, tillader ikke en nærmere datering indenfor perioden (400 f. Kr. til år 0). Dybden i gruberne varierede i de undersøgte områder fra 20 til 50 cm under pløjelaget.

Kvindegrav fra ældre romersk jernalder:

Hovedobjektet for undersøgelsen blev naturligt denne grav, der afslørede sig som en rektangulær nedgravning med afrundede hjørner. Den største længde/bredde umiddelbart under pløjelaget var ca. 2,70 x 1,80 m. Fylden bestod af lysebrunt sandmuld med mængder af trækulnister, potteskår og andet materiale fra de forstyrrede gruber fra ældre jernalder. Mod bunden indsnævrede graven sig og blev rektangulær med skarpere hjørner. Længde/bredde ved bunden var 2 x 1,10 m. (Fig. 2). Da graven blev anlagt, har den altså stået med stærkt skrånende sider. Bunden var jævn og flad. På grund af de terrænmæssige forhold, varierede gravens dybde fra ca. 60 cm under pløjelaget mod øst til ca. 45 cm mod vest.

Som følge af frosten blev en tværprofil i graven opgivet. De-

sværrer er de iagttagelser, vi gjorde under afskrabningen, ikke klare nok til at afgøre, om graven er blevet tilkastet straks, eller om den er blevet overdækket med planker og eventuelt en lille høj.

Gravgaverne, som for såvidt ikke udmærker sig ved særlig rigdom eller sjældenhed, bestod af følgende genstande. (Fig. 3):

Fig. 2. Plan af udgravningen. Tegnet af Hans Langballe.

Fodbæger (SMS 67A 4). Samlet højde 11 cm. Fodens højde 6 cm, mundingsdiameter 13 cm, diam. ved bunden af skålen 15 cm, diam. standflade 6 cm. Mørkebrun. Glittet, men iøvrigt uornamenteret. Under bunden kornaftryk.

Vaseformet krukke med øre (SMS 67A 5). Højde 34 cm. Mundingsdiameter 14 cm, største diam. ved bug 30 cm. Diam. ved standflade 13 cm. Halsens højde 10 cm. Røddbrun, glittet. Ornamenteret på øverste del af bugen i et 8 cm bredt bånd

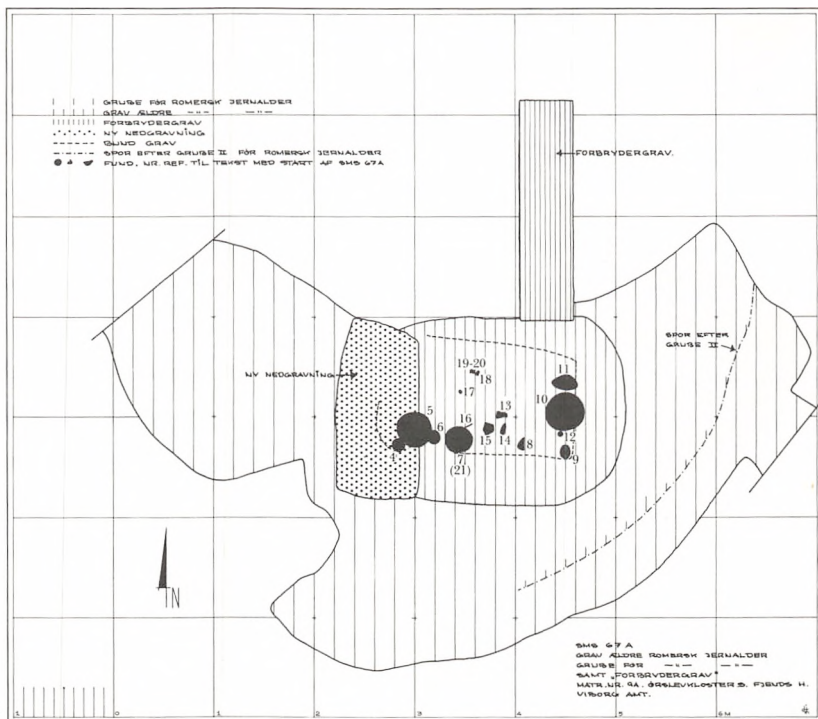

Fig. 3. Lerkar fra kvindegraven.

delt i to. Et øvre med tredelt vinkelstreg og et nedre med skråstreger. Halsen lodret kanneleret.

Krukke med lodret x-formet øre (SMS 67A 6). Højde 11 cm. Diameter munding 13 cm, bug 16 cm og bund 7 cm. Mørkebrun, glittet, men iøvrigt uornamenteret. Under bunden kornaftryk.

Lille skål med vandret båndformet øre

(SMS 67A7). Højde 12 cm. Diameter munding 22 cm og bund 10 cm. Rødbrun, glittet. Uornamenteret. Under bunden kornaftryk.

Krukke med lodret x-formet hank (SMS 67A8). Yderst dårligt brændt, kun halvdelen af karret bevaret. Højde 12 cm. Diameter munding 15 cm, bug 18 cm og bund

7 cm. Ornamenteret med 2 vandrette streger med en indbyrdes afstand på 2 cm. Under nederste streg et 5 cm bredt vinkelbånd bestående af flere vinkler inden i hinanden med nedadvendt spids. Rødbrun, glittet.

Lille skål med vandret øreknop (SMS 67A9). Højde 8 cm. Diameter munding 13 cm og bund 8 cm. Rødbrun, uornamenteret.

Stort fad med to modstående vandrette båndører (SMS 67A10). Højde 15 cm. Diameter munding 32 cm og bund 12 cm. Rødbrun, glittet. Uornamenteret.

Lille fad med to modstående vandrette båndører (SMS 67A11). Højde 12 cm. Diameter ved munding 27 cm og bund 11 cm. Ornamentet på nederste halvdel med et 2 cm bredt vandret bånd af furer og derunder lodret afstregning helt til bunden. Sort, glittet.

Udover disse 8 lerkar fandtes følgende i graven. (Fig. 4):

Tenvægt (SMS 67A12). Lavet af karbund. Diam. 6-7 cm. Knap 1 cm tyk. Gennembo- ring knap 4 mm.

Broncenål (SMS 67A16). Længde 5,3 cm, diam. 0,09 cm. Begge ender afbrudt. Glasperle (SMS 67A17). Lysgrøn og gennemsigtig. Diam. 11 mm. Tykkelse 4 mm. Diam. gennembo- ring 2-3 mm.

Ravperle (SMS 67A18). Poleret, uregel- mæssig ravklump. Diam. mellem 22 og 26 mm. Største tykkelse 16 mm. Gennembo- ring 6-7 mm.

Sten med naturligt hul (SMS 67A19). Fundet i tilknytning til nr. 18 og 20. Må have været anvendt som perle.

Jernblik (SMS 67A20). Lille stump sam- menbuket jernblik. Har været anvendt som perle.

Sølvmalte (SMS 67A21). Bukket sølv- tråd, enderne ved øjnene ophamret i to små knopper. Malen kan indskrives i et kvadrat med sider på 14 mm. Fundet i bunden af lerkar (SMS 67A7).

Fig. 4. Tenvægt, perler, brøncendl og sølv-
malle fra kvindegraven.

Så meget om fundene. Af den døde var der ingen spor tilbage, men gravgodsets placering lader formode, at liget har været placeret på siden med sammenbøjede ben, hovedet mod vest og ansigtet mod syd.

Igen med baggrund i gravgodset (tenvægt, perler og malle) må vi tro, at den afdøde har været en kvinde.

Lerkarmaterialet og sølvmallen placerer graven tidsmæssigt i første halvdel af ældre romersk jernalder (mellem år 0 og år 200 e. kr.). Graven udmærker sig som sagt blot ved at være den først fundne i et område rigt på jernalderboplads. Den nærmeste kendte samtidige boplads ligger ved Lund i en direkte afstand på godt 1,5 km.

»Forbryder«-grav:

I den nordlige del af udgravningsfeltet tegnede der sig en skarp, firkantet nedgravning 0,55 x 2,20 m orienteret N/S. Fylden bestod af lyst sandmuld iblandet en mængde undergrundsmateriale. Bunden, der var fuldkommen plan, lå kun 27 cm under pløjelaget. Der blev intet fundet i nedgravningen, som på nogen måde kunne forklare hullets funktion. »Galgehøj« - rettersted. Vi så den dømte. Vi så kadavret blive trillet ned af højens side, for at blive kas-

4 tet i graven, der som en sidste straf vendte forkert. Fantasi? Ja, men sandsynligt.

Lidt lys har vi kastet over begivenhederne ved »Galgehøj«, men der er flere sorte pletter på marken, og det kunne være sjovt at

få lidt mere at vide. Så ingen tvivl om det, en dag fortsætter vi.

Henvisninger:

Skive Museum. SMS 67A. »Galgehøj«, Hejlskov, Ørslevkloster sogn, Fjends hrd., Viborg Amt.

Fire slags grave

af Mette Iversen

2 stenaldergrave ved Tastum sø

Hos gdr. Jens Kr. Vestergård Hansen i Kobberup undersøgte VSM sidste forår en stor bunke sten, som Vestergård Hansen var stødt på ved pløjningen.

Fundstedet ligger lige ud til skrænten ned mod Tastum Sø, og kun ca. 50 og 100 m derfra ligger 2 fine bronzealderhøje.

Men det var ikke som antaget en overpløjet høj, vi kom til at grave i; stenkunken nåede 3/4 m ned i jorden og har næppe nogensinde været dækket af mere end en snes cm jord. De to grave, den rummede, var af forskellig type. Den ene målte indvendig 2,70 x 1,30-0,90 m og var lagt Ø-V. Da graven i sin tid - for knap 4000 år siden - skulle laves, startede man med et hul, der

var godt en halv m større på hver led. Det blev foret med en svagt trugformet brotlægning med en tydelig kant af større sten, og hen over det hele blev hældt grus. Så stablede man en uregelmæssig stenramme op af hovedstore sten, og i V-enden sattes en stor flad gavlsten. Inden for rammen lagde man skærver, og på dem blev der antagelig sat en plankekiste. Den var der imidlertid intet tilbage af, og ikke engang lidt gravgods er bevaret. Oven på kisten blev sluttelig dynget 1-2 lag hånd- til hovedstore og 1-2 lag håndstore sten.

Den anden grav, som sandsynligvis er anlagt først, var N-S vendt og kun ca. 1,10 x 0,80 m udvendig målt. Den bestod blot af en nedgravning foret med godt

håndstore sten, der var lagt i et par »skifter« oven på en afsats ca. 20 cm over bunden. I nordenden stod et lille retvægget lerkar (type N, Glob Aarb. 1944).

En mandslang Hellekiste i Ø. Herup

I samarbejde med Skive Museum har VSM udgravet en lille stenkiste i Ø. Herup. Ejeren, Jacob Kjær, skulle grave grund ud til sommerhus, og bedst som han gravede, ramte spaden et kranium.

Det viste sig at ligge i en Ø-V vendt 2,20 x 0,90 m stor, 35 cm dyb kiste bygget af tynde stenplader af dels siltholdig lersten, dels løs jernholdig sandsten. Lerstene var bløde, når de var fugtige, så i hovedenden - V-enden -, hvor dækstenen var en sådan, må kis-

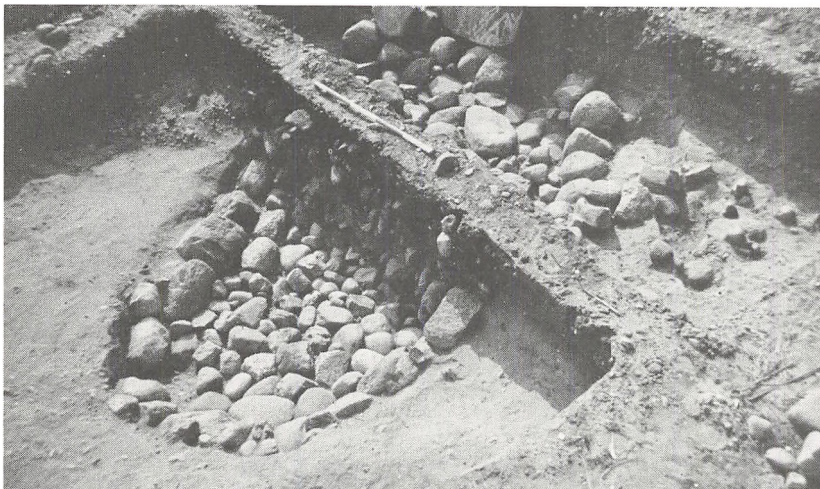

Fig. 1. Kobberup. Den store grav set fra ØNØ (stenene til højre fra graven hører til den lille grav).

Fig. 2. Ø. Herup. Graven med skeletrester set fra Ø.

ten ret hurtigt være sunket sammen, og dækstenen har lagt sig som en beskyttende kappe omkring skelettet, som derfor var ganske godt bevaret. I fodenden derimod var de fleste sten sandsten, så kisten havde holdt faconnen, og hulrummet var efterhånden blevet fyldt op med nedsivet jord, og skeletdelene stort set opløst og forsvundet. Man kan derfor intet sige om den dodes længde, men ud fra det bevarede anslår overlæge Balslev Jørgensen, at det har været en 30-40 årig og snarest en mand.

Der var intet gravgods tilbage, men kisteformen tyder på, at graven er anlagt i tidlig bronzealder. I sognebeskrivelsen fra slutningen af forrige århundrede nævnes, at der på stedet ligger en meget ødelagt høj med rester af randstenskæde; det var der intet spor af ved udgravningen, højen var totalt bortpløjet.

Endnu en storstensgrav fra Hvolris

I Folmer Jensens bakkeskråning ned mod Hvolrisområdet lå der allerede 5 storstensgrave afdækket (se MIV 1, 1971), da toppen af en ny kom frem ved forårsplojningen 1974.

Graven er bygget af 12 større sten med en snes mindre lagt ovenpå for at få en jævn overflade for et dække; dette var der dog in-

det spor tilbage af. Den ligger Ø-V, måler indvendig 1,70 x 1 m og er ca. 65 cm dyb.

I graven stod der et lille bæger, en lille lav skål, en mønstret hankop, et fodbæger med en hankop i, en stor krukke og en jernkniv på række opad sydsiden; i NV-hjørnet stod et stort fad, og

Fig. 3. Hvolris. Graven set fra N.

Fig. 4. Hvolris. De 6 lerkar op ad sydøggen under udgravning.

midt i graven lidt oppe i fylden blev der fundet ½ skål. I V-enden var der svage mørke spor efter den dodes hoved, og på tværs af graven ca. midt i den anedes en mørk stribe - lårknoglerne?

Graven stammer som de øvrige på marken fra ældre romersk jernalder.

Problemer omkring en flagstang

Grubehus fra yngre germansk jernalder

af Per Noe

På øen Virksund eller Thorsholm, som den måske rettere burde kaldes, i Fjends Herred ligger der nord for selve byen et område med ældre sommerhuse på store grunde. Terrænet er en lav smeltevandsslette bevokset med lyng, fyr og gran. (Fig. 1).

Store dele af arealet har ikke i mands minde været dyrket op, men har ligget hen som hede. Indtil sommeren 1974 var der ingen kendte fund fra stedet, der nærmest måtte betragtes som en hvid plet på arkæologens kort. Da ejeren af en af de store grunde giftede sin datter bort, var intet mere naturligt, end at hun og svigersønnen også skulle have del i sommerhuslivets glæder. En del af grunden blev skilt fra, et hus og andet tilbehør blev rejst. Kun ét manglede - flagstangen. Svigersønnen, ingeniør Frank Nissen-Lind gik rundt og udså sig efterhånden den rette plet. Den sidste søndag i september 1974 skulle det være. Hullet skulle graves, soklen støbes og stangen rejses. Det blev et stort hul, for det skulle være en ordentlig flagstang.

Hullet blev i virkeligheden meget større end nødvendigt, for Frank Nissen-Lind havde øjnene med sig og opdagede hurtigt, at der med hver skovlfuld sand, han kastede op, fulgte potteskår, trækulstumper og ildskørnede sten. 2

Flagstangsrejsningen blev udsat, og han henvendte sig, som man gør, når man bor i Virksund, til amatørarkæolog og købmand Sigurd Bertelsen, der straks sørgede for, at jeg blev underrettet.

Sent søndag eftermiddag blev fundstedet besigtiget, og jeg må indrømme, at min umiddelbare vurdering af de fundne potteskår lød på: »at det nok kunne ligne noget bronzealder«.

Mandag morgen gik vi, Sigurd, Frank og jeg, igang med en regulær udgravning. Et målesystem blev udsat, og et net af små prøvehuller gravet. Det blev hurtigt

klart, at der måtte være tale om en afgrænset grube. Ud fra lagdelingen i fundamenthullet blev gruben undersøgt lagvis m² for m² således, at der fremkom et Ø/V og et N/S snit.

Det varede ikke længe, inden vi var på det rene med, at den fremgravede keramik ikke stammede fra bronzealderen, men derimod fra yngre germansk jernalder (600-800 e. kr.). Stemplet keramik (hjul Kors, trekantet m.m.), fragmenter af rundbandede, kugleformede kar med indtrukket munding (enkelte med gruber under randen), nogle få skår med

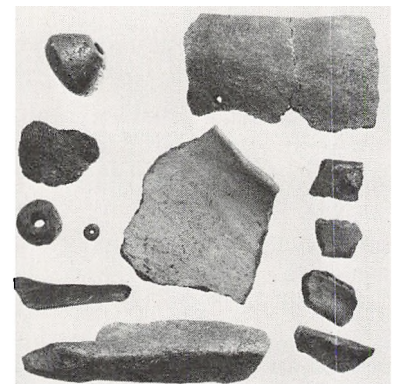
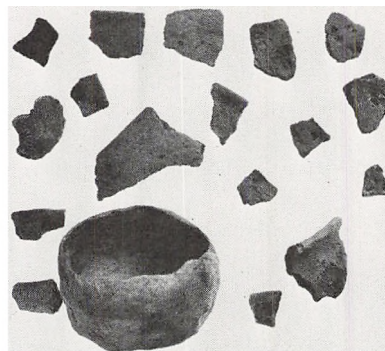

Fig. 1. Udsnit af M 1808 Ørlevkloster.
Reproduceret med Geodætisk Instituts
tilladelse nr. (A. 62/76)

Fig. 2. Eksempler på randtyper og stemp-
let keramik. Lille lerkar fundet stående
på gulvet i grubehuset.

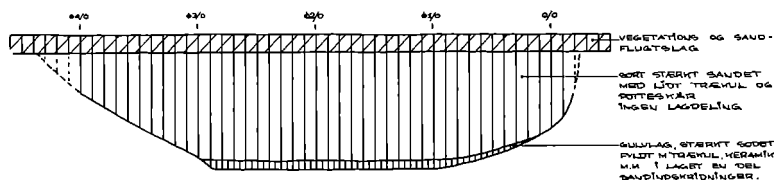
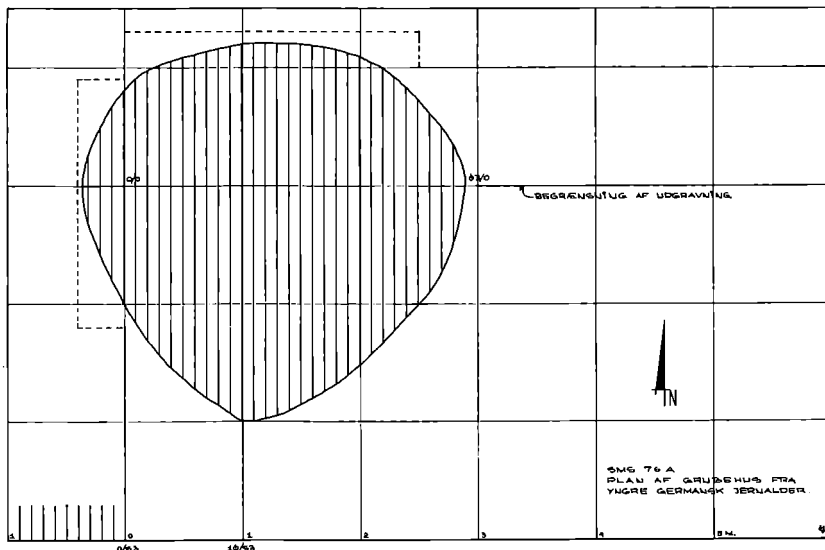
Fig. 3. Tenvægt, perler og hvæssesten.

Fig. 4. Plantegning og snit.

mere profilerede rande og et enkelt helt kar 6 cm højt, 8,5 cm i diameter på det bredeste sted ved bugen og med rund bund. (Fig. 2). Endvidere en lerperle, en ravperle, en tenvægt, et stykke af en vævevægt, en jernkniv med lidt af træskaftet bevaret, et jernfragment, der nærmest må opfattes som en angel, og sluttelig lidt slagger og enkelte slibe- og hvæssesten. (Fig. 3).

Alt tydede godt og spændende, og det blev endnu bedre. Profilerne og iagttagelserne under udgravningen viste, at der ikke var tale om nogen almindelig, gemen nedgravning. - Selvom det vigtigste bevis - de tagbærende stolper for enderne ikke kunne findes, taler de øvrige indicier entydigt for konklusionen: Grubehus.

Det har været næsten cirkelrunt med en diameter på 3 meter, bunden lå 110-115 cm under nuværende overflade. Mod øst steg grubens side jævnt, medens de andre sider stod mere bratte. I selve gruben var bunden flad og nogenlunde jævn i retningen Ø/V, medens den N/S var hvælvet eller tøndeformet. Ingen tvivl om det, indgangspartiet havde været mod øst. (Fig. 4 og 5). Gulvlaget bestod af et 3-5 cm tykt lag, sort med et stort indhold af trækulnister og sod samt enkelte stykker keramik. Forskellige steder kunne der i og

hen over gulvlaget iagttages indskridninger af væggenes løse smeltevandssand. På gulvet, trykket helt op mod vestenden, stod det lille hele lerkar.

Så meget om fundene, der i øjeblikket er under behandling på Viborg Amts Konserveringsanstalt i Skive. De skal nok kunne fortælle mere ved en nærmere undersøgelse, og ved at blive vist til og diskuteret med andre, der har mere forstand på germansk jernalder end jeg.

Blev vi så klogere af vores lille undersøgelse på Thorsholm? Ja, om ikke andet blev vi ihvertfald klare over, at der har boet folk på øen i germansk jernalder. Vi ved også, at det er det hidtil eneste fund af den art fra denne del af det

gamle Viborg amt. Vi ved også, at den slags fund er forholdsvis sjældne, omend de er begyndt at dukke op hist og her. Vi ved også, at fundet er temmelig rigt, selvom det måske ikke tager sig ud af så meget, remset op. - Fra enkelte andre germanertidsfund bl.a. Vandstedgård ved Løgstør ved vi, at grubehusene tit lå i større eller mindre antal uden om et regulært gårdkompleks, og blev anvendt til forskellige formål. Om dette også er tilfældet her, ved vi ikke endnu, så det er om at være på tærne næste gang, der skal rejses flagstang på Thorsholm.

Hensvisninger:

Skive Museum. SMS 76A, Virksund, Ørlevkloster sogn, Fjends hrd., Viborg amt.

En kommentar til mosepotterne fra Klosterlund

af Karsten Davidsen

I MIV 1972 beskrives to mosefundne lerkar fra Klosterlund med en karakteristisk ornamentik bestående af vandrette rækker af fingergruber. Om fundomstændighederne oplyses blot, at karrene fandtes i 1962 og 1964, og at de oprindeligt har stået »ganske tæt ved hinanden«. Da alle disse oplysninger er ukorrekte og kan give læseren indtryk af, at karrene er nedlagt samlet i mosen, er der grund til at give en kort sammenfatning af fundforholdene, som de kan belyses idag på grundlag af museumsarkiverne i Silkeborg og København og meddelelser fra nulevende personer.

Begge karrene er fundet ved tørveskæring i en mose tilhørende Det danske Hedeselskab på matr. 1a af Klosterlund i Engesvang sogn. Det først fundne kar kom for dagen ved en tilfældighed den 11. juni 1960, da en af tørvearbejderne (ifølge samtidige avisnotitser Viggo Mikkelsen, Kragelund) ville grave igennem gytjen for at se, hvor langt der var til sandet. På fig. 1 ses et fotografi af karret in situ, som skyldes inspektør J. Malmbak, Klosterlund. Det fremgår heraf, at karret har stået oprejst med munden ca. 20 cm under gytjens overflade. Silkeborg Museums daværende leder, stationsmester Holger Hansen, indsendte et målebordsblad med fin-

destedet til Nationalmuseets VIII. afd., og af hans redegørelser for fundforholdene fremgår det, at gytjelaget, hvori karret fandtes, på dette sted var dækket af 2,5 m tørv. Karret fra 1960 (fig.2) var spidsbundet og forsynet med to rækker fingergruber og en afsats (ikke fingerfure som omtalt i MIV 1972).

Det fladbundede kar fandtes i 1963, og da Silkeborg Museum fik kendskab til fundet, lå der stadig skår in situ i gytjen. Kunstmaler Jørgen Jacobsen, Sminge, foretog sammen med Holger Hansen en undersøgelse på stedet og har givet forf. vigtige oplysninger om fundforholdene. Karret fandtes i omtrent samme dybde som det foregående (2,80 m), og tæt ved bundskårene lå en mikrolit, som viser, at der ikke er sket nogen nævneværdig niveauændring siden Maglemosetid. Hen over karret lå en risfletning, som tilsyneladende var væltet ind over dette fra øst. Denne risfletning kunne ses at have været båret af et par ca. 5 cm tykke godt meterlange tilspidsede birkegrene. Ca. 5 m nord for findestedet fra 1963 foretog stud. mag. Carsten Sønderby i 1969 en prøvegravning på 8 m² uden at finde flere lerkar. Stedet for denne gravning blev indmålt og afsat på et målebordsblad, som findes i Nationalmuseets 1. afd. 1

Måler man efter på kortet ligger dette sted ca. 75 m øst for fundet fra 1960, men dette tal må tages med stort forbehold, da det ikke vides, med hvor stor sikkerhed findestedet fra 1960 er indtegnet.

Desværre er det aldrig blevet noteret, hvor stor den nøjagtige afstand mellem de to kar har været, og tre mænd, som kunne have svaret på dette spørgsmål, er idag døde. Findestedet fra 1963 kan stadig udpeges med sikkerhed, og ved et besøg på lokaliteten i maj 1975 henviste J. Malmbak til et område vest herfor som det sted, hvor 1960 karret fandtes. Denne opfattelse svarer både med hensyn til retning og afstand godt til målebordsbladenes vidnesbyrd.

Fig. 1 Klosterlundkarret fra 1960 in situ.
Fotograf J. Malmbak.

Jørgen Jacobsen mente derimod ved samme lejlighed, at Holger Hansen havde udpeget et sted ca. 25 m nord for 1963 karret som det første findested. Begge var dog ret usikre, hvad der er forståeligt, da landskabet i mellemtiden har ændret sig betydeligt.

Denne lidt omstændelige redegørelse for de utilstrækkeligt oplyste fundforhold skyldes de to kars betydning for dansk stenalderforsknings mest aktuelle problem: forholdet mellem tragtbæger- og enkeltgravskultur. Klosterlundkarrene tilhører den seneste del af tragtbægerkulturen, den såkaldte Store Valby-fase, der blev påvist for godt 20 år siden, og som man først i de allerseneste år er blevet klar over har haft en stor udbredelse i Jylland - dog fortrinsvis uden for de områder, der er bebygget af den tidlige enkeltgravskultur.

Efterhånden som det blev klart, at den seneste del af tragtbægerkulturen også var velrepræsenteret i Jylland, afløstes det klassiske billede af en krigerisk og ekspanderende enkeltgravskultur af et mere fredeligt. Man mente nu, at de to befolkningsgrupper havde levet side om side, hvilket kunne forklares ved at tillægge dem forskellige erhvervsformer.

De nyeste resultater, bl.a. C-14 dateringer, har imidlertid ikke

kunnet bekræfte denne teori, da der ikke synes at være nogen nævneværdig kronologisk overlapning mellem de to kulturer i de forskellige områder. Da man stadig må opfatte den tidligste enkeltgravskultur som båret af et fremmed, indvandret folk, bliver det derfor nødvendigt at tage den gamle krigerisk-ekspansive tolkning af denne kultur op til fornyet vurdering.

Det er her Klosterlundkarrene kommer ind i billedet. Fundomstændighederne sikrer, at der er tale om to forskellige offernedlæggelser i mosen, og et lignende kar er fundet i en mose ved Tarp i Sdr. Felding sogn (Herning Mus.), der ligesom Klosterlund hører til det centrale (tidlige) enkeltgravsområde. Herudover kendes mosefundne Valbykar kun fra en enkelt sjællandsk lokalitet. De 3 omtalte jyske kars placering i det centrale enkeltgravsområde er bemærkelsesværdig, fordi både Valbykeramikken og den ældre tragtbægerkulturs mosekar er sjældnere her end i nogen anden del af landet.

Det er derfor fristende at pege på muligheden af, at disse kars nedlæggelse i moserne kan have forbindelse med udbredelsen af den tidlige enkeltgravskultur. Man kan f.eks. i disse ofre forestille sig vidnesbyrd om den gamle be-

Fig. 2 Samme lerkar som fig. 1 i sammensat stand. Højde 37 cm. Fotograf Lennart Larsen (NM VIII neg. 953).

folknings forgæves ønske om at undgå den kommende udvikling, som førte til, at enkeltgravsfolkets kultur og livsform bliver enerådende.

Med spænding og krydsede fingre ser man frem til Silkeborg Museums planlagte undersøgelser i mosen ved Klosterlund, hvor der stadig kan være mange offerkar gemt. Skulle der blandt læserne være nogle, som har nærmere kendskab til de to fund fra 1960'erne, vil det både have Silkeborg Museums og forf. største interesse.

Litteratur:

K. Ebbesen, To mosepotter fra stenalderen. MIV 2, 1972, side 58-59.

K. Davidsen, Nye C-14 dateringer af tragtbægerkulturens slutfase. Kuml 1973-74.

Aalefiskeri fra Fur før 1920

af M. Breiner

Når landet befinder sig i en af de mere aktuelle politiske situationer, hvad enten det drejer sig om valg af ny regering, amtsråd, kommunalbestyrelse, eller der foreligger diverse spørgsmål af særlig aktuel interesse, så drøfter folk valg og politik. Drøftelserne medfører ofte uoverensstemmelser, der sjældent bliver mindre, selv efter de mest heftige diskussioner. Når sådanne perioder så er overstået, går livet igen sin vante gang, og man tænker ikke videre over de meningsforskelle, som i den korte periode satte sindene i så stærk bevægelse, og i mange tilfælde skabte afstand mellem gode venner og nære bekendte. Man finder hurtigt hinanden igen og overlader til de lykkelige indvalgte at løse de aktuelle problemer, endog problemer, som faktisk er ens egne. Livet pulserer videre, sommer, vinter, dag og nat. Æde, drikke, arbejde og sove.

Langs Limfjordens kyster, og sikkert også i andre kystegne, er der imidlertid en ting, som uafbrudt holder sindene vågne og skaber en levende fælles interesse og et vedholdende samtalemønne blandt den omkringboende befolkning. - Det er ål og ålefiskeri.

Der findes næppe nogen anden fisk, som fører en så forjaget tilværelse som ålen, og den ved det åbenbart. Når ålen er så eftertrag-

tet, skyldes det for en del, at den er den mest foretrukne blandt alle fiskepisser og dermed også blandt de dyreste. Tillige er det tilsyneladende den fisk, som klarer sig bedst og stadig kan opretholde en passende bestand, trods det tiltagende rovfiskeri, der er en følge af den enorme udvikling, som industrialiseringen og rationaliseringen af fiskeriet har medført. Ålen forstår at indrette sig på steder, hvor effektiviteten af de moderne redskaber og fangsmetoder ikke kan bringes i anvendelse. Den putter sig i mosehuller, små vandløb, mellem store sten, i kroge og vige, hvor den er vanskelig at fange med de mere rationelle metoder.

Det er med ålen som med mennesker, man kan ikke lave den medfødte, naturlige kønsrollefordeling om. Det forbliver hunnens evige lod at have besværet og risikoen med at sætte den kommende generation i verden.

Denne forpligtelse afvikler hunålen helt ovre i Saragossahavet under Mellemamerikas kyst. Ålens vandring og drægtighedstabel er vist ikke klarlagt endnu, men når hunålen er blevet drægtig, søger den til havs, ud på den lange og farefulde rejse.

Denne rejse indledes om efteråret fra midten af august, og Limfjorden er passeret i løbet af ok-

tober. I de mørke, regnfulde og stormende nætter søger hunålen mod vest, ud mod det store åbne hav. Når lyset fra efterårsmånen begynder at gøre sig gældende, holder ålen rast, indtil månelyst aftager igen. Under sin vandring i de mørke efterårsnætter støder den mod de øst-, vest- og nordvendte kyster og vandrer derefter langs kysten mod vest, ofte helt inde ved strandkanten. Langs disse kyster står de moderne fangstredskaber ganske tæt opstillet, og den store fede, blanke ål forvilder sig ofte ind i disse redskaber, somme tider i store flokke. For ålen betyder det døden, og for redskabets ejer betyder det den eftertragtede fede, dyre ål.

Hunålen og den ikke drægtige hunål, f.eks. de såkaldte »gule ål«, bliver tilbage i det farvande, hvor de har levet om sommeren. Hen sidst på efteråret, når vinterkulden begynder at melde sig, søger disse tilbageblevne ål ud på de dybe steder i farvandet, hvor de borer sig ned i dyndet og overvintrer der. Om foråret, når solen skinner klart i marts og april måned, kommer de frem igen som de såkaldte »Blinde ål«. De er blindet derved, at der under dvaletilstanden i dyndet har dannet sig en hinde over deres øjne, den forsvinder igen i løbet af maj måned. Så længe de er blindet af denne hin-

de, er de dvaske og lette at fange, men så snart denne hinde forsvinder, og ålen har fået sin første næring, bliver den levende og meget vagtsom igen.

Som følge af ålens forskellige tilholdssteder og levemåder anvendes mange forskellige redskaber og fangstmetoder. De kraftigste og mest rationaliserede anvendes kun i det åbne vand, mens der findes meget enkle, primitive og nærmest luskede fangstmetoder, som f.eks. et ganske almindeligt drænrør, et gammelt bildæk, en gammel gummistøvle eller mælkejunge, der tilfældigt henslængt på den bare sandbund er et naturligt skjulested for ålen i de klare, sollyse dage i juni/juli måned.

Når ålen således har søgt skjul mod sollyset i disse redskaber, og de trækkes op til overfladen i et snuptag, når den ikke at komme ud, inden den er fanget i et hyttefad eller en båd. Denne form for ålefiskeri kan være meget givtig i juni/juli måned, men det er alt for primitivt og enkelt et redskab til en erfaren fisker, - det er navnlig drenge og mindre avancerede ålefiskere, som benytter sådanne redskaber.

Artiklen er udarbejdet på grundlag af gamle beretninger i museets arkiv samt folkefortællinger, og eftersom de gamle me-

toder kendes videreført som fritidsfiskeri helt op til nutiden.

Mange af fortællingerne er ikke dokumenteret, men er videregivet som folkefortællinger, - så vidt muligt i samme sprog og atmosfære, som de har verseret i folkemunde gennem flere generationer.

Foruden mundtlige kontakter med mange forskellige ældre mennesker på Fur, har Søren Graversen, Fur Alderdomshjem ydet et væsentligt bidrag til afsnittet om forlis og drukneulykker. Kr. Hummel, Sønderhede, Fur har bidraget med et diagram til fremstilling af et ålevod, samt det nævnte kodesystem.

En del af de gamle fotografier er stillet til rådighed af tømrer og bådbygger Jens Christensen, Sønderhede.

Den form for ålefiskeri, som er beskrevet i nærværende artikel, er navnlig det fiskeri, som foregik før 1920, og den form, hvortil der var knyttet flest traditioner. Rusefiskeriet var også benyttet før 1920, men er stadig videreført efter samme principper. Denne form for fiskeri hører mere ind under det intensiverede fiskeri, som er et kapitel for sig selv og hører hjemme i en beskrivelse af det erhvervsskifte, der begyndte efter 1925, da molerindustrien begyndte at gøre sig gældende på øen.

Ålevodsfiskeriet før 1920

Ålevodsfiskeriet var og er også i sin nuværende form fiskernes hovedindtægtskilde. Fiskeriet indledtes først i maj, når forårsvejret begyndte at gå over i sommervej. Fra midt i maj og til sidst i juni måned fiskede man om natten. Derefter og frem til midt i august fiskede man om dagen, og resten af sæsonen fiskedes der kun om natten. Indtil 1910 fiskede man fra de små sejlbåde, sjægter, som blev afløst af noget større både med hjælpemotor. Motorbådene var ikke ret meget større end sjægterne, og motorerne var på ca. 3-5 hk. Ret snart fik man dog større både og motorer på 5-8 hk.

Et ålevodslaug med en sjægt bestod af tre mand. Der måtte nødvendigvis to mand til at ro båden i frisk vind og een mand til at kaste voddet ud. Ved fiskeri med motorbåde satte man voddet ud med motoren som drivkraft, og nr. 3 mand kunne undværes.

Ålevodsfiskeriet foregik enten på fastlandssoklens hårde bund eller på det dybe vands bløde bund. Fiskeriet på den hårde bund kaldes »at bruge det hårde, eller bruge grunden«. Fiskeriet på den bløde bund kaldes »at bruge bløden«.

Bundforholdene på grunden er meget vekslende, både med hensyn til vanddybden og selve bun-

Fig. 1. Fiskere boder ålevod på grønsværen ved landingspladsen »Under æ Butik« på Fur.

Følgende af fiskerne er identificeret og er fra venstre:

- nr. 1: Niels Chr. Møller
- nr. 2: Eiler Bünger, Fur, senere Skive
- nr. 3: J. Chr. Skrædder
- nr. 4: ukendt
- nr. 5: Ingv. Tarri?
- nr. 6: ukendt
- nr. 7: Thomas Lund
- nr. 8: Jens Boe.

dens beskaffenhed. Mellem sandrevler og på steder, hvor strømmen skærer tæt mod land, eller langs undersøiske hager o.lign. kan der være dybe huller og renner. På sine steder er der stenet bund med større og mindre sten, besat med rurer og diverse kalk-

aflejringer. Sådanne steder kaldes »skarp bund« eller »hvas bund«. Andre steder er der glat sandbund med ålegræs, tæt sammengroet eller i totter. Vegetationen på stenet bund er hovedsagelig blæretang og »violinstreng«, populært kaldt »fiolstreng«. På bløden er

der altid ren bund, og vegetationen er hovedsagelig ålegræs, rævehaler m.m. Der forekommer ofte store klumper af sammengroede skaldyr, besat med søanemoner, som populært kaldes »finke«.

Den tremands besætning i en

Fig. 2. En typisk sjægt med besætning, i landstokken ved landingspladsen i Mårsvig.

Besætningen er:

Stævnmænden:

Peter Mikkelsen,
Anshede, Fur

Bagmanden:

Jens Mikkelsen,

Svarre, Fur

sjægt havde hver sin plads i båden og hver sin bestilling. Manden i stævnen kaldtes »stævnmænden«. Han var den faktiske skipper ombord. Han roede stævnråen, og med denne kunne han dirigere båden, hvorhen han ville. Stævnmænden var som regel den, der kendte de fleste pejlingspunkter på land, »hold« til de anvendte fiskepladser. Manden midt i båden kaldtes »midtermænden«, hans bestilling fremgår af det følgende. Manden bagest i båden kaldtes »bagmanden«. Det var bagmanden, som sejlede båden under ud- og hjemsejladsen. Det var ham, der kastede voddet i vandet, når der blev roet ud til et sæt. Han skulle være meget rap på fingrene, så voddet kom ud i klar tilstand, hvilket har stor betydning for fiskeriet. Han skulle navnlig passe på, at der var »gjort for enden, - at »gørepinden var sat i«, inden voddet kastedes ud. En sådan forglemmelse var en meget alvorlig forseelse, som kostede en bøde på tre omgange kaffepuncher, når man kom i land.

På grunden holder ålene til i ålegræsset, blæretangen og navnlig i tætte pletter med fiolstreng. De foretrækker ofte steder, hvor bundforholdene svinger brat fra grundet vand til dybere vand med sten og blæretang. Det kan være et lotterispil at bruge ålevod på så-

danne steder. Hvis fiskeren kan få voddet sat på en stenfri plet mellem store sten og med tæt vegetation, så kan han være heldig og få en eventyrfangst, f.eks. 11 snese i et sæt. Der er også en meget stor risiko for at sætte voddet fast på større og mindre sten og rive det i stykker, så fiskeriet må afbrydes, og der kan følge 1-2 dages arbejde på land med at reparere det igen. Det er derfor altid af den allerstørste betydning, at stævnmænden kender bundforholdene ganske nøje.

Om sommeren fiskede man som sagt fortrinsvis om natten. I de bælgmørke efterårsnætter benytte-

Midtermænden: Deres bror som senere udvandrede til Amerika.

Masten er løftet ud af sit leje i bunden af dammen, og båden er sandsynligvis lige kommet ind efter endt fiskeri.

Fra bådbygger Jens Christensens billedsamling.

Genfotograferet af Mogens Hartmeyer, Skive Museum.

de man et såkaldt »lygtebræt« i stedet for »tønden«. Et lygtebræt var en trekantet flåde, hvis ene hjørne var afskåret og bøjet op, så brættet kunne »våge« over søerne. På brættet anbragte man en flagermuslygte. Når man var fremme ved fiskepladsen, blev sejlene bundet til masten. Derefter løsnede man »staget« i stævnen, og masten blev vippet ud af sit leje i toften og løftet op af »kølsvinet« ned på kølen i bunden af dammen og lagt ned i bagsiden af båden. Derefter satte stævnmænden og midtermænden sig til årene, og stævnmænden dirigerede båden

frem til det første »anker«, som blev fastlagt på skæringspunktet efter fire pejlingspunkter på land (hold). Ankeret blev kastet, og til ankeret var der fastgjort en vage, som kaldtes »hunden«. Stævnmanden styrede derefter båden ud til det første sæt ved at anbringe »hunden« i et fast punkt på land og styrede »stavntavlen« ud, indtil »stævnstagen« var gået overbord, så var det stævnmandens opgave at dirigere båden rundt i den størrelse, voddet skulle »stå«, og når »bagstaven« var gået overbord, skyndte stævnmanden sig at finde et fast punkt på land i retning med hunden ved ankeret. Denne retning angav kursen for næste sæt. Dette kaldtes »at sætte voddet.« En dygtig stævnmand kender bundforholdene ganske nøje og sætter voddet i den størrelse, som passer til bundforholdene. Er der stenet bund skal voddet stå »lille« - i en u-form, hvis der er »glat« bund skal det sættes »stort«, hvilket vil sige i en halvcirkel. Princippet er at lægge ankeret ind mod land og tage det første sæt langs kysten og næste sæt ved siden, ud efter, og på denne måde til sidste sæt, som sættes langs kysten i den modsatte retning. En sådan halv omgang kaldes »et anker«.

Når voddet var sat ud, »stort« eller »lille«, alt efter bundforhol-

dene, begyndte stævnmanden og bagmanden at hale ind på »tavlerne«, i hvilke der var indsnoet nogle mærker, som viste voddets stilling på bunden i forhold til båden. Voddet bevægede sig nu fremad, samtidig med at armene samlede sig. Eventuelle ål flygtede ind i »hoven«, og under forsøg på at slippe ud igen forvildede de sig ind i de indsyede »lommer« i hoven.

Når voddet var halet ind til båden, så stavene var kommet til syne i vandoverfladen, rakte stævnmanden stævnntavlen til midtermanden, som derefter samlede »stævnhalvoddet« ind i båden i en sådan orden, - skivede det, -, så det kunne væltes oven på »baghalvoddet«, som nu lå i bunden af båden. Under indhalingen af stævnntavlen var denne lagt op i en ring - skudt op -, og ringen blev lagt over på voddet i bagenden af båden. Voddet var nu færdig til at sætte ud på ny. Det var bagmandens opgave at samle hoven ind og lægge den op bagenden af båden, så den var i orden til at smide ud under næste sæt. Under indsamling af hoven blev diverse skaldyr, krabber og eventuelle ål m.v. rystet ud i enden af hoven og det hele hældt ned i en sorterekasse, som midtermanden skulle ordne, mens de to andre halede næste sæt ind til båden.

Når voddet foregår fra motorbåd, anvendes der intet anker, men voddet sættes ud med motorens kraft. Når voddet er sat ud, slæbes det sammen med motorens kraft, hvorefter det samles ind i båden med håndkraft. Denne metode anvendtes den første tid efter overgang fra sjægterne til motorbådene. Senere fulgte indhalingspil, længere liner, stopmaskiner, og udviklingen skred hurtigt frem til den moderne industrialisering af fiskeriet.

Vodfiskeriet på »bløden« var mere problemløst, men også mere ensformigt og uden de store eventyrfangster. På bløden lå bådene tæt, side om side, og tog sæt ved sæt.

Under bestemte vejrforhold bliver ålene »gale« og umulige at fange. Dette kan f.eks. ske under stærkt tordennevej. Til andre tider kan de være dvaske og lette at fange. Hvad grunden er til disse forandringer, foreligger der ingen forklaring på. Det sker også meget ofte, at der lige under solopgangen om morgenen kommer et usædvanligt godt sæt med forholdsvis mange ål. Sådanne sæt kaldes for »månningssættet« eller morgensættet. Derefter forsvinder ålene pludselig, og det er almindeligt, at et sådant »morgensæt« bliver efterfulgt af en »bommerskrald«, hvilket betyder et sæt helt uden ål.

Fig. 3. Fiskerbåde i havnen ved Koldkilde omkring 1917. Bådtyperne er de første både med motor, som afløste sjægtene. I baggrunden ses ålevod til tørre med hoven hængt op i hovmasterne. Fra bådbygger Jens Christensens billedsamling. Genfotograferet af Mogens Hartmeyer, Skive Museum.

Dette fænomen er så almindeligt, at natfiskeriet som regel bliver afsluttet efter morgensættet.

En dygtig og erfaren fisker drøfter gerne generelle erfaringer med sine kolleger, men absolut ikke sine »hold« til de gode fiskepladser.

Omkring århundredskiftet var det almindeligt, at »havboerne« fiskede i farvandene omkring Fur. Det var navnlig folk fra Agger og Harboøre området. De indlogerede sig på gårdene, som de forsynede med fisk, og derudover hjalp de til med landbruget i blæsevejr-dage. Der bestod et relativt godt forhold mellem de »fremmede« og de lokale fiskere, men de gode »hold« og fangstantal i hvert sæt

blev forbeholdt »vore egne« fra begge sider. På den måde opstod der grupper, som hver havde deres signal- og kodesystemer, når de kommunikerede indbyrdes. Der eksisterer en del af disse kodesystemer, og et af dem er beskrevet nedenfor. Systemet stammer fra Vestkysten og har været benyttet under fiskeriet her omkring Fur og Mors. Koden er affattet på dialektsproget. Der er tvivl med hensyn til tallene 15-16 og 18. De kan være koder fra andre systemer.

Kodesystem fra 1-20:

Antal. Tallets kode.

- 1 stk. Jenne Hjæem (ene hjem-me)
- 2 stk. et par

- 3 stk. pæen skjeg (smukke skæg)
- 4 stk. frisk op (blæser op)
- 5 stk. pæjng i æ luw (penge i hatten)
- 6 stk. hør og blå
- 7 stk. Klaus
- 8 stk. det a wol så gjar (det jeg vil så gerne)
- 9 stk. Jesper
- 10 stk. ½ trave
- 11 stk. Thisted kamel
- 12 stk. 1 tylt (12 stk.)
- 13 stk. æ harre o æ nak (harven på nakken)
- 14 stk. Jannes kjoul (Janes kjole)
- 15 stk. overstow (overstuen)
- 16 stk. fru Dokkendal
- 17 stk. et flier på det støj (ikke flere på dette sted)
- 18 stk. æ rieg mand (en rig mand)
- 19 stk. en bette snes (en lille snes)
- 20 stk. en snes

Endnu i dag tælles ål altid i snese, - aldrig i stk. En fisker, der melder sin fangst i stk., stammer fra København eller et andet pjattet sted.

De daglige fangster med ålevod kan opdeles i: lille, middel god og meget god. En fisker besvarer forespørgsler om turens fangster med: »småt, bette krom, et så gal.«

Små fangster omfatter ca. 20-40 pund, mellemstore fangster 40-70 pund. Store fangster lå på 70 pund og derover.

Før første verdenskrig lavede man ofte akkord med fiskeopkøberne om en fast pris pr. pund for

Fig. 4. Skitse af ålevod, tegnet af Frede Nielsen efter forlæg af Fruergaard Jensen, Fur.

De forskellige enheder er ikke indtegnet i de rette målestoksforhold.

hele sæsonen. Denne pris lå almindeligvis på 32-40 øre. Efter krigen lå prisen på ca. 50-70 øre pr. pund.

Det gennemsnitlige årsresultat til et ålevodslaug efter krigen lå nok på ca. 3.000 kr., af hvilket der kunne blive en nettofortjeneste på ca. 1.000-1.200 til hver. Omkring 1920 lå de bedste resultater på ca. 4.000-5.000 kr. pr. bådelaug, af hvilket der kunne blive ca. 1.800 kr. til hver af de to fiskere.

Før krigen, da man fiskede med sjægt, og der var tre mand i et laug, lå årsfortjenesten på ca. 500,-700 kr. for en sæson.

Ålevoddets udformning Efter Kr. Hummel, Sønderhede, Fur.

Et ålevod består af 2 arme på hver 40 alens længde, og en pose som kaldes »hoven«, der er ca. 15 alen lang.

Hver arm er sammensat af 3 stykker garn, - 1 indergarn (inderrevl) og 2 tellerrevl - en under- og en overrevl.

Inderrevlen er 200 masker i den dybeste ende og 20 masker i den smalleste. Dette garn er 50 alen lang. Tellerrevlerne er 60 masker i den dybeste ende og 20 masker i den smalleste og er 44 alen lang.

Tellerrevlerne kan enten syes - eller maskes sammen med inderrevlen med een på hver side. De 6 alen, inderrevlen er længere end tellerrevlen, fordeles jævnt over, hele armens længde.

Hoven, som er 600 masker i den dybeste ende og 100 i den smalleste, maskes sammen i den dybeste ende af inderrevlen i hver arm, i forhold: - 3 masker inderrevl til 4 masker hovgarn. Hver fjerde maske tages ind og kaldes en øre-maske.

Derefter skal tellerne sættes til - brankes til. Nedertellen, som er

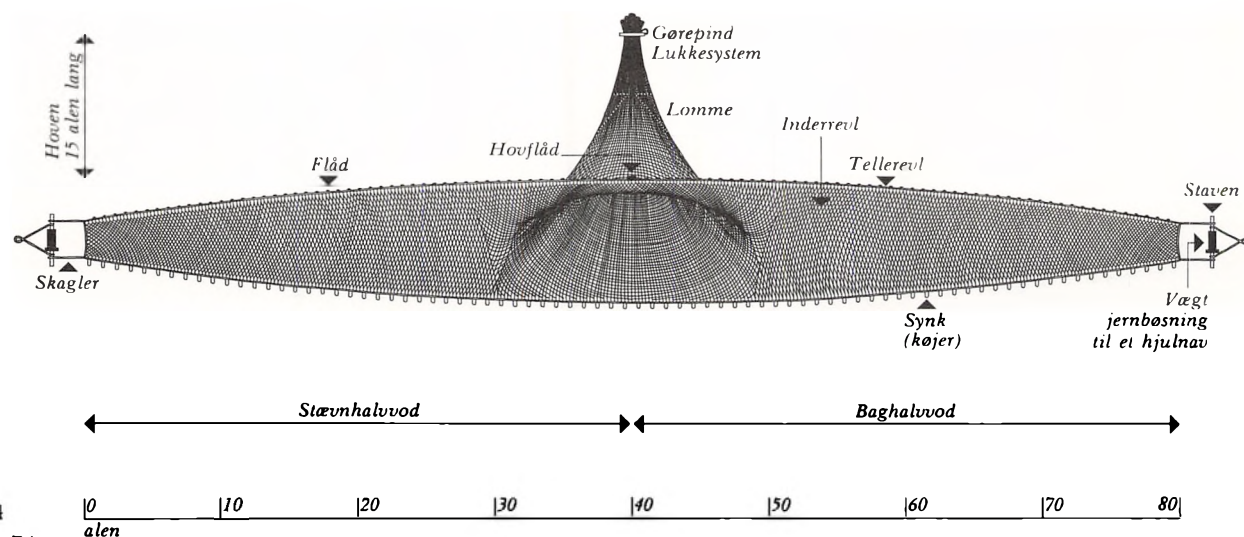

Fig. 5. Skitse af princippet ved vodfiskeri, tegnet af Frede Nielsen efter forlæg af Fruergaard Jensen, Fur.

et hamperéb på $\frac{3}{4}$ tommers tykkelse, bliver delt op i 8 mål, med 4 mål på hver arm. Hver mål er 10 alen lang. Den bliver sat til underrevlen med 11 alen garn til 10 alen telle.

Overtellen består af to liner, en »lens-spundet« og en »ret-spundet«, på hver ca. $\frac{1}{4}$ tommers tykkelse. Overtellen er ca. 8 tommer kortere end undertellen. De to liner bliver ført sideløbende til overtellerevlen. Det overskydende garn bliver også her fordelt jævnt over hele linen.

Nedertellen monteres med »synk«, som kaldes »køjer«, hvilket er små sten på ca. 200 gram stykket. Disse sten sættes til undertellen med et stykke svær preseningslærred eller hessian, som klippes i et bånd på ca. 3 tommers bredde. Dette lærred sættes omkring tellen og begge ender syes fast omkring stenen, således at stenen hænger i en slynge på ca. 5 tommers længde. Synket sættes på tellen med en afstand af ca. 1 alen mellem hver køje, ca. 80 stk. på et vod.

Overtellen monteres med korkstykker, der sættes fast med ca. 18 tommer mellem hvert flåd. Lige over indgangen til hoven sættes et meget stort flåd, som kaldes »Hovflådet«, da der på dette sted er en meget stor garmængde, som skal bæres oppe, for at få ind-

gangen til hoven så glat som muligt.

Hovenden lukkes med en »gørepind«, som er en drejet pind på ca. 7 tommer og som er tyndest på midten. Pinden stikkes igennem to »øjer«, som holdes fast på pindens tyndeste sted.

Omtrent midt på hovens midte syes to skråtgående sømme, fra ca. 8 tommer fra midtersømmen og skråt ud til kanten, således at der bliver en lomme, som fanger de ål, der finder på at løbe tilbage til hovens indgang, når voddet trækkes langs bunden.

Principperne ved Vodfiskeri fra Sjægt

Når voddet sættes ud, sidder stævnmænden på forreste toft (sæde) og ror den styrbords åre. Midtermanden sidder på den bagerste toft, med benene helt ind i bagbordside af båden og ror den bagbordsåre. Voddet ligger da ordnet i bagenden af båden, klar til at sætte ud.

Midtermanden må nu ro alt, hvad han kan, og bagmanden holder fast i stævntavlen omtrent ved vagen på styrbordsside af båden, indtil ankerrossen er rettet op i retning med den stiplede linie. Når hunden ved ankeret passer med det sidste hold på land, begynder stævnmænden at ro, og

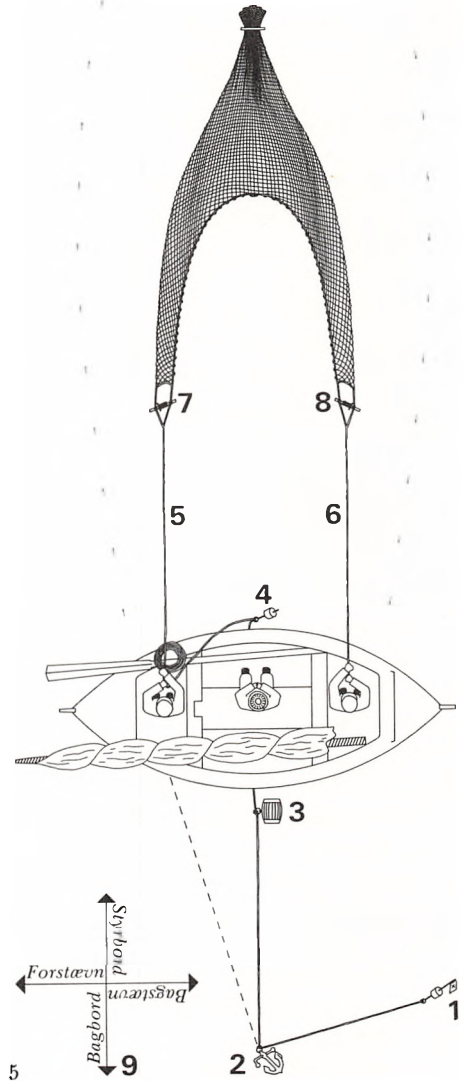

Fig. 6. Skitse af plumpredskabet, tegnet af Frede Nielsen efter forlæg af Fruergaard Jensen, Fur.

bagmanden slipper sit tag i stævn-tavlen.

Stævntavlen glider nu ud indtil staven ved stævnhalvvoddet; og når denne er gået ud, holder stævnmanden sin åre stille i vandet så der opstår en modstand, som får båden til at svinge hurtigere rundt.

Midtermanden skal nu ro alt, hvad han kan, og bagmanden begynder at kaste voddet ud, omtrent ved første kryds. Når bagstaven er gået ud, omtrent ved XX, fanger stævnmanden et hold på land til hunden ved ankeret, og dette er kursen for næste sæt. Stævnmanden ror nu også, og når tavlen er gået ud, styrer han båden ind imellem tøndene og vagen og fanger tøndene, hvor der er et øje, som sættes fast på en krog i bagbordsside af båden. Han lægger sin åre som vist på skitsen, og voddet er nu klar til at hale ind.

Når stavene kommer til syne, rækkes stævnstaven til midtermanden, som tager stævnhalvvoddet ind og bagmanden tager baghalvvoddet og hoven ind.

Hvis der er frisk blæst, er det et meget hårdt arbejde at ro båden rundt i svinget, medens voddet sættes ud.

1) Vage-så kaldt »Hund«. Hunden røber, hvor dens herre befinder sig. Hunden markerer et betydningsfuldt punkt.

2) Anker.

3) *Tønde*. En trætønde, ølanker eller lignende størrelse på tøndene. Man anvendte også en ballon, syet af læder, som man kaldte en Komave, muligvis fordi den enten lignede en sådan, eller man har måske anvendt en garvet komavesæk til formålet.

4) *Vage*. Ligger fastgjort til ankeretovet på styrbordsside af båden for at kunne fange tavlen når båden er fortøjret ved ankeret.

5) Stævnstaven

6) Bagstaven

7) Stævnstaven

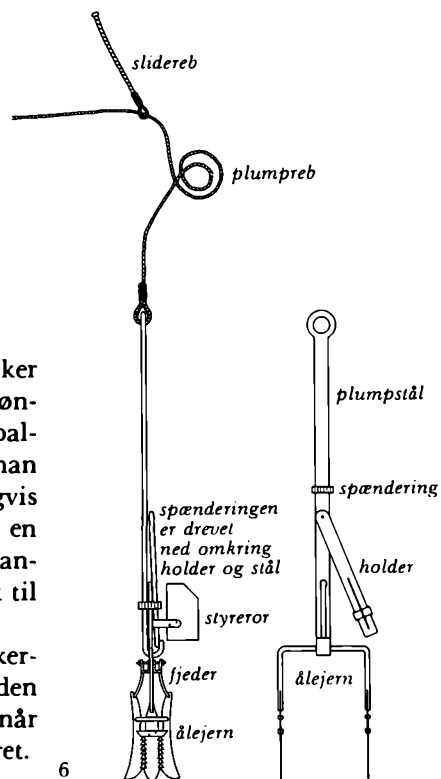
8) Bagstaven

9) Bådens stilling på skitsen

Pilene viser retningen, som voddet sættes i, når det sejles ud.

Plumpfiskeriet

Plumpstang, eller »gå til plump«, som det kaldtes i daglig tale, var før 1920 et meget benyttet ålefiskeri om vinteren. Sæsonen indledtes den 1. december, når ålen havde lagt sig i dvale for vinteren i dyndet på de dybe steder i fjorden. At gå til plump var hvermandsfiskeri. Alle, som havde tid tilovers i vinterhalvåret, ålevodsfiskeren, landmanden i den mindre ejendom, arbejdsmanden og håndværkeren, skulle til plump for at tjene en »lille skilling«, som det hed.

6

Plumpredskabet består af et ålejern, der er påsat et plumpstål, som ialt vejer ca. 8-9 kg. Selve plumpstålet er et stykke fladjern på ca. 20 x 50 x 1100 mm, hvis nederste ende er bøjet rundt til en krog. På forsiden er der pånippet en holder, som kan svinges ind under krogen forneden på stålet. Med denne holder sættes ålejernet fast i redskabet ved at drive en jernring ned omkring både stål og holder. Der er påsat et rør, som skal styre redskabet, når det trækkes op og ned af dyndet. Redskabet er fastgjort i et stykke 12 mm tykt reb, som kaldes plumprebet. Dette reb er 8 favne langt, en længde, der passer til den almindelige vanddybde på de dybeste steder i fjorden. Et stykke nede på plumprebet, afpasset efter vanddybden, er der fastgjort et tykkere reb, som kaldes sliderebet.

Fig. 7. Skitse, der viser plumpredskabet i anvendelse. Almindeligvis er der 5 fiskere med en motorbåd.
Tegning af Fruergaard Jensen, Fur.

Med dette reb, som glider over kanten af båden i en »slidepind«, trækkes redskabet op og ned af dyndet i to tag. Med højre hånd trækkes det op af dyndet, hvorpå der tages et tag mere med venstre hånd, som slipper det igen. Plumpstålets vægt driver derefter ved nedfaldet ålejernet ca. 50 cm ned i dyndet.

Dagen igennem trækkes det på denne måde op og ned og rammer så af og til en ål nede i dyndet. Det mærkes ved, at redskabet sidder lidt fastere end sædvanlig i bunden og vælter, når det falder ned igen. Ålen hindrer det i at trænge ned i dyndet og blive stående oprejst.

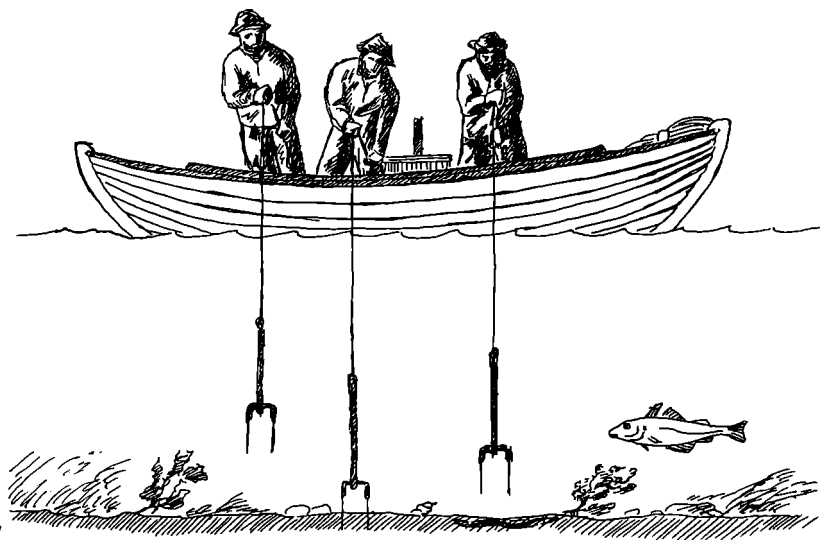
Under dette arbejde følger der en masse vand med rebet op. Det løber ned foran på fiskeren. Dette vand, tillige med fugtigt vejr og søsprøjt, gør plumpfiskeriet til en meget våd bestilling. Et par vandtætte støvler og en vandtæt påklædning er derfor nødvendig. Påklædningen var før 1920 et par træskostøvler, et olieskørt og olietrøje eller -bluse. Olietøjet var mange gange hjemmesyet af billige materialer. Rigtigt olietøj var syet af et godt og tæt lærred, som blev præpareret med fernis. Olietøj, som var lavet af det rigtige materiale var helt vandtæt, hvorimod olietøj, som var syet af et billigt, løst lærred, aldrig blev helt

vandtæt. Der kunne også være stor forskel på støvlernes læderkvalitet. En dårlig udrustet plumpfisker var gennemvåd det meste af dagen. Under arbejdet kunne det ikke mærkes så meget; da var vandet i støvlerne dejlig lunkent, men under hjemsejladsen i åben båd, som ofte varede i 1-2 timer, kunne det blive uhyggelig koldt.

Før motorbådene kom frem omkring 1910, anvendte man sejlbåde - de såkaldte »sjægter« til plumpfiskeriet. Fiskeriet foregik på den måde, at man lod båden drive ned over fiskepladsen, og i bådens vindside stod der 4 mand og plumpede. Der kunne være 5 mand i vindsiden på en motorbåd. I pe-

rioder, hvor der var flere, som vilde til plump, end der kunne være i bådens vindside »retsiden« (styrbord), kunne der være en ekstra mand med, men han måtte stå i »lænsiden« (bagbord) af båden. Det var en noget strengere plads, fordi rebet slæbte ind under båden under arbejdet, hvorved redskabet blev tungere at trække op og ned. Besætningen bestod af føreren eller ejeren og dennes faste makker samt to eller tre mand mere, som betalte en daglig bådleje på 1 kr. med en motorbåd og 50 øre med en sjægt.

En kraftig og dygtig plumper kunne slå ca. 20 slag i minuttet, og det var et meget hårdt arbejde

og tillige meget koldt. For at beskytte hænderne mod det hårde reb, benyttede man et par såkaldte »haleklude«, som bestod af et ca. 8 cm bredt bånd, syet af flere lag gamle klude, som man havde om hånden. Til trods for denne beskyttelse kom der i begyndelsen store vabler inden i hånden. De kunne blive meget hårde og spændte, men gik ret hurtigt i stykker. Det åbne sår heledes forbavsende hurtigt, måske fordi det hele tiden blev vasket rent i det salte vand. Om aftenen i varmen dunkede det kraftigt i sårene, og hænderne kunne blive meget tykke af kulden. Det hårde arbejde og kulden medførte en ubeskrivelig appetit.

Arbejdsdagen indledtes enten ved landingspladsen eller fiskerihavnen kl. 9-9.30 om morgenen. De fleste fiskere kom dryssende til fods, nogle havde en spadseretur på ca. 4-5 km. Da fiskeriet var afhængigt af en jævn vind, men ikke for meget, for at båden kunne drive med passende fart ned over fiskepladsen, var der altid en vis ventetid, »luretid«, for at afvente vejrudviklingen. Under denne luretid stod fiskerne i flokke i læ af skure og huse, og alverdens nyheder blev drøftet. Særlig blev alt, hvad der var utraditionelt, kommenteret i ironiske vendinger, og den eller de pågældende, som var for

»moderne« i påklædning eller opførsel, eller som brugte nye arbejdsmetoder blev betegnet som en »tont«, et typisk Fur-udtryk, til hvilket der ikke findes noget rigsdansk udtryk, som dækker helt ud. Det betyder noget i retning af hverken klog eller tosset, men lidt af begge dele + en nar.

Man kunne også let blive enige om, at det siddende sogneråd var det ringeste, der havde været der endnu. Alt i alt stak disse kommentarer ikke så dybt. Det endte som regel i grin det hele.

Mens man stod og sludrede, drøftede man ikke så meget muligheden for et passende fiskevejr, men pludselig skete der noget med flokken, for lige med ét var alle i

Fig. 8. Omkring Århundredeskiftet. Sjægter ved landingspladsen under en kapsejlad. Fra bådbygger Jens Christensens billedsamling. Genfotograferet af Mogens Hartmeyer, Skive Museum.

bådene og på vej ud til fangstpladsen.

En dags fangst kunne variere meget, fra 3-4 pund til 8-10 pund. En dygtig plumpers gennemsnitlige daglige fangst i løbet af en vinter lå nok på ca. 6 pund. Prisen var 50 øre pr. pund. Som tidligere omtalt skulle der betales bådleje for hver fiskedag. Man tjente ikke så store penge ved plumpfiskeriet, men tiden blev udnyttet, og en krone var 1 kr. værd dengang.

Omkring 1930 standsede plumpfiskeriet helt som bierhverv. Fiskeren havde valgt den mere stabile form for eksistens som arbejdsmand i moleret, og siden blev han organiseret og arbejdsløshedsforsikret.

Fiskerlejer og landingspladser før 1920

Da man benyttede sejlbådene til fiskeriet, betød afstanden fra landingsplads til fiskeplads overordentlig meget. Man var afhængig af skiftende vejrforhold, som kunne medføre, at man enten skulle ro hele vejen frem og tilbage, eller måtte krydse vejen frem i modvind og hårdt vejr. Ligeledes betød afstanden mellem hjem og landingsplads også meget, da al færdsel foregik til fods. Distancen til søs var dog af størst betydning, hvilket fremgår af, at enkelte fiskere benyttede en landingsplads, som lå omtrent 5 km. fra deres hjem, men nær ved fiskepladsen. De små sejlbåde var ikke større, end at de kunne trækkes på land hver aften, og dette muliggjorde, at man kunne søge ind til den nærmeste landingsplads og ikke behøvede at sejle langt til en fjernere liggende ankerplads.

Der kan skelnes mellem fiskerlejer og landingspladser ved, at der er knyttet en større samling jordløse huse til et fiskerleje, som tillige benyttes helårligt og som ankerplads. Med andre ord, et fiskerleje er en slags hovedstation, mens en landingsplads almindeligvis kun benyttes i bestemte sæsoner, alt efter det igangværende fiskeri. 9

Da mange af Fur-fiskerne var både landmænd og fiskere, lå bebyggelserne temmelig spredte over hele øen. I Hvirp er der en samling huse, som må siges at have tilknytning til landingspladsen under kirken, som tillige var ankerplads for større skibe på grund af dens beliggenhed i læ for vestenvinden. Stedet kaldes populært »under æbutik«, fordi øens største og i forrige århundrede eneste købmandsforretning lå lige nord for kirken ud mod vandet. Stedet må betegnes som fiskerleje. I Sønderhedeområdet ligger der også en samling huse, som må have tilknytning til »Pulvådvig«, der er benyttet til ankerplads for både større og mindre skibe. I vigens vestlige side var der anlagt forskellige faciliteter til losning og lastning

Fig. 9. Fisker og landmand Niels Bådsgaard og hustru.

Niels Baadsgaard havde en ejendom i Fur Bakker og fiskede fra landingspladsen ved Gammelgaard.

af Københavnerdamperen, som var øens permanente og direkte forbindelse til København. Der lå bl.a. »Det røde hus«, som var dampskibspakhus. Sønderhede og Pulvådvig kan også betegnes som fiskerlejer.

Foruden de ovennævnte pladser var der landingspladser ved Koldkilde og Mariesvig (»Mårtisvig«) syd på øen, og ved Gammelgård og Fiskedamme nord for Rødstenen på øens nordlige side. Der var desuden landingspladser i Færkervig og Grønnevig øst på øen.

På de mest benyttede landingspladser fandtes der forskellige faciliteter, og de lå som regel i tilslutning til et udstrømmende frisk vandløb, i hvilket der var lavet bassiner til ålehyttedefade. Der fand-

Fig. 10. Landingspladsen ved Gammelgaard. Tegnet af Fruergaard Jensen efter et gammelt postkort og diverse beskrivelser.

Ved landingspladsen findes et vandløb med bassiner til hyttefæde. Fiskeopkøber Chr. Dalsgaards ejendom ses i baggrunden.

tes en indmuret gruekeddel, som benyttedes til imprægnering af fiskeredskaberne. Flere imprægneringsmidler, f.eks. egebarkafkog og katico, blev kogt ind i bomuldsgarnene. Der lå som regel også et træskur til opbevaring af diverse redskaber. I jorden var der nedgravet nogle firkantede træror på ca. 12-15 cm. bredde, hvori hovmasten blev sat ned, når ålevoddet var lagt til tørre på land.

En af de nærtboende fungerede som fiskeopkøber for en eller anden fiskehandler i en af de nærliggende havnebyer. »Under æbutik« var der udstationeret en fast fiskekvasse. Når fiskerne var kommet i land om morgenen eller

om aftenen, blev fangsten afvejet og betalt kontant. En fiskekvasse kom så siden og afhentede det hele.

Om vinteren kunne der være forhold, som gjorde, at man tog ålene hjem og saltede dem i tønder, og om foråret kom åleopkøberne og afhentede de saltede ål. Nedsaltningen foregik på den måde, at først blev de rensset, hvorefter de blev lagt ned i tønden på siden med den enes ryg ind i den andens åbne bug. På denne måde blev de lagt, lag på lag, med salt imellem.

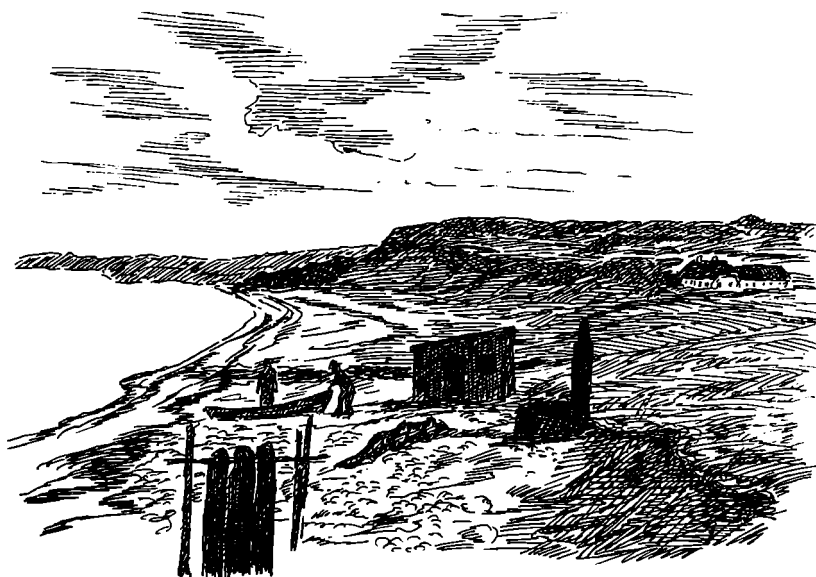
Når åleopkøberen kom om foråret, blev det hele sorteret og de mindste sorteret fra. Ålene kunne

svinde temmelig meget i den nedsaltede tilstand, og derfor blev der mange gange sorteret en del fra, som måtte bruges i egen husholdning. Når der på denne måde blev for stort et svind i leverancen, så græd husmoderen, for da vidste hun, at der ikke blev noget tilovers til diverse fornødenheder til hjem og børn.

Saltet-speget ål var dengang en daglig kost på Fur. R. H. Kruse skriver i sin Fur-beskrivelse, at en saltet-speget ål, et stykke brød og en skål sur mælk var et godt måltid for en Furbo. De saltede ål blev også kogt og blev betegnet som saltet-kogt ål. Det er stadig en yndet ret for mange ældre i dag, men hæslig for de yngre, som ikke er vant til denne spise.

Da motorbådene kom frem omkring 1910, blev det nødvendigt at bygge en fiskerihavn, da der kun fandtes to egnede ankerpladser på øen, og bådene var for tunge til at trække på land. Fiskerihavnen blev bygget i en tømt mergelgrav ved Koldkilde i 1911. Derefter flyttede de fleste fiskere dertil, men en stor del blev tilbage på ankerpladserne »under butikken« og Pulvådvig. Fiskerihavnen blev udvidet et par gange og en større - den nuværende - blev bygget i 1953/54.

Landingspladsen nord for Rødstenen kaldes stadig for »Fiske-

damme«, hvilket sikkert betyder, at der her har været anlagt større damme til opbevaring af fisk. Fundet af hovedet af en ca. 200 år gammel kridtpibe ca. 80 cm. under jordoverfladen på stedet fortæller, at en brækket kridtpibe har været smidt ud i åbent vand. Stedet er senere fyldt op med mudder og slam fra de tilstødende vandløb, som fører rigeligt med frisk vand til stedet. Før gennembruddet ved Agger var fiskebestanden udelukkende ferskvandsarter, og det er muligt, at man har samlet andre fisk end ål i disse damme.

Der findes stadig svage spor af de gamle landingspladser i Mariessvig og ved Gammelgård. Inden længe er de udslettet, og ingen kender dem mere. På disse steder har der engang hersket et pulserende liv med aroma og atmosfære. Nu koncentrerer det pulserende liv i større enheder med stank, larm og trafik.

Sejlads, forlis og drukneulykker

Selv om Limfjorden er et lukket farvand, med fast land inden for synsvidde til alle sider, så kan der alligevel, selv under moderat blæst, gå en ret høj og kraftig sø i de store bredninger og i de smalle sunde, som forbinder disse bredninger. Bølgerne på Limfjorden er i forhold til bølgerne på ha-

vene kortere og mere uberegnelige, hvorfor farvandet kan være farligt for mindre sejlåde, selv i moderat blæst.

Limfjordssjægterne var sødygtige både og gode sejlere, og Limfjordsfiskerne var erfarne søfolk, men alligevel skete der forlis og drukneulykker med relativt korte mellemrum. Sjægten blev ikke alene brugt til fiskeriet, kommunikationen med de omkringliggende landsdele foregik også med de små sejlåde, f.eks. hentede man ofte lægehjælp i Nykøbing Mors i stedet for den lange og besværlige vej til Vihøjgård nord for Breum. Sådanne rejser foregik ofte om aftenen og om natten. Lægen blev hentet om aftenen og leveret igen samme nat, - ofte i stærk storm og modvind. Det var således ikke alene fiskeriet, som krævede sine ofre, det kunne også være farligt at komme frem og tilbage mellem landsdelene.

De ulykker, som endnu omtales i folkemunde, fandt sted i sidste halvdel af forrige århundrede og i løbet af det første ti-år af indværende århundrede. De seneste ulykker, som skete med motorbåd, skyldtes ikke i første række storm og sø, men mere uheld, som f.eks. påsejling af brækkede bundgarnspæle; en enkelt blev trukket overbord under trawlfiskeri.

Den ældre generation, de 70-80 11

Fig. 11. Den døvstumme Else Jeppesen, Bjerregaard, har tegnet fisker Laust Bom, der druknede den 12. oktober 1898 sammen med Peder Jensen (Tvinner). Else i Bjerregaards skitse er fotograferet af Mogens Hartmeyer, Skive Museum. Skitsen hænger på Fur Museum.

årige, omtaler endnu disse ulykker med den dybeste alvor, mens den yngre generation ikke rigtig forstår, hvilke tragedier ulykkerne medførte for de pågældendes hjem og familier. Det var ikke alene tabet af mand og familiefader, men også følgerne, som tabet af familieforsørger fik for de hjem, hvor der sad en kone med flere mindre børn tilbage. Det var umuligt for hende at forsørge sig selv og børnene, hvorfor der kun var to alternativer at vælge imellem, og

det var enten et omgående giftermål med en mand, som ville påtage sig at forsørge børnene, eller også måtte børnene sættes i pleje hos andre mennesker.

En enke med en flok børn i et af de små fiskerlandbrug havde dog en mulighed for at opretholde hjemmet og rammen om familien. Landbruget gav en stor del af de mest elementære fødemidler, og de større børn måtte passe de mindre, mens moderen var på arbejde hos de omkringboende bønder, hvor hun hakkede roer, slog lyng og hjalp til med hø- og kornhøsten. Daglønnen var meget lille, og der blev intet tilovers til forurening og lossepladsen; hver lille ting af værdi blev behandlet med den største ærbødighed og gudsfrygt. Disse kvinder har udrettet opgaver i tilværelsen, som er større end mange, som blev dekoreret med kors og bånd og stjerner, men kun de få, som sænkede deres kister i graven, kendte deres livshistorie og indsats i livet.

Der verserer endnu friske beretninger om mange af disse ulykker, og de giver et indtryk af, hvorledes de berørte familierne, befolkningen som helhed. Det overhåndtagende drikkeri og de tragiske ulykker var nok med til at gøre Furbofiskeren modtagelig for det budskab, den nye lære, Indre Mission bragte med sig til Fur i 1894. De

fleste af de ulykker, som er nævnt i nærværende beretning, har fundet sted efter 1894, men minderne om ulykker, som har fundet sted før den tid, levede jo videre blandt den daværende befolkning.

Søren Graversen, Fur Alderdomshjem, fortæller følgende om en del af de ulykker, der har fundet sted siden 1890:

Natten til den 16. oktober 1892 lå fiskerne på fjorden og fiskede med snurrevod. Det var helt stille vejr, og de fleste både havde lagt mast og sejl ned i båden og roede hjemad. Dette var et held, ellers havde katastrofen krævet flere ofre. - I det helt blikstille vejr kunne man høre en underlig susen. Man undrede sig over denne lyd og gættede på, at det kunne være maskinerne på en damper, men så skulle man jo kunne se en lanterne, og dem så man ingen af. Lige med et var orkanen over dem, den kom, som væltet ud af en sæk. Den kom så hurtigt, at de som lå med mast og sejl oppe, ikke nåede at få det ned, inden deres både kæntrede.

En større lystbåd fra Nykøbing Mors kæntrede i snævringen mellem Fur og Salling, og der omkom 8 mennesker. To fiskerbåde fra Fur, som ikke nåede at få sejlene ned, kæntrede, og besætningerne druknede.

På den ene båd var det:

Terkel Jensen 25 år gammel
Anders Dideriksen 28 år gammel

og på den anden var det:

Peder Jeppesen Stærk
52 år gammel

Jens Christensen 21 år gammel
Af andre ulykkelige forlis kan nævnes:

18. Januar 1897:

Jens Chr. Jespersen
41 år gammel
Kristen Pedersen (Tvinner)
30 år gammel
Broderen, Jens Pedersen
(Tvinner) blev reddet.

12. oktober 1898:

Peder Jensen (Tvinner)
62 år gammel
Laust Christensen Bom
64 år gammel
Jens Pedersen (Tvinner)
blev reddet.

22. november 1910:

Mikkel Jensen Madsen 62 år gammel
Jens Pedersen (Tvinner)
og hans stedsøn blev reddet.

Det var tredje gang, Jens Pedersen var forlist og blev reddet.

28. november 1910:

Niels P. Christensen Krag
51 år gammel
Hans søn, Martinus Christensen
16 år gammel
Jens Smed over 60 år gammel

1. januar 1911:

Thomas Christensen

Sønnen Niels Christensen
Sønnen Hans Christensen

Marts 1912:

Karl Hansson
Kristen Sørensen
Jens Bak

I forbindelse med ulykkerne fortæller flere ældre mennesker på Fur følgende:

En vinterdag kom en sjægt sej-lende fra Nykøbing, hvor fangsten af rødspætter var blevet leveret. Det blæste ret kraftigt af nordøst med tætte snebyger. En gammel mand og hans søn stod inde på landingspladsen og betragtede båden, som krydsede op imod den hårde blæst og sø. Den gamle mand udbød: »Hvis de fyre ikke snart får sejlene rebet, så kuldsejler de«. I det samme kom der en snebyge og skjulte båden. Da bygen var drevet over, så de, at båden var kæntret og folkene forsvundet. Den gamle mand sagde ingenting, men tavs gjorde han korsets tegn mod den kæntrede båd.

En anden beretning lyder: Efter et forlis med en drukneulykke skulle en gammel mand gå til det ulykkesramte hjem og berette om ulykken og drøfte fremtiden med konen. Det var meget svært for ham at forrette dette ærinde, og på vejen mod hjemmet spekulerede han på, hvorledes han skulle komme over den tunge indledning og komme frem til de mere

praktiske problemer. Da han kom ind i stuen, stod konen som forstenet midt på gulvet og udbød med det samme, hun så den gamle mand: »Du behøver ikke at sige noget, - han var her i nat, jeg kender alt«. Det viste sig, at hun havde haft en oplevelse om natten, hvor hun havde set manden i den samme time, som ulykken var sket.

En tredje beretning lyder: En sjægt satte sejl og indledte hjemsejladsen. Ved et uheld kæntrede sjægten, og de tre ombordværende faldt i vandet. En tililende sjægt fik de to mand bjerget op, mens den tredje mand i båden holdt den tredje af de forliste fast i hænderne. Han fortalte senere, at det føltes, som om noget trak nedad i benene på den forulykkede, han kunne ikke holde ham fast. Da han gled fra ham og ned under vandoverfladen, kom han til at se ind i den forulykkedes øjne, og dette blik kunne han ikke få ud af sin bevidsthed siden efter.

Erhvervs- og folkelivs billeder

På Fur var ålefiskeriet en af hovedindtægtskilderne indtil molerindustrien skabte bedre og mere stabile indtjeningsmuligheder omkring 1925. Da startede Fur Moler Compagni A/S et større

molerbrud med tørreri og eksport af rå moler til firmaets teglværker i Colchester, England, efter at områderne på hele Knuden var opkøbt til dette formål.

Selve jordfordelingen på Fur var også baseret på fiskeriet, - navnlig var ålefiskeriet et væsentligt deltidserhverv. Under udskiftningen af Furlands jorder først i 1800-tallet blev områderne ude i periferien tillagt de større landbrug i Søndergårde og Præstegårde samt nogle større brug midt på øen. Disse områder var beregnet på fåredrift, brændselsressourcer m.v. En større del af disse områder blev efterhånden opdyrket og udstykket til mindre brug, de såkaldte fiskerilandbrug. Vest for den nord/sydgående vej, som skiller Anshede fra Debel Mark, lå der på et tidspunkt ca. 25 af disse mindre brug, som alle var baseret på mere eller mindre tilskud fra fiskeriet.

Når det på denne tid blev kendt, at et ungt par skulle giftes, stak konerne hovederne sammen og den første kommentar lød: »Ska hun ha smofolk« og det næste spørgsmål lød: »Ka de no osse fo æ fø'ed.« Konklusionen blev til slut - ja, de er hjulpet i den ejendom, og der kan de holde et par køer, et par får, et par grise og nogle høns. Dette kan konen passe, mens manden er på fiskeri. Så har de mælk, brød, æg, og de kan

Fig. 12. Fiskerlandbrug, landbrug på højst 8 td. land, der har haft fiskeriet som tilskudserhverv.

Jordløse huse, fiskerboliger eller fisker/arbejder boliger.

■: Fiskelejer, tætte bebyggelser af udelukkende jordløse huse. Fiskerihavnen bygget 1911 og 1953.

▼: Landingspladser, fiskelejer med tilhørende landings- og ankerpladser.

Landejendommene med bogstav har tilhørt de i artiklen nævnte personer:

a. Wolle Færch, Sønder Anshede.

b. Jens Nielsen, Faskjærbyrge.

c. Niels Baadsgaard, Bakkerne.

▼ 1: Landingspladsen i Mårrisvig

▼ 2: Landingspladsen i Gammelgaard

▼ 3: Landingspladsen i Fiskedamme Fæsdamme

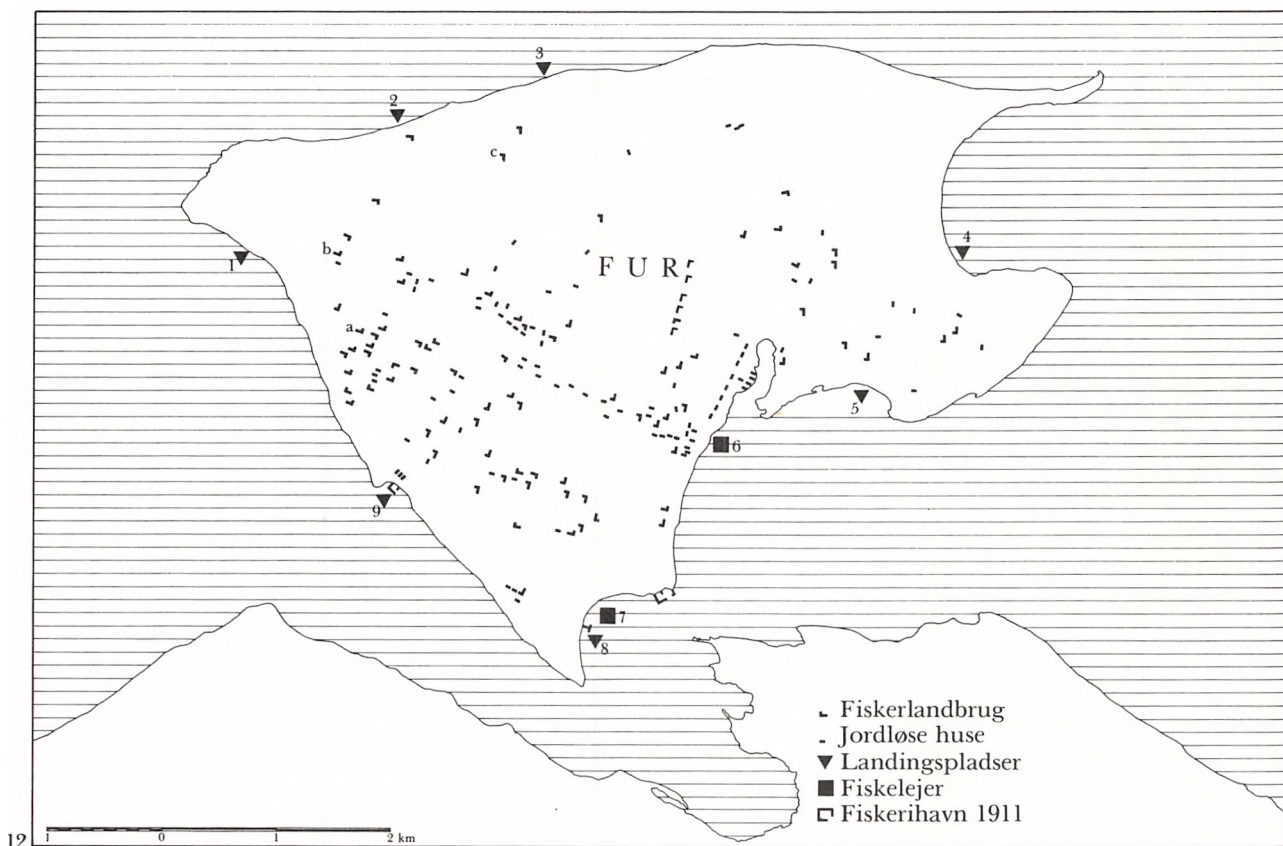
▼ 4: Landingspladsen i Færkervig.

5: Landings- og ankerplads, samt lodseplads til »æ butik«. Kaldes »Under æ butik«.

▼ 6-7: Landings- og ankerplads, samt lodseplads til »Det røde Hus«. Lodseplads for Københavnerforb.

▼ 9: Landingsplads og senere Fiskerihavnen ved Koldkilde.

Tegnet af Hans Langballe.

slagte en gris hvert år, og dertil kommer det fisk, de kan spise, samt en kontant indtjening ved fiskeriet, - så kan'ed alle go ræjn gal«, sluttet der.

Det kunne det heller ikke, - efter gamle beretninger var det folk med denne form for erhverv, som klarede sig bedst. De væsentligste livsforhold var de natura-

lier, som de selv skaffede til veje, og det var meget lidt, som skulle købes.

Fisker og arbejdsmand var også en almindelig kombination. I blæsevejr dage arbejdede man på gårdene, og i dage med fiskevejr drev man fiskeri. Landmanden fik en spandfuld fisk og arbejdsmanden et stykke flæsk. Var der lidt

med arbejde om vinteren, gik man til plump. Selv om fortjenesten var lille, var Furbodaglejeren åbenbart bedre stillet end hans kollega i Salling.

På gårdene havde man også de såkaldte »fiskerkarlek«. Det var ugifte fiskere, som flyttede ind på en gård, hvor de fik kost og logi. For dette skulle de holde gården

Fig. 13. Fisker og landmand Jens Nielsen, f. 17. 12. 1832, død i marts 1927. Gjorde tjeneste under krigen i 1864 i Fredericia på kanonbåden »Tordenskjold.« Jens Nielsen blev gift med enke Mette Mikkelssdatter i 1865 og overtog ejendommen på Faskjærbyrger, Anshede, som var på 8 tdr. land opdyrket hedejord og udstykket fra en af gårdene i Søndergaard. Kreaturholdet var på 2 køer, 1 stud, et par kalve, 4-6 får og ca. 12 høns.

13

forsynet med fisk og hjælpe til med forefaldende arbejde på blæsevejrsgange. Skønt det var en noget flydende form for samarbejde, som absolut stod og faldt med en fælles forståelse for det gensidige behov, så medførte systemet sjældent nævneværdige uoverensstemmelser. Begge parter vidste, at avlen skulle i jorden, når den tid var, og kornet skulle høstes, når høstens tid var inde. Fiskeriet skulle passes, når sæsonen og vejret var dertil, og det var gældende fakta, som arbejdet måtte indrettes efter. Denne erhvervsstruktur kunne undertiden medføre perioder, hvor

Studen anvendtes som trækdyr, og køerne måtte skiftes til at trække sammen med studen. Studen blev udskiftet, når den var omkring 3 år gl. Den nye stud - enten een af kalvene eller en tilbyttet - var ca. 2 år og skulle så tilvænnens som trækdyr. Udskiftningen af studen gav en indtægt på ca. 40 kr.

De øvrige kontante indtægter fra ejendommen kom fra salget af 1 kalv, lidt korn og det tiloversblevne hjemmekærne-

arbejdsdagen var omkring 20-21 timer i døgnet, - måske et par døgn helt uden søvn.

Før århundredskiftet havde Furbofiskeren ord for at være mere selvstændig i sin opførsel over for andre, end almindeligt var. Dette skyldtes måske det frie, men hårde liv ved fiskeriet og den frie erhvervscombination. Kosten på fjorden under fiskeriet var nogle stykker bart rugbrød og en dunk brændevin. Når man mødtes ved landingspladserne om morgenen, ventede man altid, indtil alle bådelaug var mødt frem. Bådene blev sat i vandet ved fælles hjælp, og hvis der var tvivl om vejr- og strømforhold, ventede man til op ad formiddagen for at se, om det blev fiskevejr, eller »det blæste over«. Disse ventetider kaldes »at lure«.

Når luretiden blev lang, og flokken var stor, kunne det hændes, at brændevinsdunken blev tømt før tiden. Det hændte også, at der skulle »hønses« når nye fiskerlaug var kommet til landingspladsen. Når de store portioner brændevin ved disse lejligheder kom ind i kroppen på een gang, kunne der let opstå misforståelser eller uoverensstemmelser. Sådanne uoverensstemmelser blev ordnet på stedet med madtejn som våben. Derved opstod

de smør, der solgtes til købmanden for ca. 40 øre pr. pund.

Fiskeriet gav en hel del fisk til husholdningen foruden en kontant indtægt ved ålefiskeriet. Jens Nielsen fiskede fra landingspladserne ved Gammelgaard og i Mariesvig, (Mårrisvig) på vestenden af øen. Foto: Niels Sørensen, Lem i Salling. Genfotograferet: Mogens Hartmeyer, Skive Museum.

Original fotografi på Skive Museum.

begrebet »tejneret« - den stærkes ret. »-han fik ret, men det var tejneret.« En lussing ved en sådan lejlighed var ikke bare et tjat ved siden af hovedet, men nok til at holde sengen et par dage.

At Furboernes spiritusforbrug, liv og levned var noget ud over det almindelige, fremgår af pastor Moes tordentale til Harboøreboerne, hvor han bl.a. sagde: »I er snart lige så drikkfældige og ryggesløse som Furboerne«. Der verserer mange historier om deres liv og levned fra den sidste del af forrige århundrede. I det følgende gengives tre af disse beretninger. De gengives som udtog af folkesamtaler.

- Man siger, at NN ved den lejlighed slog MM ihjel med en plejlslavle, - det kan så være, hvad det er, det er bedst, at vi ikke rører mere ved dette, men at NN 5 dage derefter mødte op ved MM's begravelse, det kalder jeg satan fortinne mig for fræk.

En Furbo var på vej hjem fra Viborg som hjemsendt soldat. Han havde intet arbejde, når han kom hjem. På en restaurant i Skive kom han i snak med en Sallingbo-gårdmand, som manglede en karl til at tærse korn. Det så ud til, at der kunne komme en overenskomst i stand mellem de to, men da gårdejeren tilbød Furboen

Fig. 14. Landmand og fisker Wolle Færch, Sønder Anshede, Fur. Billedet er taget af træhandler Niels Sørensen, Lem i Salling omkring 1916/20. Husholdersken Ane vil ikke fotografæres, men ville godt holde ved køerne, mens fotografen tog Wolle og hans redskaber. Wolle var den sidste, som anvendte den

gamle hjulplov, så indtrykket af en fisker landmand en blæsevejrsgang svarer mere til tiden før århundredskiftet end efter 1900.

Efter Niels Sørensens billedsamling fra århundredskiftet. Den tilhører nu Skiive Museum.

kost og logi, hvis han kunne tærsk 120 neg byg eller havre om dagen, blév Furboen gal og besvarede tilbuddet med at give gårdmanden en temmelig svær lussing, hvorefter han drog videre mod Fur, - der kunne han altid tjene føden og lidt til ved fiskeriet.

Ulovligt fiskeri var almindeligt. En bestemt minimumsstørrelse på maskerne i hovenden af voddet skulle overholdes. Voddet var imidlertid lavet af bomuldsmateriale, som krøb, når det kom i vandet. Derved blev maskestørrelserne for små, og redskabet var ulovligt. Det hændte derfor ofte, at fiskerne med ulovlige redskaber blev overrasket af fiskerikontrollen fra Nykøbing. Beretningerne fra sådanne træfninger og den efterfølgende retshandling er mange. En af disse lyder som følger:

Da fiskerikontrollen nærmede sig, brød en af bådene ud af flokken og roede som besat mod land. Fiskerikontrollen troede, at flugten skyldtes en dårlig samvittighed, og satte derfor efter båden mod land. Da fiskerne nåede land, løb de alt, hvad de kunne op på land og rev bukserne ned, satte sig på hug med bagdelen mod vandet, hvorfra kontrolløren kom masende. Denne sluttede nu, at han havde taget fejl, det var ikke samvittigheden, men maverne, der var noget i vejen med. Derefter satte han kurs mod de øvrige både, men da var dem med den dårlige samvittighed forlængst forsvundet.

Skønt indtjeningsmulighederne var bedre på Fur end f.eks. i Salling, medførte livet ved fiskeriet alligevel et spiritusforbrug,

som trods den billige brændevin tog for stor del af indtjeningen og arbejdstiden. Der var nød til huse i mange hjem, og flere steder måtte kone og børn ud med tigger-spanden.

Omkring 1890 kom en ny lærer til øen. Hans ydre fremtoning forekom ikke videre imponerende ved første bekendtskab. Under ventetiden på færgen ved Branden kom han i snak med nogle Furfiskere, som drog sildevod fra land på stedet. Læreren præsenterede sig, men mødte ingen særlig interesse fra fiskernes side. En af fiskerne spurgte læreren: »Kan du drikke brændevin?« Dertil svarede læreren, at det brugte han ikke. Fiskeren svarede da: »Så har du heller ikke noget at komme til Fur efter, du må hellere skynde dig tilbage igen.«

Læreren, som var medlem af Indre Mission i Danmark, kom alligevel til Fur. Han startede nogle møderækker i sin skole med talere fra Indre Mission. Efter en tids forløb kom den meget omtalte vækkelse til Fur og vendte op og ned på hele livsførelsen blandt de hårde fiskere. Det temperament, som før beherskede hans reaktioner, når han blev hidsig, overførtes nu til hans stemme, når han i Furs gamle menighedshus sang med på den meget benyttede sang, nr. 203 i Hjemlandstoner fra 1896:

*Fig. 15. Fisker og landmand Chr. Dalsgaard, Gammelgaard ved Fur Nordstrand. Chr. Dalsgaard var modtager af fisk ved landingspladsen ved Gammelgaard, som ses i Fruergaard Jensens streg på skitsen. Dalsgaards ejendom ses i baggrunden på skitsen.
Genfotograferet af M. Hartmeyer, Skive Museum.*

»Lys udi mørket, sømand,
dagen er nær,«
og hvis omkvæd lyder:
»Ro, sømand, ro, sømand,
frejdigt mod land!
frygt ikke bølgerne,
men ro hvad du kan,
sikker er redningsbåden,
frelses du kan,
slip det gamle skøre vrag
og styr imod land.«

Brændevinen, og det liv, han levede betragtede han som et brølende hav, og sig selv som en skibbruden. Den nye læres budskab modtog han som en redningsbåd, der sejlede ham i land.

Den totale forandring af fiskerens livssyn og indstilling medførte mange problemer i hans nye tilværelse. Det bratte spring fra et meget stort brændevinsforbrug til total afholdenhed, og ikke mindst den bibelske lære om, at når een slår dig på din ene kind,

så skal du vende den anden til og lade næven blive i bukselommen og tejnene under armen, var en helt ny indstilling, hvor han ofte mistede orienteringen.

Som eksempel på det bratte omslag nævnes en mand, som regelmæssigt kom hjem med det, vi kalder »en ordentlig kæfert«. Næsten hele indtjeningen gik til den daglige fornyelse af kæferten. Konen måtte ofte ud med krukken for at bjerge lidt mælk og andet til føden. Når hun var bekymret over hans beduggede tilstand, trøstede han hende med følgende: »Ja, ja, bette Ane, bliver den større næste gang, kommer a i al fald et hjemmæ'en!« Han blev grebet af den nye bevægelse, og en dag gik han ud på den tilfrosne fjord, hvor han huggede et hul i isen og holdt begravelse over brændevinsdunken, skråtobakspungen og piben og erklærede, at han aldrig ville

røre disse ting mere. Dette løfte holdt han livet ud.

Selv om det ikke var alle, der tilsluttede sig den nye bevægelse, - for en dels vedkommende blev det noget stemningsbetonet og midlertidigt, - så skete der alligevel en markant forandring med denne befolkningsgruppe på øen, som ret hurtigt efterfulgtes af en generel bedring af hele økonomien.

Der knyttedes stærke bånd mod vest over Mors til Harboøre og Klitmøller m.fl. steder.

Den første vækkelse gik over Fur i 1895-97. Der kom en ny igen 20 år senere, og ved denne lejlighed gik de fleste af den hårde kerne blandt den yngre generation fra halvfemserne over til Indre Mission.

Mens stærke, bratte kulturomvæltninger mange steder blev efterfulgt af en overdreven og uholdbar idealisme, og samlede samfund blev spaltet op i forskellige fraktioner af kirkelige retninger på grund af diverse meningsforskelle, så kan det vist siges, at Furboen bevarede roen og balancen inden for Indre Mission og den Danske Folkekirkes lære. Fiskerens opgør med brændevinen forblev definitivt og uden kompromisser, hvilket kom til at præge de førstkommande generationer efter vækkelsen i halvfemserne.

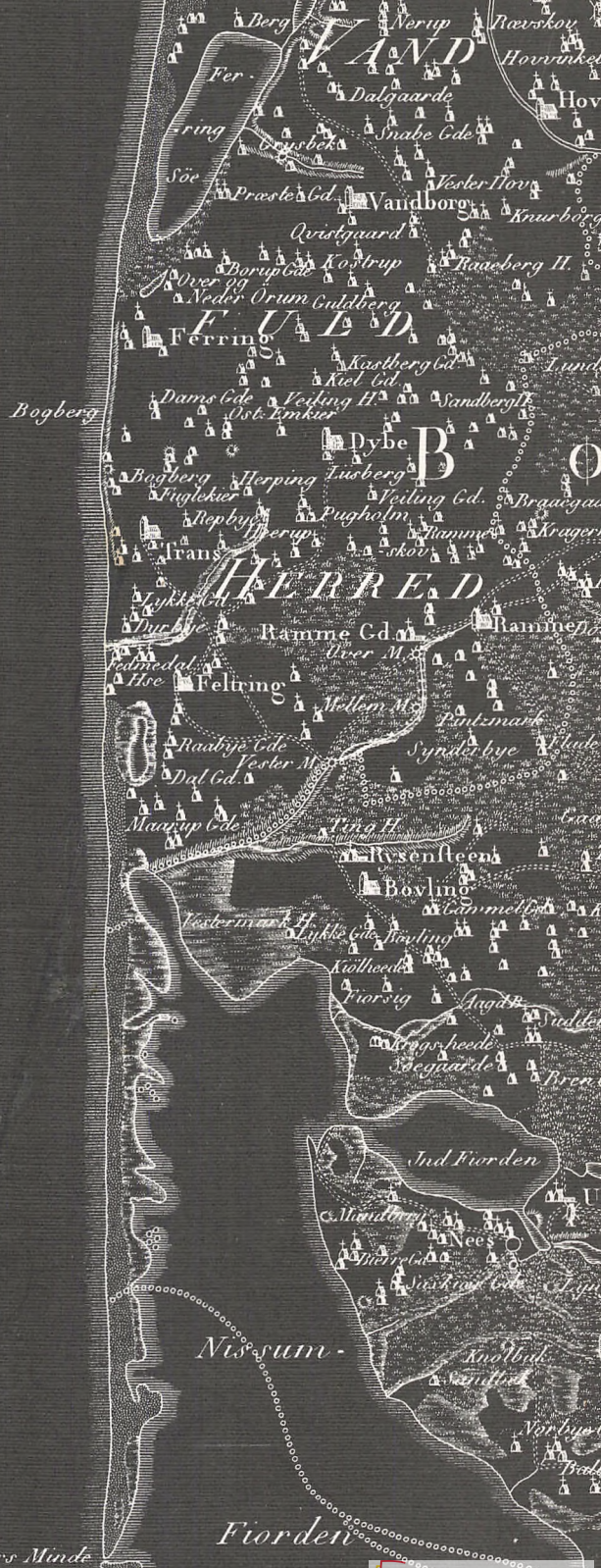

TEGNEENS UDTYDNING

..... AMTSKIÆL
 ..... HERREDSKIÆL

~~~~~ Lande Veye
 ~~~~~ Mindre Veye

- Kirkebyer eller Eenlige Kirker
- Landshyer uden Kirker
- Herregaarde
- Eenlige Bøndergaarde
- Eenlige Bønderhuuse
- Vand Møller
- Væyr Møller
- Trigonometriske Signaler
- Mile Pøle
- Lyng Heede
- Moser

Thors Minde

Fiorden